

Branislav Đ. Nušić

RAMAZANSKE VEČERI

pripovijetke

RAMAZANSKE VEČERI

Pripovijetke
BRANISLAVA Đ. NUŠIĆA

KDBH PREPOROD, Zagreb

Za izdavača: *Senad Nanić*

Urednik: *Filip Mursel Begović*

Grafičko oblikovanje: *Selma Kukavica*

Tisak: *mtg-topgraf d.o.o.,*
Velika Gorica

ISBN: 978-953-6192-32-8

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 775647

Tiskano uz financijsku potporu iz Državnog proračuna Republike
Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske

RAMAZANSKE VEČERI
РАМАЗАНСКЕ ВЕЧЕРИ

PRIPOVIJETKE
BRANISLAVA Đ. NUŠIĆA

KDBH PREPOROD, Zagreb, 2011.

Ovu knjigu posvećuje pisac starini pjesniku, gospodinu
JOVU ILIJĆU
uz ovo pismo:

Babo!

Prostrano je nebo, pod kojim pravedni Alahu klanjaju; golemo je carstvo, što ga je Alah Padišahu podijelio. Sedam mora dršću pod njegovim nogama; sedamdeset i sedam milneta robuju mu a sedam stotina sedamdeset i sedam gradova okitili su mu carstvo i, preko toga još, Stambol legao na dva mora i na dva svijeta. Pa u tako prostranome carstvu, imati i gorostasnijeh planina i čarobnijeh jezera; mudrijeh derviša i lijepijeh žena; blistavijeh šedrvana i hladovitijeh teferiča; mirisnijeh bahča i tijesnijeh sokaka; visokijeh minareta i niskijeh toronja; tajanstvenijeh harema i toplijeh hamama; šarenijeh nargila i srmali altipatlaka; ćetene halve i rumenijeh portokala; masnijeh pilava i modrijeh maslina. I već što ti nema, i zendina i fukare i bijesna i pokorna i rzlija i r'suza i insana od svake ruke i od svakojaka adeta i dina.

E, pa pod tako širokijem krovom, kao što je Padišin, gdje se sav taj insan komeša; gdje se sve te slike viđaju i priviđaju, što ti se nije desilo i što ti se neće desiti, i ono što je pisano i ono, Alaha mi, što nigdje pisano nije bilo.

Ako sam što i zabilježio, nijesam sve još, a i ovoliko što sam mogao i umio, u tebe sam, babo, knjigu izučio, pa za to tebi neka je ova knjiga i namijenjena.

Halali, babo!

U Seru, 1898. godine

Nušić.

Prvi jašmak.

Ispod širokog krova Bejtula-age kasapa iskupi se uvijek mnogo djece, sav konšiluk. Širok krov hvata gotovo polovinu sokaka, pa kad ima sunca ladovina je a kad je kiša, suvota je. Tek ne možeš nikad tu rahat proći od djece. Tu Bejtula-agina Ziniše, tu Jonuz Ismajil-efendije ćatiba u nufuz-idare, pa troje djece telegrafdžijine, pa onda još neka dječurlija, te ne znaš koje je od kojega gore. To stane dreka, vika, dževa; more, penju se na plot, krše ćeramide, tuku se, i šta već ne čine. Ako prođe koj te protjera kravu, navale te joj čupaju dlaku da grade topke; ako prođe koji seljak s kolima, natovare mu se svi na strčenik, a već psu ili magaretu što će učiniti ili pjanu što će se nasmiјati, to da Bog sačuva.

I ne znaš koje je nestašnije: dječaci ja li djevojčici. Bejtula-agina Ziniše ponajnestašnija i najđavolastija. Ima joj tako jedanaest ili biće i dvanaest godina, živih očica a lakih nogu, pa kao košuta čas je ovamo a čas tamo. Jedan put se i potukla sa Jonuzom Ismajil-efendijinim te ga svog izgrebla a još je i konšija i zajedno odrasli. Ismajil-efendija već petnaest godina sjedi u toj kući do Bejtula-agine, tu se Jonuz i rodio, jedva je godinu dana stariji od Ziniše, te su zajedno i rasla djeca. Ali čudo, nikad se nijesu trpjela. Tako Ziniše sjedi koji put u bahči sa drugim djevojčicama, prostrle sidžade, podavile nožice, uzele kapak od kakve kutije te pjevaju i udaraju u kapak, kao bajagi to im def,

Jašmak — pokrivač za lice u muslimanki; *rahat* — mirno; *ćatib* — pisar; *nufuz-idare* — statističko odjelenje; *topke* — lopte

a Jonuz preko plotu, pa tek punu šaku pijeska te među njih; ili, Bajram, pa Ziniše obuče nove dimije što joj teza skrojila od crvenog lauraća i tek što izađe na kapiju a Jonuz šibljikom pljesne po bari, pa je blatom svu isprska; ili, koji put ona ostavi nal'ne pred vrata, te potrči niz sokak sa djevojčicama a on joj nal'ne baci na krov. A jedan put čak, kad je đuveč nosila na furunu, te metla tavu na glavu, a on je gurnuo te joj se tava prevrnula i cio đuveč sručio u oluk.

A već, ni Ziniše njemu nije ostajala dužna. Koliko puta Jonuz siromah nagradi učurtmu, okiti je amajlijama od zelene i crvene hartije, pa iznese pred kuću da je pušta, a ona mu ga prstom ili pjesnicom probuši; pa onda mu metne iglu na prag od kuće te on sjedne; ili tako pred petak koji put on dao metalik te mu se fes metnuo na kalup, a ona mu ga ščepa s glave te udri o zemlju i još ga šorne nogom.

Te gotovo svaka igra pod krovom Bejtula-aginim svršava se tim, što će se Jonuz i Ziniše potući. On će nju dočepati za kosu a ona njega grepsti ili, ako je pobjegao, bacati se nal'nama za njim dok ga ne pogodi ili dok ne zamakne u kapidžik.

Koliko su puta zbog te njihove omraze i stariji imali belaja. Eto baš onda, kad Jonuz podmetnu nogu Ziniši te joj se sruči đuveč, diže se Refike-hanuma, Zinišina majka, u Ifet-hanume Ismajil-efendijine, te riječ po riječ, pa dođe do kavge. Boga mi ta kavga poslije dođe dotle, te Bejtula-aga uze keser i zakova kapidžik, kroz koji se iz kuće u kuću prolazilo. Čitav belaj, ama ne potraja dugo. Sramota bješe od svijeta da se prve konšije zavade, i za što, za dječije rabote i za jedan đuveč. Izmiriše se poslije lijepo, otkovaše kapidžik te ne prođe i bez zijafeta, jer Bejtula-aga veli Ismajil-efendiji:

Teza — tetka; *laurać* — pamučna šarena materija; *nal'ne* — nanule; *tava* — sud, u kojem se sprema i peče đuveč; *učurtma* — zmaj ili hala, koju djeca puštaju; *kavga* — svađa; *keser* — čekić sa sječivom; *zijafet* — čast, veselje.

- Izmirile nam se kuće ama ti da daš kurban.

- Ja velim: ti! - veli Ismajil-efendija, domišljajući se kako već četiri mjeseca nije primio ajluk.

- Ama, ti si borčija; ti si meni đuveč prevrnuo, te ja ostao bez ručka. Hak je...

- E, hak je!...

Jedan put za tim, prešla Refike-hanume, tako u jutru, kod Ismajil-efendije. Sjede obje hanume u sobi kraj pendžera i eglenišu ja ovo, ja ono.

Refike-hanume, kao gošća, sjela u čoš na šilte a Ifet-hanume na ćebe, na zemlji, privukla bliže sebi mangalu, te turila u pepeo džezvu i kuva kavu a obje pripalile cigare te se niska soba ispunila dimom.

- Tirjačija ti ovaj tutun, hanume - veli Refike-hanume.

- Kačak je. Dobio ga moj efendija od jednog zabita.

Kafa provri, te Ifet-hanume nali dva fildžana i nastavi razgovor.

- Fitnet-hanume miralajevoj umrlo djevojče, jesi li čula?

- Nijesam. A što mu bi, zdravo djevojče bješe?

- Pisani dan, hanume. Ništa mu nije bilo, ama stiže ga njegov dan.

- Evet, hanume. Alah rahmet ejls'n!

Ifet-hanume savi još jednu cigaru konšiki, jer se ovoj baš sviđio tutun, te je cigaru za cigarom pila.

- Baš, hanume - dodaje više kao uz riječ Refike-hanuma - reci onom tvome da se smiri malo. Sinoć se baci kamenom za Zinišom te mal mi ne polupa pendžere.

Kurban — žrtva; *ajluk* — mjesečna plata; *borč* — dug; *hak* — pravo; *Tirjačija* — duvan, koji se dobro puši; *kačak* — je onaj koji izbjegne od zakona, dakle i duvan, koji se krišom unosi u monopolске oblasti; *zabit* — oficir; *miralaj* — pukovnik; *evet* — da, jeste; *Alah rahmet ejles'n* — Bog da ga prosti.

- A ko će ih smiriti, hanume. Ni tvoja Ziniša bolja ni moj conuz gori. Koliko ga je puta efendija i tukao, pa već sad, eto, mrzi me i da govorim efendiji, samo se ljuti badjava. Ne znam, Alaha mi, što je toj djeci.

- Pravo kažeš, hanume. A i ja što ću, kad je ono šejtan a nije djevojče.

- Ti mu i možeš naći čare - veli Ifet-hanume.

- Kamo da mogu, kamo da mogu!

- Možeš. Pokrij je, zadjevojči je. Jašmak ti njoj, pa ne će moći više juriti po sokacima i mahalama, te će i ovaj moj smiriti se, a ovako zor, dina mi. Mrze se djeca kao da su krv jedno drugom dužna.

- Mislila sam ja na to, hanume, da je pokrijem, pa žao mi je. Dijete je još, mlado je, neka se nagleda još malo svijeta.

- Istina je, ama drugo čare nema.

Refike-hanume se zamisli, povuče dim dva, pa i sama dodade:

- Valah, nema drugo čare.

Poslije već udarile u drugi muhabet; o stambolskoj basmi što je o ramazanu stigla Kerim-efendiji; o udovici Hurmiz-hanumi, kako je prodala kuću; o haremu Mehmed-begovom, kako se iselio na čiflik; o baklavi, što ju je napravila Rešid-agina hanuma za mutesarifa, te muterarif-paša kazao da bi ta baklava mogla i pred cara. I tako, vodio se muhabet te o ovome te o onome, kao što muhabetu i nema nikad kraja.

To več Refike-hanume ne reče nikom u kući što će sjutra činiti a sjutra dan pozva tezu, te joj veli:

- Znaš što, da skrojiš Ziniši feredže. Teza ze pljesnu rukama, pa veli:

Din — vjera; *muhabet* — razgovor; *basma* — čojica; *baklava* — tursko slatko tijesto; *mutesarif* — okružni načelnik; *feredža* — haljina u muslimanki, koju oblače, kad već hoće jašmakom da se skriju.

- Što, more?!

- To, što ti kažem.

- Aman, Refike, ne čini grijeha. Mlado je još, imaće i za to kad, nek se nagleda svijeta.

- Mlado je, ama vidiš kakvo je! Ajlaz; hoće da napravi kakav r'suzl'k; hoće da se nauči na mahale i sokake, pa će poslije biti poteže i za nju i za mene.

A Ziniše tu, pa čuje laf, pa kud veće radosti za djevojče već da dobije feredže i jašmak; da nosi čad'r i da hodi barabar sa hanumama. O koliko je puta taj san snivala Ziniše i koliko puta djevojčice njenih godina to snivaju! Samo, nikad nije smjela majci pomenuti, bojala se izgrdiće je i ismijaće joj želju. Ali, kad sad majka počinje razgovor, Ziniše joj obisnu oko vrata te moli, voli i amani a tezu ljubi u ruku, u obraze, u čelo.

- Hoću, hoću feredže; hoću jašmak!

- Kad hoćeš, neka ti bude - veli joj teza - ama ćeš zažaliti.

A poslije već ne prođe ni dva dana a teza srezala feredžu, a izabrala najljepšu basmu u Kerim-efendije, te Ziniše, kad je vidje, sva srećna i presrećna. Časom zagleda u feredžu, turi je na se, pogleda se u ogledalo; skide je opet te otrča, skakućući s noge na nogu, preko avlije, te na sokak, pa u konšije Sajit-begove hanume. Pohvali se tamo djeci kako će ona od sad biti prava djevojka, pa onda hajde u druge konšije Ašir-čauševe hanume i tamo se pohvali djeci, te preko sokaka kući a uz put sreće još jedan put Jonuza i, kao posljedni put da učini ćeif, dohvati kamen te đus njega u leđa.

Jonuz jauknu. Potrča za njom, sustiže je na kapiji i tu se junački pokrviše. On nju dočepao za kosu pa joj glavu lupa o kapiju a ona skinula nal'nu, pa njega sve u leđa gruva. Prođe nekako sokakom Muharem-efendija evzadžija te ih razvadi a onako, ko

Ajlaz – ljenjivac; *r'suzl'k* – nevaljalstvo; *laf* – riječ; *čad'r* – suncobran; *barabar* – zajedno; *amani* – od aman; *ćeif* – volja; *evzadžija* – apotekar.

zna dokle bi su nosili. Jonuz ode niz sokak pipajući se po leđima i kuneći se, da će joj razbiti glavu kad je još jedan put sretne a Ziniše uleće u kapidžik, sva usplahirena, izgrebana i zamršene kose.

- Vaj bana! - uzviknu sirota Refike-hanume. - Ti se opet namjerila sa onim čapk'nom. Aman, zar si za to izašla posljedni put na sokak. E, biti, kz'm, biti! Haj ti feredžu, pa od sad nema više kapidžik i mahala.

Kad se jedan put stavi feredža i jašmak, više se ne može skidati, ali Ziniše dok je u kući nema je zašto stavljati, za to Refike-hanume smisli da izađe po podne u teze, pa poslije bilo i bitisalo djetinjstvo. I tako, poslije podne, namjesti se Refike-hanume; obuče se i Ziniše, te hajde u teze. Oh, Bože, kad se otvorio kapidžik pa naprijed izašla Refike-hanume a za njom Ziniše na sokak, pa pokrivena, eh. eh, eh! Osvrće se desno i lijevo, pa u prvi mah ne umije ni da hodi, smeta joj, a hoće da visoko nosi glavu, ponijela se, pa se spotiče o svaki kamen.

Pa joj teza sjedi daleko u Muhadžerskoj mahali, ima da se prođe preko Uč-bunara, pa kroz čaršiju, te pored Mamud-bebove džamije, pa Taš-ćupriju, pa u muhadžersku mahalalu.

Taman dosta vakta Ziniši da se ponosi. Pa koliki ih uz put sreli. Prošao baš onaj Muharem-efendija evzadžija mimo njih, pa prošao Ismajil-efendija, pa prošao i Islam-čauš i Remzi-efendija hodža. Ono istina, niko ih nije poznao a Ziniše je baš voljela da su je poznali, da su je vidjeli, kako je ona već djevojka.

Pa onda, kao za pakost, ni kad ode ni kad se vrati od teze, ne srete pod krovom ni jedno dijete sa kojim se do juče igrala. A kako je to imala ćeif. A sjutra dan, pod širokim krovom Bejtula-aginim, iskupio se opet sav konšiluk. Tu Bejtula-agina djeca, pa

Vaj bana — teško meni, jao meni; *čapk'n* — lola; *bitisalo* — svrši se; *muhadžeri* — iseljenici (u svakoj turskoj varoši ima po jedna mahala iseljenika iz Srbije ili Bosne); *Taš-ćuprija* — kameni most; *vakat* — vrijeme.

telegrafdžijina, pa Sajit-begova, pa Ašir-čauševa i ko ti tu nije. Samo Ziniše nije tu, niti smije izviriti na sokak. Ona stoji tu kod kapidžika iz avlije, pa sluša i gleda kroz rupicu kako veselo djeca igraju i čisto joj dođe da grune u kapidžik, da izleti i ona, ali - sad već više ne smije, ona se sad već mora kriti.

A djeca veselo igraju i Jonuz među njima. Prave topove od blata te ih grunu o kaldrmu i pucaju tako; pa onda uhvatili nekakvu pticu, čavku, vezali joj uzicom nogu pa je puštaju, te čavka taman da poleti od kud je i došla a ono se zategne uzica, te se ona vrati djeci a ova u smijeh. Oh, kako bi Ziniše voljela na polje, makar malo, makar sa svim malo!... Pokajala se sirota što je onoliko željela feredžu ali sad je to dockan. Tako danas, tako sutra. Kad god se djeca na polju igraju, a ona kao zarobljena ptičica stoji kod kapidžika pa gleda i sluša.

Dođu joj, istina, po koji put djevojčice, te se u bahči zabavljaju, ali nju sad kao i sramota da se igra one djetinje igre a ona bi baš te igre htjela. Jedan put baš djeca se igrala a ona navalila na Refike-hanumu da idu u teze. Nije joj toliko do teze već samo da prođe pored djece, da ih vidi i ona nju da vide. Nije, da Bogme, kazala majci da je napunila šaku pepelom, pa kad prođe pored djece a ona da pospe Jonuza po glavi, samo tako od šejtanluka. Obuče se Refike-hanume, obuče se i Ziniše, pa kad otvorile kapidžik i izašle na sokak a Ziniše u jedan put osjeti kako to nije lijepo; kako je ona djevojka već i, najzad, kako joj Jonuz nije ništa ama baš ništa kriv. Pa otvori šaku i pusti polako, krišom, da niko ne vidi, pepeo na zemlju, a prođe ozbiljno, sa svim ozbiljno mimo djecu.

Ali kad je prolazila a njoj se napunile oči suzicama; baš bi rado ostala; bacila bi s glave jašmak, sjela bi na kaldrmu, dočepala bi ono blato ili bi šćepala iz Jonuzovih ruku uzicu sa čavkom, pa onda... onda bi se i potukla sa Jonuzom. Kad je stigla u teze, te skinula jašmak, a na njenim trepavicama blista se rosa od one

suze što joj se otkide kad se pokaja za djetinjstvom.

- A što ti je ta suzica, kz'm? - pita je teza i miluje po kosi. A Ziniše joj priča kako joj žao bilo.

- Brák, brák, brák! Ostavi, Boga ti, što ima djece da ti je žao? Zar ne vidiš, kako su edeps'z? Pa onda neka ti dođu, zovi ababije.

- Jest - veli Ziniše - ama žao mi Jonuza!

- Bre, bre, bre! - čudi se teza a Refike-hanume otvorila oči, pa ne umije da se povрати od čuda.

- Aman, aman, Ziniše! Što zboriš, more? Kaži još jedan put, ostarila sam, pa ne čujem valja da. Je l ti ga žao što ne možeš da se kavžiš s njime?

- Jok! - oteže Ziniše. - Sad, kad sam ga vidjela, žao mi ga je, ne bih se više tukla. Od kako imam feredže i jašmak, drukči mi se vidi Jonuz.

Teza i Refike-hanume povaljaše se po sidžadetu od silna smijeha, pa jedva teza mogaše i ovoliko kazati:

- Jest, jest, ćerime, jest, drukčije se to gleda kroz jašmak. Stara sam ali pamtim, kad sam prvi put metla jašmak na oči i onaj koga sam najviše mrzila drukčiji mi se vidio, baš kao ovo tebi, Ziniše.

- A mora biti - dodade Refike-hanume - da ti Jonuz sad izgleda i veći.

- Jest, porastao je za ovu havtu što ga nijesam vidjela! - dodaje Ziniše, a čudi se što joj se to smiju kad ona ništa ludo ne zbori.

Kad dođe u akšam Refike-hanume kući a ona samo što prisloni čad'r za vrata, te brže kroz kapidžik u Ifet-hanume. Nađe je taman u bahči, čučnula pod orahom, napunila krilo pirinčom pa trijebi za pilav večeras.

- Eh, hanume, hanume! Jedva sam dočekala da dođem, da ti kažem što nijesi ni u snu čula.

Brák — ostavi; *ababije* — drugarice; *kavžiti se* — svađati se; *Ćerime* — ćerko moja; *havta* — nedjelja, sedmica.

Eto, taka i taka i taka stvar... i ispriča joj sve što je bilo u teze i što je Ziniše kazala. I Ifet-hanume da se iskida od smijeha. Prošlo poslije od to doba i čitav mjesec dana a jedno jutro Refike-hanume izađe na čardak, te vidi, Ziniše u bahči šuška nešto oko kapidžika Ismajil-efendijinog.

- Šta ti to, more, tamo? Ajd' ovamo u kuću.

- Ništa! - veli Ziniše. - Htjela sam da vidim Jonuza.

- Ama kakvog Jonuza, vaj bana?

- Pa našeg Jonuza! Nijesam ga vidjela već mjesec dana...

- Ovamo, u kuću! Gle ti nje! Sakrivena djevojka ni smije koga gledati, ni koj nju vidjeti.

Ziniše se posrami, te uđe u kuću. A kad je i to Refike-hanume pričala Ifet-hanumi, ova veli:

- More, i onaj moj žali nju. Ček baš da se prošalimo malo - pa diže kavez sa avlijskog pendžera te viknu Jonuza, koji je bio na vrh jednog duda, te gore rezao grane i pravio nešto.

- Jonuz! Gel Jonuz!

- Siđe on, a pod pazuhom mu puno nasječenih grančica.

- Što? - veli.

- Otur!

- Th, jok! - veli Jonuz i maše glavom.

- Sjedi, more, kad ti kažem.

- Da mi daš jednu cigaru - veli - pa da sjednem.

- Ajde de, ugursuz!

Dade mu hanuma cigaru i on je pripali kao kakav matorko, te kleče kod vrata, a granje što je imao pod pazuhom, ne ispušta.

- Znaš, što lafimo sa konšikom? - pita ga Refike-hanuma.

Jonuz klimnu glavom i naprči usnice, tvrdeći, da ne zna.

- Lafimo, da te ženimo, hoćeš?

- Jok! - veli Jonuz.

- Ama, zar nikako nećeš?

- Jok! - tvrdi Jonuz.

- Ama, eto hoće i efendija (otac).

- Neću! - veli Jonuz. - Jesi li me za to zvala?

- Pa, jes, za to.

- E eto! - veli Jonuz, pa se diže i pođe, a kad izađe on ostavi ruku na kvaki, pa s polja provuče ponova glavu te dodade:

- Neka mi konšika da njenu Zinišu, pa hoću! - pa onda brzo zatvori vrata i pojuri niz basamake te sva kuća zatutnja pod njim.

A hanume prostrle se po sidžadetu, jedna na jednu a druga na drugu stranu; uhvatile se za srce pa se tresu i ne mogu da se povrate. Jedva Ifet-hanume ustade te ispi čašu vode i povraća se žena malo, na brišući oči od suza dodade:

- Idi dijete, džaba te bilo!

A ne prođe ni jedna havta još, kad eto ti jednog dana Ifet-hanume. Obukla se lijepo, kao da je Bajram, pa ne prolazi kroz kapidžik, kuda joj je put, nego kroz sokak, pa lupa na kapiju u Refike-hanume.

- Aman, šta je to? - pita Refike-hanuma začuđeno.

- Alaha mi, čućeš, pa ćeš se začuditi. Ajde u kuću, pa spremi kahve.

Tek što sjedoše i tek što uzavre džezvica, a Ifet-hanume, pošto pripali cigaru, poče:

- Eto tu, da čuješ što je. Kad napravi onaj maskarluk moj Jonuz a ja onaj akšam pričaj mome efendiji sve redom, šta je i kako je bilo. Efendija se slatko nasmija to večer, kad sjutra večer, on belki nešto mislio i esapio tu noć, veli on meni: "Znaš što je, hanume. Ja nemam drugo dijete, nego Jonuza; ima trinaest godina. Ako, dosta je. Ljudi smo, ko zna šta dan nosi a što noć.

Džaba — badava; *maskarluk* — bezobrazluk; *belki* — valjda; *esapio* — računao; *Alah'n emrile* — s Božjim dopuštenjem.

Mogu omrknuti a sjutra da mi svane pisani dan, pa za što da ne vidim radost svojim očima? Istina, djeca su, i Jonuz i Ziniše, pa neka, neka zajedno rastu, neka u haremu igraju kao što su prije na sokaku. Nego, ti se obuci sjutra, pa, Alah'n emr'ile, u Refikehanume, naredite se!...

Poslije već što je bilo i kako je bilo, što ću vam pričati. Bila je radost golema i zijafet još veći. Sedam sofri je promijenio Bejtula-aga o svadbi. Na prvu je pozvao zabitlare i mejmure sve od učumata; na drugu sve što mu je rod, po njemu ja po ženi; na treću begove i age; na četvrtu pozvao je tuđare iz čaršije; na petu Hrišćane, sa kojima je konuštisao neka se i oni ovesele; na šestu je pozvao begove i kreme sa sela a na sedmu sirotinju. Preko toga još poslao je dvjesta oka hljeba apsenicima i jednog pečenog vola u astahanu. Jednu njivu, jednu livadu i hiljadu šinika žita prodao je, te od tog novca učinio je svadbu, ali bar i danas se priča kad je Bejtula-aga davao Zinišu a Ismajil-efendija ženio Jonuza.

Tuđar — trgovac; *konuštisati* — imati prijateljske odnose; *kreme* — starješine u Arnauta; *astahana* — bolnica; *šinik* — mjera, kojom se prodaje žito.

Sevdah.

kšam je prošao; po sokacima već nikog više nema, kapidžici se pritvrdili a kapci se spustili na pendžere. Beledijski fenjer čkilji na čoš naše mahale. Kroz tamu, što je pokrila kasabu, izdižu se visoko minareta kao sjenke; modri kućni krovovi legli kao tama, ispresijecana polja a stara, opala sahat-kula uzdiže se nad njima, kao sanjiva straža. Iz čaršije se čuje kad o kaldrmu udara pazvant svojom velikom budžom, pa to jekne iz pokrivenog bezistena, kao iz kakvog dubokog laguna. Čas i čas opet dopre žubor prljavog potoka, koji kvasi sokake u donjoj mahali ili kakav neobičan glas iz Cingan-mahale, ili arluk psa koji je ostao, pa se moli gospodaru da mu otvori kapidžik. Tihi i mek povjetarac čarlija; njihaju se krune na drvima a lišće treperi i rasprostire se blagi miris iz bahča.

A kroz svu tu tišinu, meko kao glas gugutkin, slatko kao pjesma bilbilova i sjetno kao noć i vedro kao dan, prostire se gotovo svako veče glas garnetin iz jedne duboke bahče, tamo na kraju mahale, gdje je onaj red niskih kuća i prostranih bahča. Razlijeva se taj glas, čas kao da voda žubori, čas kao da lišće šumori; kao da cvijeće miriše i kao da duša uzdiše... Izvija se, izvija se i zanosi te, pa se utiša, utiša, utiša i uspavljuje te. Pa opet te ponese i nosi te visoko, zvijezde ti se čine blizu; do neba ti još jedan korak treba... pa te onda spusti, spusti te u zelenu travu, u

Sevdah – ljubav; *akšam* – veče; *beledija* – opština; *kasaba* – varoš; *pazvant* – noćni čuvar, koji i sate označuje lupajući baginom o kaldrmu; *bezisten* – pokrivena čaršija; *gugutke* – kumrije; *bilbil* – slavuj.

šareno cvijeće, na meke dušeke, na djevojačke grudi... čas ti kida dušu a čas je zalaže mehlemima; čas ti suši usne, suši grlo a čas ih kvasi blagim šerbetom...

Oh, tako samo sevdah umije da zbori!

*

U Sali-age Đakovalije izraslo divno momče, Daut-efendija. Sad mu šesnaest godina a momak, delija je već. Na njemu čohane čakšire a širok tarabolos četrnaest puta obmotan mu oko pása; mintan mu od žute svile a jelek zlatom okićen; za pojasom mu altipatlak, sav srmom okićen; ima sto i osamdeset drama srme na njemu i još preko toga sedam merdžana. Na glavi mu bijelo ćeće te ga oborio na lijevu veđu; pod veđom mu oči ljute kao u eškije. Čisto mu lice kao u djevojke, još mu ni nad usnom nije nagarilo. Kad o svadbi kakvoj projaše Sali-agina zelenka: prebaci mu vezeno sedlo, crvene gajtan-dizgine pritegne, a zelenko ponosno maše glavom, a kitke na dizgnima igraju mu, a pjena ga čas prebaci preko glave a čas mu kvasi grudi. Dućandžije ostavljaju u kraj čibuke; terzije zabadaju iglu u koljeno; mutavdžije prekidaju žicu, sve se to okrene da gleda Dauta. Konj mu ne ide već igra; ne možeš da pogodiš kojom nogom staje na zemlju i propinje se od jednog ćepenka do drugog, od jednog oluka do drugog a kaldirma pršti i drobi se kamen pod kopitom.

Kad nešto Sali-aga sjedi u kafu u Ali-Babe, pa tu i drugi, te Daut prođe čaršijom a on ponosito pogleda u naokolo po mind-eru: da li i svi drugi vide kakav je soko u njega.

- Mašala! - veli mu Fejzula kujundžija. - Ne ima ga ni u cara!

A Sali-aga gladi se po brku i čeka, hoće li i drugi što dodati na to.

Garneta — klarineta; *tarabolos* - pojas; *mintan* — koparan (jelek s rukavima); *altipatlak* — revolver (šestopuk), *ćeće* — arnautska bijela kapa; *eškija* — odmetnik, razbojnik; *dizgin* — kajiš.

*

U Latif-age ima mnogo para. Zendin je koliko drugih četvorica u čaršiji. Ima sedam čiflika a u svakom kulu tuglom i kamenom zidanu; u čaršiji tri magaze, te mu ćirija nosi taman k'o i jedan čiflik, a kuću, bahče i drugi milk i ne pitaj. Ima konje, ima govedi, ambari mu puni; koševi nabijeni i svega i svačega ima, k'o što zendin može imati. Ali od svega blaga najviše mu vrijedi jedinica Zilfije.

Tek je izrasla, tek se pokrila. A vrijeme je bilo da se pokrije; da je još malo ačik odila, njene bi oči bacile jangiju u čaršiju pa kraja ne bi bilo sevdahu i jadu. Bijelo joj lice i rumeno, kao list bijela zambaka okićen merdžanom; usne joj male i rumene kao đulova gondža kad tek prsne; pa onda oči, kao da je prokleti šejtan u te oči udunuo vatru Sakar, vatru paklenu, koja sve sažiže, sve načinje, sve dohita i koja pali meso čovjekovo. A kosa joj divna, meka svila, iz koje bi Eblis najtvrdju mrežu mogao isplesti, te da ulovi sve pravovjerne. Pa onda čelo, ponosito i visoko, kao list Knjige, na koji bi zacijelo prorok ispisao onu svoju suru, koju nam toliko put ponavlja, uvijek pitajući nas: "Smijemo li koje od dobročinstava Alahovih poreći?"

A rasla je Zilfije, kao što raste i njeguje se plemenito cvijeće u saksiji. Sklanja se da ga velika žega ne sasuš; da ga mnoga kiša ne okvasi; zaljeva se i čuva se u pendžeru; grije se kraj peći i pokriva stakletom. Ne znaš ko ju je više i pazio i mazio Latif-aga ili hanuma. Jedinica, pa ne treba ni da ti kazujem više.

Tu, do Latif-age, kuća do kuće, sjedi Salim-efendija mejmur. Izmeđ' kuća im kapidžik te su uvijek žene jedna kod druge.

Zendin — bogat; *čiflik* — spahiluk; *tugla* — cigla; *milk* — dobro; *ačik* — otvoreno; *jangija* — požar; *zambak* — krin; *merdžan* — koral; *đulova gondža* — ružin pupoljak; *šejtan* — đavo; *Sakar* — neka vatra paklena, koja se i u Kur'anu pominje; *Eblis* — zao duh; *sura* — stih u Kur'anu; *mejmur* — činovnik.

Komšika Sad'k-hanume kad god dođe miluje Zilfiju, grli je, ljubi je i zaklinje se Alahom, da nigda neće prežaliti što nije muško, samo nje radi, Zilfije radi.

Jedno večer po večeri tako sjede na doksatu u Latif-age, Zilfijina majka, Sad'k-hanume i Zilfije.

Izgrijao pun mjesec. Lagano šeće i gotovo sišao do minareta i krovova. Sad'k-hanume uzela za ruku Zilfiju pa joj veli:

- E, zadjevojčila si se, sakrila si se; a zar ti srce ništa ne ište, da mu se kaže?

- Šta da mu se kaže? - pretječe Zilfijina majka.

- Zar ne vidiš da je pun mjesec? - veli Sad'k-hanume.

- Ostavi Boga ti to dijete, ne puni mu glavu.

- Hoću - veli Sad'k-hanume - pa ja sam za to večeras maksuz i došla; što da ne vidimo k'smet. Zar ga ti nijesi gledala, dok si bila djevojka? Kaži ti meni, k'zn, hoćeš li ti samo? - okrete se ona Zilfiji.

- Hoću!... - odgovara Zilfije, a gleda majci u oči.

Dotle već Sad'k-hanume otrčala u odaju i donijela debelo biljur-ogledalo; odvela Zilfiju pa sred bahče, gdje je čistina, gdje drva ne zaklanjaju mjesec, dala joj ogledalo u ruke i postavila ga tako da se u zrcalu ogleda pun mjesec, pa joj veli:

- Zilfije, dušo, gledaj sad u to ogledalo; misli na svoga suđenika; išti da ga vidiš; traži ga očima u zrcalu; nemoj ništa drugo misliti, nemoj se obzirati što ću ti ja za leđima govoriti; ne obziri se ni kad list šušne, već gledaj tako polovin sata, jedan, dva sata sve dok u ogledalu ne spaziš muški lik, lik tvoga suđenika, pa da bar znaš koji ti je suđen.

Zilfije sve tako učini a majka, kao bilo joj nepravo a ovamo i ona bi voljela da sazna suđenika.

Zilfije se zagleda u ogledalo, u kome se ogledao pun mjesec,

Doksat — pokrivena terasa uz kuću; *maksuz* — naročito; *k'smet* — sudbina; *biljur* — kristal.

a Sad'k-hanuma stoji joj za leđima i zbori joj neprestano riječi iz korana. Tom se prilikom obično čita ili zbori glava "Ia Sin", a Sad'k-hanume je znala na pamet svih osamdeset i tri njenih sura. Nekoliko je puta već ponovila "Ia Sin" i uvijek glasom jasno udarala na suru, koja glasi: "Slava onomu koji je stvorio sve parove, kako među rastinjem koje zemlja proizvodi, tako i među vama, ljudima i među stvarima, koje ljudi ne poznaju!"

Zilfiji je mek glas Sad'k-hanumin već počeo zvoniti kao jednostavna uspavljiva molitva; oči, koje je već čitav sat netrenimice uprla u ogledalo, već su počele suziti a slika mjesečeva u ogledalu, koja je najprije izgledala kao rastopljeno zlato, počeo sad da se komeša i da je prebojavaju boje, čas crvena, čas zelena i modra.

A kada i peti put Sad'k-hanume završi "Ia Sin" riječima o Alahu: "Kad On hoće, da neka stvar bude, On rekne: Budi! I ona bude..." Zilfije zadrhta tiho a za tim vrisnu i baci ogledalo u lijevu punu cvijeća i šakama pokri oči.

Sad'k-hanume je odmah zagrl i brzopleto stade pitati:

- Vidje li ga, ko je?

Ali Zilfije otrčao na doksat majci i zari joj glavu u krilo.

- Eto, eto, komšike! Kažem ja, hoćeš da mi pomanitaš curu.

A Sad'k-hanuma navalila i dalje pitanjima, pa i majka joj namiguje da ne prestane pitati. No uzalud, Zilfije ne diže glave, samo čuti i odmahuje rukom Sad'k-hanum da je više ne pita.

Kad Sad'k-hanume pođe da ode kroz kapidžik u svoju bahču jer je već dockan bilo, isprati je Zilfija do kapidžika a Sad'k-hanume opet:

- Jesi li vidjela?

- Vidjela sam! - šapće Zilfije i dršće.

- Kaži mi?

Zilfije zadrhta, obgrli rukama Sad'k-hanumu, nasloni joj

glavu na rame pa joj prošaputa:

- Daut-efendija Sali-agin! - pa je onda ostavi i pobježe preko bahče u kuću, kao srna, a turila prste u uši da ne čuje samo što će Sad'k-hanume za njom reći.

*

Grijeh na dušu Sad'k-hanumi ako nije sačuvala tajnu. Tek od onog večera, kako se Zilfiji pojavi lice suđenikovo u ogledalu, ne prođe nekoliko dana a tamo dole, iz duboke bahče u onom redu kuća, gdje je i Sali-agina, izvi se jedno veče nježni glas garnetin. Daut-efendija nije dotle volio garnetu, ali nađe jednog dosta i zamoli ga da mu svako veče dohodi. Svako veče, svako veče ta je garneta otud slala svoje meke glase, ali svako veče ti su glasovi bili sve tužniji, sve plačniji. Oni su proljetali kroz noć i iz srca išli srcu. Ah, Zilfije je već razumjela te glase!

Od to doba na zdravom i cijelom cjelcatom kapidžiku Latif-aginom, napravi se i jedna mala, malena rupica, kao da je miš progrizao i kavezi se na pendžeru nešto razmrдали i oko se u Zilfije nešto zamutilo.

A Daut, ako je prije jedanput na nedjelju prošao ili nije prošao Lokač-mahalom, sad je jedan put na dan. Jednog dana ide tuda pa uze pješčano zrno i baci ga u kaveze Latif-agine. U haremu bile još dvije tri hanume, došle na viđenje; kad zrno udari u kaveze, a sve se hanume zgledaše. Majka Zilfijina pogleda kroz kavez, pa veli:

- Ah šejtan, ah šejtan! Onaj Sali-agin adžamija.

A Zilfije pogleda ispod oka Sad'k-hanumu pa porumenje i obori oči zemlji.

Jednoga dana Zilfije, tako pred akšam, gviri na onu rupicu na kapidžiku a jedno malo dijete stoji pred kapidžikom i čuka. Ona oškrinu vrata a dijete joj dade nešto zamotano u jednu hartiju.

Kavezi — rešetke na prozorima haremsknm; *adžamija* — mlado, ludo.

- Šta je to? - pita ga Zilfije.

- Ne znam! - veli dijete.

- Koj ti dade?

- Daut Sali-agin i dade mi metalik bakšiš, da ti donesem ovo.

Zilfije brzo pritvori kapidžik; osvrnu se ovamo i onamo, da vidi nije li ko spazio od njenih; strpa onaj savijutak u njedra pa je onda obuze neko drhtanje i prođe groznica kroz sve kosti, te otrča u odaju i zagnjuri glavu u jastuke.

Kad je malo kao prođe strah, ona razvi onu hartiju a unutra nađe jedan svilen končić, jedno zrno crnog karanfila i jednu cigaru do pola ispušenu. Zilfija grozničavo zavi to ponova u hartiju, pa kroz kapidžik te kod Sad'k-hanume. Zagrla je najprije, pa je onda sa aman preklinje, da ne kaže ništa majci. Poslao joj, veli, nešto Daut-efendija ali ona ne razumije šta to znači.

Sad'k-hanume razvi onu hartiju, pregleda one stvari, promisli se, promisli, pa joj onda objašnjava.

- Karanfil, k'zn, kaže: "Znaj, da si u mom srcu!"; ovaj končić svile hoće da kaže: "Moja te duša hoće mnogo!", a ova cigaru, pola ispivena znači: "Gorim za tobom!" - eto taj ti aber šalje Daut.

- Pa od kud me zna, te me voli? - zapita naivno Zilfije.

- E, more, čuo je on koliko si lijepa a zna on; i da si ga u ogledalu vidjela.

Zilfije se brižno zamisli; oči joj opali neki topli vjetar i ona zažmuri; pune, okrugle grudi kao dvije nerandže, narastoše a košulja, koja je na njima bila ubrana, rasteže se; ona pokri rukama oči, pa joj udariše i dvije tri suze i okvasiše joj prste.

- Što plačeš, ludo jedna? - pita je i grli Sad'k-hanume.

- Ne znam!... - veli kroz suze Zilfije.

- Ostavi gajle... treba da mislimo šta ćeš ti njemu poslati. On ne čeka odgovor.

Gajle — briga.

Zilfije skide ruke sa očiju pa joj se razvuče na usnama sladak, djevojački osmijeh.

Pa šta da mu pratimo?

- Ako oćeš - veli Sad'k-hanume, po što je malo promišljala - jedan iver i parče hartije, jedan mali kamen i malo ćeramide.

- Pa šta je to; šta znači kamen?

- Kamen kaže: "neka mu ne teku suze za mnom!"

- A artija?

- Artija znači: "neka mu se makne tuga!"

- A iver i ćeramida?

- Iver hoće da kaže: "moje te oči izgledaju", a ćeramida: "izodi svaki put kraj kapije!"

- Pa zar tako da mu kažem? - pita Zilfije.

- Tako, k'zn! - tješi je Sad'k-hanume.

I Sad'k-hanume zađe po bahči, te sama sabra iver, jedan mali kamenčić i parčence ćeramide; poslije nađe neko staro pismo Salim-efendijino, te ocijepi jedno malo parče hartije i natjera Zilfiju da otrči kući i donese jedno lijepo čevre, pa u to zavi sve ono i onda Sad'k-hanume pobrinu se da prvo dijete sa sokaka pošalje sa čevretom Daut-efendiji.

Zilfije ostade još na doksatu u Sad'k-hanume, te da ispuši onu polovinu cigare što ju je Daut do pola ispušio. Tako joj kazala Sad'k-hanume da se valja.

*

A potada, kad akšam padne, kad sve pospi, kad mujezin siđe sa minareta, kad mjesec išeta da prebroji svoje zlatno stado a prozračna noć, kao jašmak, zavije kasabu, tada... iz onih bahča ozdo, iz Mahmud-begove mahale, čuje se garneta, ali sad ne usamljena... odovud iz Lokač-mahale odgovara joj def. Garneta

Ćeramida — polukružni krovni crijep; čevre — marama vezena; mujezin — hodža; def — dahire, glazbeni instrument.

sad više ne svira onako tužno ali još uvijek kazuje čežnju. Izvija se kroz noć glas njen, čas tiho a čas silno, čas nisko, da se iz dna grudi uzdah kreće a čas visoko, kao da duša uzlijeće visoko pod oblake da se tamo grli sa zvijezdama; da se okiti noćnim crnilom, da se zagrije Alahovom milošću.

A kad garneta prestane tamo dolje u Mamutovoj mahali, počne def ovamo u Lokač-mahali. Najprije lagano, a za tim burno; burno, kao srce u petnaestgodišnje djevojke; živo, kao topla krv djevojčice koja se prvi put jašmakom pokrije.

Prstići, bijeli prstići sa crvenim k'na-noktima biju sitno, nježno a čangaraci zvone i jednomjerni udar pronosi se kroz mirnu, tihu noć, pod kojom kasaba spi.

A jedan put sunet u Ali-age u Gornjoj mahali. Veliki džimbiš pod noć, i pjesma i muhabet. Jedni na čardaku, drugi u odaji a treći u bahči. Sofra bogata i prebogata a čalgije i tamo i ovamo; jedni sviraju jednima a drugi drugima. U odaji čoček igra, trese trbuhom, previja se u struku a zvekeću joj čampareta na prstima. Na čardaku jedan sevdalija udara u saz i pjeva junačke pjesme o Ali-paši Tepelenliji, a ovamo u bahči tri Cigana sevdlišu, udaraju i pjevaju, a u okolo njih sve adžamije, mlade i puste, čas slušaju pjesmu a čas se prihvate altipatlaka, te sune vatra kroz mrak a kuršum prohuji vazduhom kao brza ptica i jekne noć.

Neka adžamija skresa šest puta u vazduh, pa onda izvadi iz kese altiluk i prilijepi ga Ciganinu na čelo.

- Novu pjesmu da mi pjevaš - dodade mu.

Ciganin se osvrnu ovamo i onamo, kao da se nećka, ali zar smije da ne pjeva gdje altipatlaci razgovaraju. On zateže žice, prevuče gudalom, a def udari tiho za njim, i pisnu garneta i razliježe se pjesma:

K'na — boja, kojom muslimanke boje nokte na rukama i nogama; *čangaraci* — praporci; *sunet* — obrezivanje, kada bivaju velika veselja; *džimbiš* — veselje; *muhabet* — razgovor; *čalgije* — svirka; *čampareta* — sprave na prstima, kojima se udara; *saz* — tambura; *altiluk* — šest groša.

*L'jep je zambak, l'jep je đul,
Karanfil i feslijen,
Najljepša je Zilfije.
Sen s'n ben'm eskiden!*

*Sali-agin brz je hat,
A Dautu još je l'jen,
Dockan stiže u Lokač.
Sen s'n ben'm eskiden!*

*Ona kuća, beš pendžer,
Jedan kavez pokvaren,
Na taj kavez oka dva.
Sen s'n ben'm eskiden!*

*L'jep je zambak, l'jep je đul,
Karanfil i feslijen,
Najljepša je Zilfije.
Sen s'n ben'm eskiden!*

Dum, dum, dum, dum... puče šest puta jedan pa drugi altipatlak, pa onda trunu i jedna martina, te se strese mračna noć i mnogi, koji su valja da mirno spili kod svojih kuća, podigoše brižno glave sa jastuka da osluhnu, nije li gdje god jangija jali koji drugi belaj u kasabi.

*

A već kad se za koga izvadi nova pjesma, onda badava krije svoju tajnu, pjesma će je prokazati. Pjesma se nosi iz mahale u mahalu, ide iz kuće u kuću, iz harema u harem, od usta do usta, od jednog defa do drugoga, od jednog veselja do drugoga. Gdje god se pjeva, tu će i pjesma stići.

Feslijen — bosiljak; *Sen s'n ben'm eskiden* — ti si moja od vjkada.

Zilfiji nije trebao veći dušman, dosta je da joj je pjesma izvađena, pjesma će već odati i prokazati sve cijelom svijetu, pa i ocu i majci.

- Aman, hanume, što ću? - pita sirota Sad'k-hanumu. - Izvadili mi pjesmu, pjevaju je, pjevaju je svud, svud, svud...

- Što ćeš?! Moramo Dautu poslati aber - veli Sad'k-hanume, - ja li nek te prosi, ja l' nek te se okane, drugo čare nema.

- Kako da mu pošaljemo? - pita preplašena Zilfije.

- Nađi malo parče kreča i isijeci malo tvoje kose, pa mu pošlji. Kreč kaže: "il' me ljubi, il' me se okani", a kosa znači: "uzmi me na tvoje grudi, pa me nosi".

Odnese dijete takvo pismo Dautu, a od njega donese jednog malog pauka, što znači: "ne mogu te uzeti, dok te ne vidim".

- Što ću? - pita opet Zilfije Sad'k-hanumu - što ću, hanume?

- Moraš ga pustiti' u bahču noćas!

- Aman - drhće Zilfije, - aman, hanume, ne smijem!

- Moraš! On se lomi što te ne zna a čuo je samo, a ako uhu ne vjeruje neka te vidi samo jedan put, pa neće ni noć i dan proći a začukaće halka na tvojoj kapiji.

I tako sirota Zilfije posla odgovor, jedan struk nane i jedno zrno pasulja. Struk nane kaže: "dođi k meni", a zrno pasulja veli: "dođi noćas!"...

*

A noć lijepa i vedra. Po krivim sokacima i mahalama kuće bacile sjenke a odžaci i minareta ispružile svoje daleko preko osvjetljenih krovova. Po mrtvim ulicama lijeno šeta kol, a na čoškovima i raskrsnicama spavaju gomile umornih sokačkih pasa. Sa sahat-kule udara zvono i označava sat u koji već svi pravovjerni spiju... Mjesec se sve više penje te sjenke svakog časa postaju sve manje i uže.

Čare — izlazak, način; kol — patrola.

Neki blagi dah propiruje; list na grani jedva što dršće a zvi-
jezda na nebu dršće i igra kao srce u Zilfije. Ona je već polovin
sahata u bahči. U kući su svi legli, a ona se iskrala i dva put od
straha htjela već da se vrati ali, kažu, sevdah je jači i od straha.
Naslonila je merdevine na zid, pa jednim uhom sluša, ne će li se
ko u kući probuditi a drugim uhom sluša, ne će li čuti otud soka-
kom kakav šum. I ne zna od čega bi više pretrnula.

Već čitav sat čeka u bahči a nema ništa da se čuje. Da li je već
sat ili se njojzi čini? Ona valja da sahate broji po kucanju svoga
srca a srce njeno večeras kuca vrlo, vrlo brzo i silno...

U jedan mah pade jedan kamičak u bahču, pa za tim drugi
pa onda treći. To je znak, koji joj je Daut zakazao... I ni sama ne
zna kako se brzo kao vjeverica uspuža uz merdevine na zid, a kad
je već tamo bila, zatekla je na zidu Dauta, pa se oboje na jedan
mah prepadoše, kad se tako blizu vidješe. Zilfije se prepade što
je učinila a on Daut, prepade se pred tolikom ljepotom.

Zilfije je čekala da on što kaže a on je, čekao, neće li ona što
reći, a i jedno i drugo ostadoše nijemi. Što ćeš, adžamije!... Pa
opet nađoše jednu jedinu riječ... a šaptali su je dugo, nasloniv
usijane usne na usne...

Mjesec malko zađe za jedan oblak i sjenka od oblaka obgrli
ih, da sakrije ovo prvo, ovo slatko ašikovanje...

*

Ne svira više dolje u Mahmut-begovoj mahali garneta; ne od-
govara joj iz Lokač-mahale def... Što će dva razgovora za jedno
srce?

Pred Sali-aginom kućom udaraju pomamno četiri goča a
pište dvije zurle, među se puške i igraju konji okićeni... zbiraju
se svatovi.

I moj im tebrik: Alah mubarek ets'n!

Tebrik — čestitka; Alah mubarek ets'n — Bog im dao mnogo godina!

Hatidžin grijeh.

Valja da petnaest do dvaest dekika od grada prekrasna je šuma u Bej-bahčama. Te su bahče vakufske, te su i otvorene svakome. Debela hladovina a bistra voda, koja teče iz dva studenca, a iza šume otvoreno polje te otud vjetar popuhuje. E, ne mo'š ljeti tražiti ni naći lepšeg teferića.

Kad se ljeti usija grad pod suncem; kad umori vrućina - hode tu mnogi te se malo rashlade i napiju studene vode. A petkom hode hanume tamo. Misliš ni jedna ne ostane u gradu. I sirota i bogata, sve to hodi. Vidiš samo, od sabaile prohode gomile sokakom; za njima natovarene izmećarke nose sidžade, jedan, dva li jastuka; jednu krošnju i u njoj malo jemeka, džezvu za kavu i kave u maloj kutiji od tenečke; tu nož, fildžan, hljeb, po malo voća i već šta je koja spremila, jer hanume kad odu iz jutra vraćaju se tek u akšam.

Taj dan teferić u Bej-bahčama izgleda kao kakvo selo ili grad. Na polovin' sahata daleko, pa čuješ ća-ću i dževu i kikot.

Tamo pod rastom, kraj gornjeg studenca, veliki adžemski ćilim; na njemu, po krajevima nekoliko jastuka. Na jastuke se naslonile, te pije tutun, mutesafir-pašinica, džeza-reizova hanu-

Dekik — minut; *vakuf* — zadužbinsko dobro; *teferić* — lijepo mjesto za uživanje, izlete; *sabaile* — ranom zorom; *izmećarka* — služavka; *krošnja* — sepet, korpa; *jemek* — jelo; *džezva* — bakreni sud, u kome se kava kuva; *fildžan* — porculanski sudić, iz koga se kava pije; *akšam* — večer; *ća-ću* — nadgovaranje; *dževa* — larva, vika; *adžemski* — perzijski; *tutun* — duhan; *mutesarif* — okružni načelnik; *džeza-reiz* — predsjednik krivičnog suda.

ma i još dvije-tri. Po travi, van ćilima, dvije-tri izmećarke, jedna se igra s djecom, druga na mali mangal kuva kafu a treća samo služi lokumom i pravi cigare.

Tamo dolje čak, na jednom sidžadetu, sjedi bimbašinica i još dvije hanume pa se nešto ozbiljno razgovaraju a na travi, do njih, gori mala vatrića od suvaraka i džezva jednako vri u pepelu.

Blizu do njih, na jednoj asuri, sjedi amamdžijina hanuma i poveliko društvo. Tu se isjele dvije lubenice pa na sred asure gomila parčadi. Amamdžinka otkida parčad od kore i baca se njima na Litfije-hanumu tarirat-mudirovu, koja sa miftijinim haremom sjedi tu blizu na jednom sidžadetu.

Dolje, gdje sjedi Šukri-begov harem, udara Mana Ciganka u def i pjeva hrapavim glasom pjesmu, kako su sevdicali neki Sadi i Ajša, pa kad ponovi riječi: "Ja sev, ja vaz'gedž" a hanume ciknu i pljeskaju šakama, te i same ponavljaju.

Iza donjeg studenca, na jednom proplanku, prostrto je široko crveno sidžade, baš pod jednim grdno debelim hrastom. Tu sjede Mejrem-hanume alaj-begova, Đulizar-hanume kolazova i Esmahanume tabor-ćatibova i još dvije-tri. Sve mlade ženice, bijele i rumene kao jabuke, pa vesele kao što je mladost vesela, te muhabetišu sve nestašne muhabete, kao što već pusta mladost i ne može drukčije.

Na donjem studencu opet puno djece; koje uzelo testijicu da napuni svježe vode; koje donijelo džezvu da propere, a neko opet lubenicu, da je spusti u studenac te da se hanumama ishladi. I izmeđ' sidžadeta, gdje je ostalo mjesta i trave, trče, muvaju se i

Mangal — pokretno ognjište, na kome se vatra loži; *lokum* — slatki kolač; *bimbaša* — major; *amamdžija* — vlasnik kupatila; *asura* — prostirka opletena od šaše; *parče* — komadić; *tarirat-mudir* — glavni sekretar; *miftija* — vjerski dostojanstvenik; *harem* — porodično ženskinje; *Ja sev, ja vaz'gedž!* — "Ti ljubi, il' me se okani"; *alaj-beg* — šef žandarmerije; *kolaz* — kapetan; *tabor-ćatib* — pisar bataljona; *muhabetišu* — razgovaraju; *testija* — zemljani sud za vodu

igraju djeca; djevojčici se uhvatili u kolo te poje; potočić žubori; Manin def ravnomjerno čuka; hanume ćaskaju, šale se, smiju se u jedna drugoj, jedna s jednog a druga s drugog kraja dobacuju šale, te nema kraja dževi i kikotu i huci.

I sve tako ide i ići će do pred akšam... Samo, na onoj uzvišici, na onom modrom sidžadetu, što sjedi sama samcita Hatidže-hanuma i oko nje se nahodi teza joj. Ona je bona i nema joj iljača, blizu joj je pisani dan, pa se zaželjela da je još jedan put iznesu na teferič, da još jedan put vidi svijet, svoje prijateljice i ono veselje i onaj život, koji je ona tako voljela.

A zaželjela je i da na ovom mjestu sjedi; na ovom mjestu i ni na kom drugom; pod ovim hrastom i ni pod kojim drugim. Kad ju je dovela teza ovdje bješe zauzeo mjesto Alaj-begov harem a Hatidže neće na drugo mjesto, te sirota teza ode u Alaj-begovice i izmoli joj se, sevapa radi, da se preseli kad je bolesnica toliko merak na to mjesto.

Sjedi tako sama na sidžadetu i dvori je teza. Ne voli da joj ko dođe; ne muhabetiše, ne smije se. Mlada je, pa joj žao umrijeti valja da! A sunce već prevalilo i hladovina slađa i mek povjetarac puše, te lišće šumori i šapuće. Brdo se ivicom zlati i nebo po dnu rumeni, zraka trne... skoro će akšam!

Hatidži treba prije nego svakome požuriti da ne duhne studen večernji vjetrić. Njoj čisto žao ovoga mjesta; možda neće više doći a i sad što je došla, i ako bona i prebona, htjela je da se pozdravi sa svijetom ili je može biti i drugo što htjela?... Kad htjedoše poći a ona zavara tezu; zamoli joj se da ode do Alaj-begove i da joj reče još jedan put hvala, što joj je dala ovo mjesto na kome je Hatidže i od prije, dok je bila zdrava uvijek sjedila. Ode teza i kad izmače, a Hatidže osta sama, osvrte se da je ko ne gleda, pa onda u rupu, pod korijenom debeloga hrasta, turi

Teza — tetka; *iljač* — lijek; *sevap* — dobročinstvo; *merak* — volja.

naglo jedno čevre, u koje je zavila mali kamičak*... Šta li je to i kome li je to?!

Dođe teza pa je diže, te polako, polako, kroz hareme hodi, oslanjajući se na tezu. Pozdravlja i lijevo i desno; smiješi se na sve ali joj na trepavicama dršće suza...

Mlada je, pa joj žao umrijeti valja da!

*

Hatidže, aman, Hatidže!

Ko će ti kazivati Hatidžinu ljepotu koja se eto ugasi!... Ugasilo se i ono lijepo fildžan-oko; ugasila se i ona tatli duša Hatidžina!...

Haj, a da si je vidio kada Hatidže išeta kroz čaršiju samo, a svako je pozna; pozna je po hodu, po tananu struku, po ponosu, po saltanatu. Odi kao gugutka, sitno, smjerno a opet ponosito. Kamo tog dućandžije što neće ostaviti posao iz ruku te da se osvrne za Hatidže-hanumom? Selvije-hanume, tako je zovu u čaršiji, sa njena ponosna boja i hoda.

A pod onom feredžom i pod gustim pečetom, krije se kažu, blago kakvo u cara nema; kakvo na zemlji nećeš nać, a ko zna i tamo gore u dženetskim bahčama hoće li je bit, manj ako je zemlja nebu ne pozajmi. Kazuju šarkije njenu ljepotu i njen dilberluk, ama šta znaju šarkije! Bar da polovinu kažu pa bi dosta bilo rečeno. Šarkije će ti napraviti ćeif uhu; otatlisaće ti dušu ama oko, oko... ostaće pusto i prazno, a kad bi mogao Hatidžu

* *Kamičak kaže se taš, te po sliku "Taš-ak't ma dozenden jaš!" znači: "Neka mu ne teku suze za mnom!"*

čevre — marama kićena srmom; *tatli* — slatka; *saltanat* — raskoš; *gugutka* — kumrija; *selvija* — čempres, tanko, visoko; *peče* — što i jašmak, samo crn, prozračan veo, kako Carigrađanke nose; *Dženet* — raj; *šarkija* — pjesma; *dilber* — naočit, viđen; *ćeif* — volja; *otatlisati* — zasladiti

sagledat' jednom samo, nek bi i slijepo ostalo, ne žali!

Pa nije u Hatidže lijepa samo kosa i ono čelo pod kosom i one oči pod čelom. Ni obrazi, ni usta samo, ni vrat, ni grlo, ni grudi, ni pâs samo... sve, sve i sve drugo je lijepo i prelijepo, i kad hodi i kad zbori, i kad pjeva... Ah, kad pjeva!... Treba da zaboraviš sve; da zaboraviš i oca i majku; da zaboraviš kuću; da zaboraviš svijet. Kuću, kuću nad glavom valja ti zapaliti, manji šenluk ne mo'š učiniti, kad Hatidže pjeva!

Ima mali malečak def, tek koliko da joj je nešto u ruci. Pa kako je meraklija, obojadisala ga, izlijepila mu oko obruča neke amajlije; podvezala mu džangarace pantljčićama, pa kad udari u njega a ono ne znaš u što prije da pogledaš: u onaj veseli def; u njene li bijele prstiće i rumene nokte, kako po njemu igraju; u nju li, kako čas zatvori oči, čas zanese u natrag glavu, čas joj se dignu grudi, kao mali talas koji prijeti burom a košulja joj se izvlači iz pasa, koliko je grudi zatežu. Čas se hvata rukom pod srcem, da mu pomogne... jer Hatidže što pjeva - od srca pjeva!

Ali i nemaš kad gledati je, moraš je slušati. Kad su tako hanume u nje, o ramazanu u več, pa je slušaju, začute sve ispuste ruke sa cigarom na koljeno, cigare se polako, polako gase; one zatvorile oči, zavalile glave, te misliš ne će se buditi. Ali kad Hatidže uzvikne i pljesne se šakom pod srcem, a one sve kao da su pomanitale, te za njom i ne znaš koja će koju više nadvikati. Pa kad Hatidže objesi def a tek vidiš mašica sa žarom ide od ruke do ruke, te hanume pripaljuju cigare koje im se pogasile bile.

Nije tako vesele hanume, kao što je Hatidže. Ona muhabetiše, ona utješi, ona nasmije. Koliko puta samo njen efendija dođe sumoran i brižan, pa ona šalom i slatkim muhabetom rastjera mu gajle. Hoće druge hanume i da je ogovore. Kad su međ' sobom, kažu i ružne riječi za nju, ali je opet vole, ne mogu bez nje. A i što

Šenluk — veselje; *meraklija* — strastvena; *amajlija* — zapis; *džangaraci* — praporci.

kažu za to je samo, što joj ne vjeruju da voli svoga efendiju, jer joj muž nije na oko čovjek. Koliko put, pa i ljudi u čaršiji rekoše, kako je je šteta što takav čovjek dobi onaku ljepotu.

Pa koliko god da se govorilo i koliko god da su hanume i nju pitale i onako razbirale, nikad se ništa ružno ne ču i ne razabra za Hatidže-hanumu. Sve što se za nju čulo to je, da je lijepa, da je prelijepa, da vrijedi da se njenom ljepotom čovjek kune. Pa eto, ta ljepota sad je bona i prebona i iljača joj nema!

Hatidže, aman Hatidže!

*

Prostrana haremska odaja, pa čista i svijetla. Pod prozori-ma, zatvorenim rešetkom, prostire se duž cijelog zida minder, pokriven modrom basmom; na drugom zidu odžaklija, a u jednom ćošku tri dušeka jedno na drugo, i u njima leži bona Hatidže. Ima već tri dana bori se s dušom, i bijedna teza služi je i godi joj, ali joj ne može ugoditi. Kad joj dođe teško i nešto je zapti u grlu a ona ščepa tezu za ruku, te drži je čvrsto a suze joj se potokom liju iz očiju.

Kao da bi htjela da se uhvati za ovaj svijet i da se ne da on-ome. Po cio dan svojim lijepim, velikim očima gleda u pendžere, da se nagleda lijepa Božja dana i da, valja da ispije očima svjetlost, koja se do malo dana i iz njenih očiju tako žarko razlijevala. Ne govori ništa ili malo, no gdjejoju riječ samo...

- Tezo! - reći će jednoga dana, kad joj bi malo lakše. - Umire li se lakše kad se kaže grijeh?

- K'zm, zar imaš grijeha? - pita je teza.

- Imam tezo!

Teza joj uze glavu na desnu ruku, na joj lijevom gladi kosu i ljubi joj čelo i oči.

Minder — kanabe slamom natrpano; *basma* — šarena pamučna tkanina; *odžaklija* — ognjište; *zapti* — steže, zadržava.

- Kaži, elmas'm, mladost je mladost, nije bez grijeha a Alah je veliki pa prašta.

Hatidže otvori jače oči i stade uzbuđenije disati.

- Šta da ti kažem. Znaš i sama... žao mi ga je, sad mi ga je žao. Bio mi je dobar, gledao me je i pazio me je, ali... nijesam ga voljela. Od onoga dana, kad me je uzeo nijesam ga voljela... voljela sam drugoga... drugome sam poklonila moju dušu...

- Drugoga? - učini teza, pa se zamisli i ućuta, ućuta se i Hatidže, te se jasno čujaše kako muha zuče uz džam i kako Hatidže teško diše, te joj se dah jedva penje uz grlo.

- To gajle neka te ne muči! - progovori najzad teza. - Nijesi imala muža prema sebi, pa šta ćeš, a mladost je mladost, hoće svoje...

- Grijeh je pogolem, nego što ga ti misliš, tezo... Ja sam lju-bila drugu vjeru... đaura...

- Đaura?! - učini teza i svo joj tijelo prođe neka studen i jeza, pa zanijecti, a uprla oči u Hatidžu, te ne umije da progovori.

Teza je od starih žena, za nju je din din; za nju je grijeh, grijeh. Nju je ova ispovijest užasnula, jer to bješe grijeh, koji Alah već ne može oprostiti, ali je bolesnicu valjalo tješiti, pa ma i lažnim utjehama.

- Grijeh je, Hatidže, pregolem. Ja ga neću nikom reći, ali ga Alah zna... opet, oprostiće ti valja da. Eto, ti se kaješ, ti si ga zaboravila... onog... pa se kaješ... tebe je stid od tvoga grijeha...

Teza je to sve brzo i potresenim glasom govorila.

- Ne! - dodaće Hatidže, koja je tezu mirno slušala. - Ne, neće meni Alah oprostiti!...

- Hoće, kz'm, hoće!...

- Neće, tezo, jer ja se ne kajem, ja ga nijesam zaboravila, mene nije stid... ja ga i sad volim; ja ga ne mogu izvaditi iz srca...

Džam — staklo na prozoru; *gajle* — briga; *đaur* — hrišćanin, nevjernik, nemusliman; *din* — vjera

Ja znam, koliki grijeh nosim, ama mi je sladak taj grijeh, ja hoću da umrem sa tim grijehom... ja ga i sad volim!...

- Hatidže! - ciknu teza i pljesnu se šakama a pogled upravi gore nebu i osjeti kako je prođe groznica i izlomi joj sve kosti.

- Ja ga i sad volim! - dodade Hatidže tiho, mirno, ali odlučno, pa zavalj glavu i sklopi oči, kao da zaspa a valja da da budna sanja.

*

Tog istog dana zamoli ona tezu, sevapa radi, da ode u "Bej-bahče", pod onaj rast, i da potraži ima li čega u onoj rupi, gdje je ona čevre ostavila. Teza ne htje, ali kad vidje da Hatidže broji posljednje sahat, učini joj i ode tamo, pa nađe pod rastom drugo čevre a ne ono što je Hatidže ostavila.

Kad joj ga donese, pa vidje Hatidže da to nije njeno čevre već drugo, obli je rumen po blijedom licu i slatko se i zadovoljno nasmiješi. Razvi čevre i unutra nađe mali komadić ćumura. A ćumur znači: "Bog ti života dao!"

Hatidže grčevito stište u šaku taj maleni znak i - kad su je mrtvu namještali i rasklopili joj grčevito stisnutu desnu šaku, sav joj je dlan bio crn, te su se čudili svi, osim teze, koja je žalosno klimala glavom žaleći Hatidžu više radi grijeha no radi smrti.

*

Još jednom prođe Hatidže-hanume kroz čaršiju, ali ne onim ponosnim hodom kao što gugutka odi, ne kao Selvije-hanume. Osvrnuše se i sad sve dućandžije za njom, koliko da reknu: Alah rahmet ejles'n!

R'z.

Hadži-Abduš ima kuću niže Ibrahim-pašine džamije. Na vrlo velikoj kapiji ispružila se streha, te bi se pod njom čitava kola mogla skloniti od kiše. Na desnom krilu izrezan je jedan manji kapidžik, jer kud bi svaki prolaznik otvarao onoliku kapiju. Unutra je, iza kapije, jedna mala oniska kućica sa dvije odaje. Tu je Hadži-Abdušev selamluk. Jedna odaja zastrta ćilimima a duž istočnog i zapadnog zida dugačak minder, zastrt šarenom basmom, i dvije-tri sandalijske; a u drugoj sobi je izmećarska odaja i odžak.

Odmah iza ove kućice diže se visok plot uz koji se pruža zelen pasulj, zavrćući svoju vriježu uz zategnute redove kanapa, i na tom plotu mali kapidžik; malo viši čovjek pa bi se morao sagnuti da prođe. Iza toga plot je haremluk, stara ali lijepa i udobna kuća, sa prostranim doksatom i vrlo mnogo pendžera. Na doksatu ima jedno uzvišenje mjesto, kao neki mali a uzvišeniji doksatić i tu je prostrto jedno tanko šiljke, pokriveno čupavim sidžadetom koje je već izblijedilo od sunca; a uz zid prislonjen tvrd, slamom nabičen jastuk. Ovaj doksatić je najmilije mjesto Hadži-Abduševo. Tu, na onome sidžadetu, provodi on jutro i večeri. U jutru, tek što se umio i uzeo avdes, spusti se na to sidžade pa pravi cigaru za cigarom; donesu mu lokum i bistre vode, pa onda kavu, jed-

R'z — obraz, čast; *kapija* — vrata; *odaja* — soba; *selamluk* — odjelenje kućno, u kojem se gosti muški dočekuju; *sandalijske* — stolice; *odžak* — ozidano ognjište, gdje se vatra loži; *haremluk* — kućno odjelenje za ženskinje; *doksat* — predsoblje na gornjem katu kuće; *pendžer* — prozor; *šiljke* — jastuk, na kome se sjedi; *avdes* — obredno pranje pred molitvu.

nu, dvije, tri... Tako pred večer a tako i po večeri. Koliko je puta o ramazanu odsjedio na ovome sidžadetu po cijele noći, pušeci i zabavljajući se gustim dimom, razmišljajući i udišući meki miris koji pušta lipa, što se u bahči razgranala.

Sjedne tu na sidžade, kod njegovih nogu, i hanuma mu Atije po koji put, pa razvezu muhabet o svijetu, o godini, o ćesatluku... Dok oni tako na doksatu a u bahči nazli-Đulsime, mjezimica Hadži-Abduševa, obilazi cvijeće što ga je svojom rukom zasadila; te s onoga otkine žut list a s ovoga uveo cvijet; ni jedan kamičak ne ostavi u liji, ni jedan listak na stazi. Mala bahča, jedva dvaest aršina uzduž i poprijeko, ama čista, lijepa i naređena...

Hadži-Abduš je već istario. Ima mu, valah, i šeset. Proživio je lijepo svoj vijek sa Atije-hanumom; ima im preko četeres godina kako su zajedno. Alah im dao i poroda; imali su krasnog sina, rahmetli Nazifa; izučio i mejtebe i ruždije svršio, pa htio ga Hadži-Abduš da metne za ćatiba u konak ali Nazif, kako bijaše adžamija, jahao jedan put konja na nekom sunetu i trkao se sa drugima, te se oznoji i on i konj. Eto odande dobi tresku, te tresku, tresku. I šta nije jeo i pio, ali ne moga da se izliječi; izgore ga ona silna vatra i umrije. (Alah rahmet ejles'n!) Ostadoše Hadži-Abdušu još dvije kćeri, Imiše i Đulsime. Imiše je bila starija od Nazifa, a Đulsime je mjezimica. Imiše se dade u dobra čovjeka samo ode u drugu kasabu; to malo bi teško Hadžiji i Atije-hanumi ali im ostade Đulsime, najljepši i najmirisniji cvijetak, da im sladi stare dane.

Hadži-Abduša zna i poštuje cijela kasaba. Nije zendil ama ima koliko treba, a on i ne traži više. Prav je i zdrav je na riječi,

Ćesatluk — oskudica; nazli — dična, ponosita; rahmetli — pokojni; mejtebe — škola; ruždije — viša škola, gimnazija; ćatib — pisar; konak — sud; adžamija — ludo, mlado; sunet — obrezivanje, kada bivaju velika veselja; treska — groznica; Alah rahmet ejles'n! — Bog mu dao pokoja; kasaba — varoš; zendil — bogat.

te i paša i kadija hoće da mu čuju laf. A učinio je i za dušu što je mogao. Eto pred njegovom kućom, na sokaku, on je sagradio ćupriju preko potoka, jer tu mnoga sirotinja prohodi. Lanjske je godine o svome trošku opravio i okrečio jedno teće; zimus, kad je stegla najveća zima, kupio je dvanaest tovara drva i razdijelio po Muhadžer-mahali sirotinji.

A ne čini Hadži-Abduš to što mu se preljeva nego odvoji, prođe i bez onoga što se ne mora biti, pa sastavi paru dvije, tri, te polako, polako sabere koliko mu treba da sevap duši steče. I prije je bio takav, ali od kako mu umrije Nazif, još je poviše i ako mu je Alah udijelio takvu krasnu utjehu kao što je Đulsime, koju Hadžija i ne zove drukčije već: "Gugutko moja!" a Atije-hanuma još je mazi i miluje onako isto, kako ju je mazila, kad je bila mala.

A Đulsime i odrasla i postasala, te ne ima u kasabi djevojke kao što je ona, i ako je ima, ne ima ni u koje tako grlo, grlo bilbilovo, kakvo je u Đulsime. Koliko puta Hadži-Abduš sjedi na onom sidžadetu sumoran, neki seklet pritiskao mu dušu, nabralo mu se čelo a oborio glavu na grudi, pa zvekeće mu brojanica koliko je brzo prebraja i odvaja zrno po zrno prstima, koji dršću. A Đulsime dolje u bahči, pod granatom lipom, polako, tiho, slatko pjevuši onu staru, onu pjesmu od zemani vakta, onu pjesmu što ju je u mladosti Atije-hanuma pjevala Hadžiji i što ju je Đulsime od majke naučila. A starac, najprije jednim uhom i čuje i ne čuje pjesmu, pa zatim je sluša sve više i više; sa čela mu se rasturaju bore, sa duše mu se miče seklet; diže glavu i diže oči, pa se slatko smiješi i dovikuje joj sa doksata: "Gugutko moja!"

Kadija — vjerski sudija; *laf* — govor; *teće, tekija* — kuća derviša (islamskih redovnika); *bilbil* — slavuj; *seklet* — jad, čamotinja; *zemani vakat* — staro vrijeme.

II.

Đulsime je tako i odrasla, u rahatluk, u ljubavi, tu kraj oca i majke, na doksatu, u bahči. Ona drugi svijet i ne zna. Dohode u Atije-hanume mnoge hanume, odi i Atije-hanuma u njih, ali Đulsimu ne vodi.

Đulsime najviše što odi u dvije-tri konšike a od ovih najradije u udovice Elife-hanume što tu, četvrta-peta kuća od njih, sjedi. Elife-hanume je najslade razgovara; ona joj priča sve, sve što čuje; ko je umr'o, ko se ženi, ko ašikuje. Pored Elife-hanume i Đulsime zna malo nešto o svijetu.

- Pa kako se to ašikuje? - pita jedan put Đulsime, pa joj Elife-hanume i to kazuje i na široko i na dugačko. Ama to Elife-hanume i umije nekako tako lijepo da kaže i da ispriča da se Đulsimi sve zažare obrazi te misliš cio je dan kraj odžaka sjedila.

Poslije, Elife-hanume ima brata Šerifa. Nije ga Đulsime nikad vidjela ali joj Elife-hanume i o njemu zbori, mnogo joj priča: kako je dilber, kako je junak. Zna Đulsime i kako fes nosi Šerif i kakav altipatlak ima i kako ala franka nosi pantole i kondure, sve, sve već zna Đulsime, pa opet sjutra dan dođe u Elife-hanume, te je pita, kao da je zaboravila:

- Je li, hanume, u Šerifa je fes âl?

Pa valja da, sa tih muhabeta i voli najviše da ide u Elife-hanume. Jedan put tako reći će joj:

- Oh, kako bi voljela da vidim Šerifa?

- Pa dobro, kz'n, poslaću mu aber da sjutra prođe.

- Aman, ama-a-an, hanumo! Ama da ne zna, da sam ja to htjela.

Rahatluk — zadovoljstvo; *konšika* — susjetka; *ašikovati* — ljubav provoditi; *altipatlak* — revolver, koji šest puta puca; *ala franka* — evropski; *pantole* — pantalone, čakšire; *kondure* — obuća, cipele; *Fes al* — crvene, aleve boje; *aber* — vijest, poruka.

- Kako da zna?

Kad sjutra, istina, sjedi Đulsime na pendžeru u Elife-hanume, pa gviri kroz rešetke a Šerif, eto ga sokakom. Nosi ponosito glavu, na njemu ala franka haljine, tijesne pantole a kondure plitke, isječene, te gviri šarena čarapa; pa fes navalio na oči. Pravi efendija. Đulsimu uzeo neki stid i plamen udario u obraze, pa tamam Šerif da prođe pored kuće a ona bjež' sa pendžera.

- Vidje li ga? - pita je Elife-hanume.

- Jok, hanume!

- Ama, pa ne prođe li?

- Dok bješe ozdo, što sam ga nešto malo vidjela a kad da dođe bliže a meni se nešto napunile oči suzama, i nešto me uhvati strah, te ga i ne vidjeh.

Elife-hanume da se iskida od smijeha. Prođe opet neki dan a Đulsime će reći Elife-hanumi:

- Nema Šerifa opet da prođe!

Elife-hanume slatko se nasmije, pa miluje Đulsimu po obrazu i veli joj:

- Da te pitam nešto ali pravo da mi kažeš!

- Šta?

- Ako ćeš pravo da mi kažeš, tako ti mladosti?

- Hoću!

- Je l', voliš li Šerifa?

Đulsime se najprije uplaši od takvog pitanja, na onda začuta, zamisli se i zabrinu se...

- Kaži, zašto od mene da kriješ?

- Ne krijem, hanume! - odgovori brzo Đulsime. - Ne krijem, nego evo da ti kažem. Ja ne znam... ne volim ga... a volim tako da ga vidim... da mi je sa svim iz bliza da ga vidim...

- Peki, peki! Neću te više pitati. Kad ga zavoliš a ti mi sama kaži.

Efendija — gospodin; *peki* — dobro.

- Kazaću ti, hanume, neću kriti od tebe.

- Nego... znaš šta Đulsime, evo dođi sjutra. Ja ću zvati Šerifa, pa ćemo ja i on sjediti na doksatu i piti kavu a ti sjedi u sobi mojoj, pa ga vidi lijepo i gledaj ga koliko ti drago.

- Ali da mu ne kažeš?...

- A gdje bi mu to kazala?

Pa tako sjutra dan i napraviše. A od tada Đulsime je sve radije išla u Elife-hanume a i Šerif je mnogo češće prolazio tim sokakom i mnogo se češće uvraćao u svoje sestre na kavu.

Prošlo je tako i podosta mjeseca a jedan put eto ti Elife-hanume u Atije-hanume, te prvo ovaj i onaj muhabet dok na pošljtku ne reče da je došla da joj ište Đulsimu za Šerifa. Tražili su i do sad Đulsimu koliki čestiti i valjani bećari, pa i Hadži-Abduš i Atije-hanume, sve nekako zavijaju, obrću, ne dadu. I ne što bi imali što-god zamjeriti momku, ja li kući, ja li dostu, već tako, boje se, boje se za sebe; otiće im sva radost iz kuće i ostaće sami pod starost. Pa i sad, kad Elife-hanume reče zašto je došla, a Atije-hanume se zbunila, plače a ne umije ništa kazati. Veli, kazaće Hadži-Abdušu; razgovaraće sa Hadži-Abdušem.

A kad je, istina, u večer pomenula Hadžiji, on sve bjesni i lupa po kući:

- Zar ja svoje dijete da dam Šerifu, tome posljednom r'suzu što se vuče po cijelu noć po jeđupskoj mahali; tome sarošu, tome komardžiji. On ako hoće da se ženi neka čočeke uzima za žene, one su taman za njega, sa njima je on obikao!

A sirota Atije samo ćuti, jer, Alaha mi, ima Hadžija hak. Takav je na dlaku Šerif, kako ga on kazuje. Cijela kasaba zna da Šerif ide noću u jeđupsku mahal, te tamo sa čočecima. Pa i komardžija je, a što je najgore saroš je, pije i vino i rakiju, kao posljedni čovjek. I kad sokakom odi, ne odi kako mu dolikuje,

R'suz — nevaljalac; *Jeđup* — Ciganin; *saroš* — pijanica; *komardžija* — kartaš; *čoček* — igračica; *hak* — pravo.

već nagne fes na obrve a kitku pusti naprijed, te mu se više očiju njiha; nosi bastun a cigarluk mu debeo, koliko ruka u čovjeka. Pa zaviruje u kapidžike i u haremske pendžere, a već rišćanska žena teško može rahat proći kraj njega.

Ima hak Hadžija, takvi je Šerif kako ga on kazuje.

III.

Ne znam baš koliko ama kanda već prošlo i pet mjeseca od onog dana, kad ono Elife-hanume bješe u Hadžijinih da prosi Đulsimu. To bilo, pa se zaboravilo a Đulsime i dalje ostala kao što je u bila, nazlija i ocu i majci.

Ali Đulsime nije više onako vesela ne pjeva više kad šeta između lija, te da Hadži-Abduš sa doksata sluša svoju gugutku. Lice joj nije više onako rumeno, nego žuto i uvelo; oko joj nije više onako veselo, već bono i suzno, upalo u duplje a oko očiju joj se ocrtao modar prsten.

- Što joj je? - pita brižno Hadžija hanumu. - Što je tom djetetu?

- Ne kazuje! - odgovara hanuma a oči joj pune bola i suza i lice joj bez boje i riječi joj dršću i gleda u zemlju. Grješnica, ona je već znala šta je Đulsimi ali, zar je smjela kazati?!

- Jesi li joj davala iljače? - pita opet Hadžija.

Na sve, na sve, što ju je pitao, - a pitao ju je i svako jutro i svake večeri - na sve mu je Atije-hanume odgovarala i ovako i onako, ali na jedno mu nije umjela ili nije mogla da odgovori, na ono: što je Đulsimi?

Jednom je i on sam pitao. Bilo pred večer a on sjedio na svome mjestu, na doksatiću. Prođe Đulsime velikim doksatom da ode u amamdžik nekim poslom a Hadžija je zovnu.

Bastun — štap; *cigarluk* — muštikla, oblica; *nazlija* — dražesna, dopadljiva, krasna; *amamdžik* — soba, u kojoj je kupatilo.

- Sjedi, sjedi, kz'm, ovdje kod mene! - veli joj blago i toplo.

Ona izu papuče kraj sidžadeta, podavi dimije, te sjede na sami vrh sidžadeta, a sve u zemlju gleda i dršće kao košuta i mi-jenja boju u licu.

- Što ti je, elmas'm, kaži meni? Boli li te nešto; imaš li neki dert? - pa je pomilova očinski dršćućom staračkom rukom po crnoj, mekoj kosi.

A Đulsima briznu u plač, pa skoči te pobježe u svoju sobu a tamo pade na dušeke i stade jecati kao malo dijete.

- Ima neki dert, te ne će da kaže! - veli Hadžija Atije-hanumi.

- Tako će biti! - dodaje hanuma a drhće i ona i grize donju usnu.

Poslije već Đulsima nije ni izlazila mnogo iz svoje odaje. Po gdje-kad, po gdje-kad dok i to ne prestade. I kad pita Hadžija za nju, veli mu hanuma da je ne dira, bona je ali, inšalah, biće dobro.

- Inšalah! - dodaje Hadžija, ali nešto vrti glavom i sve mu to čudno izgleda.

Atije-hanuma sad već, kad sjedne na sidžade da pije sa Hadžijom kahvu, izbjegava da govori o Đulsimi; navija na svašto drugo razgovor, samo da ne da Hadžiji ni vremena da se zapita o Đulsimi. Kad joj dođu hanume u pohode a ona ih vodi u drugu odaju a kad one traže da obiđu bonu Đulsimu a ona im veli: "Spi-je!" ili: "Ne može, ne trpi muhabet, ne voli da joj ko uđe u odaju; eto i ja joj ne odim do kad me više!"

Eto tako navija sirota hanuma; a kad je sama, kad je niko ne vidi a ona se gruva u grudi, čupa kose i vije se po patosu, kao sinja kukavica.

- Vaj bana! Što ću i kako ću?! - nariče sirota i jaduje.

Elmas — dragi kamen; *dert* — briga; *inšalah* — ako Bog da; *Vaj bana* — teško meni, jao meni.

Tako danas, tako sutra, a jednoga dana, valja da se prekrha nešto u nje te, kad bješe Hadži-Abduš na sidžadetu, a ona pride slobodno i gleda mu u oči ali joj cijelo tijelo drhće i noge klecaju.

- Išteš nešto, da mi kažeš hanume? - pita je Hadžija.

- Aman, efend'm! Alah je veliki i pravedan, a mi smo grješni... Mora da smo grješni, kad nas kazni sramotom.

Hadžija podiže obrve a cigarluk ostavi kraj sidžadeta i pogleda mrko u hanumu, no ona ne izgubi hrabrost.

- Ja sam, efend'm, trpila, ama ne mogu više. Evo da čuješ i ti za našu sramotu i r'suzl'k. Naša Đulsime... - i tu prekide riječ, uhvati je kao neki ropac u grlu i stiskoše joj se usne.

Hadžiji najprije ostaše oči ukočene; dva-tri dekika gledao je u hanumu, kao da je nije razumio, a za tim mu zaigra donja usnica; udari mu neki plamen u obraze i nozdrve mu se počеше širiti a vratna žila mu nabreknu i pomodri... Ali se mirno diže sa sidžadeta, prođe pored hanume a i ne pogleda je i ode u svoju odaju odmjerenim, krupnim koracima. Crna Atije-hanuma razumjela je što je, pa odleti vratima one sobe u kojoj je Đulsima ležala, zabravi ih i sama ostade pred vratima.

Hadži-Abduš izađe iz svoje odaje sa altipatlakom u ruci, ali sad već ne više mirno već misliš preleće doksat a snažno rukom gurnu u stranu bijednu hanumu.

- Ne, Adžo! - pisnu Atije-hanume. - Ne, prvo mene, pa onda nju!... Jesi li joj ti dao život pa da joj ga uzmeš?!

- Alah joj je dao život, ali r'z, r'z sam joj ja dao!...

- Ne, Adžo, aman!... Ne griješi dušu! Ko je još ubijao gibe-kliju?! Zar dva grijeha da nosiš; zar sa dvije krvi da se zadužiš? Imaš kad r'z otkupiti i oprati... Aman!... - i ona mu se objesi o onu ruku u kojoj mu je bio altipatlak i ta ruka pade, malaksa.

Rszul'k - nevaljalstvo, beščašće; *Gibe, gibekli* — trudna žena (pod bremenom).

On uhvati snažno za ruku svoju hanumu pa je povuče od vrata i odvuče u svoju odaju. Ostavi tamo altipatlak na minder, izvadi čevre te pobrisa znoj sa čela a za tim uze altipatlak i pažljivo ga stavi u pojas. Poćuta malo, poćuta, pa će onda dubokim, hrapavim i promuklim glasom reći:

- Ko mi uze r'z?

- Ne znam - odgovori tiho hanuma.

- Znaš!

- Ne znam! - ponovi ona odlučno.

- Nije ti kazala?

- Nije, neće da kaže!...

- Kazaće!... Kazaće... - grmnu Hadžija. Za tim izađe iz vrata, pa ih tresnu za sobom, a velikim krupnim koracima pređe preko doksata, pa preko bašte i ode negdje kroz kapidžik.

IV.

A čim se on izmače, Atije-hanume ni časa ne počasi već posla izmećara da dovede jedan strem dobar, pokriven. Izmećar ode, a Atije-hanume razastrije jednu bošču, te poče u nju slagati šeove, što je gdje našla, a suze joj lipte niz oči, a ona se zagrcnu, pa zagrlj onu bošču te poče plakati i jecati.

- Spremo moja, čeizu moj, hairu moj... Vaj, vaj bana!... - pa se grunu pesnicama u grudi i dohvati čupati solufe.

Diže se za tim polako, te uđe u odaju Đulsiminu.

Đulsima nije ležala, sjedila je u dušek u pa plakala i jecala. Atije-hanume ne smije da je pogleda u oči, nego jedva, jedva poče:

- Đulsime, ćerime, eno ti je gotova bošča... sad će ti doći strem, pa... idi... idi!... - pa tu joj udari potok suza i ona pokri oči čevretom.

Strem — kola, koja konji vuku; *šeovi* - stvari; *čeiz* — miraz; *hair* — sreća.

Đulsima ciknu kao ranjena, skoči sa dušeka te uhvati mater za ruke:

- Gdje ću, gdje ću; za što? Vaj, vaj!... Zar da me otjerate, kao pošljednu?... Aman, majko!... Ja ću moliti Adžu da me ostavi pod ovaj krov...

- On će te ubiti!

- Pa neka me ubije. Ovdje, ovdje neka me ubije!...

- Ne tjeram te ja, sinko, ali bježi, nemoj ni dočekati Adžu, bježi... Idi u sestre, u Imiše, u drugu kasabu, daleko...

- U Imiše?

- Primiće te, idi, pa valja da će dati kad-god Alah da te majka opet vidi...

U tom i kola zatandrkaše i ustaviše se pred kućom.

- Ah!... - ciknu Đulsime. - Ubij me, majko, ne tjeraj me!...

Ali Atije-hanume ne progovori ništa, izađe mirno te uze onu bošću pa je dodade izmećaru da je odnese u kola, pa se onda opet vrati Đulsimi. I Đulsima se više ne opiraše; pođe mirno. Samo kad izađe na doksat, ciknu u jedan put, pa poleće onom mjestu gdje je obično sjedio Hadžija, pade na koljena i izljubi ono mjesto gdje njegove noge obično stoje. Nađe i papuče mu, pa ih stade ljubiti pokajnički, bono... A za tim se diže i pade majci u zagrljaj.

- Hvala; hvala na hljebu i soli i... alali, alali, majko, alali!...

- Alal neka ti je!

Onda se diže i odvažno siđe niz basamake, prebaci feredžu a pokri lice pečetom, otvori kapiju i uđe u kola.

- Alali! - viknu kroz arnjeve još jedan put a suze je zagušile.

- Alal neka ti je! - odgovori Atije-hanuma, pa pođe brzo u kapidžik i jedva stiže do doksata, te pade ničke na patos naričući. Diže još jedan put glavu te osluhnu... ču daleko tandrk kola, sve

dalje... dalje. A kad se više ne ču, riknu hanuma kao ranjena zvi-
jer ali, valja da joj prepuče srce, usanuše joj suze, te ni jedna više
ne kanu.

Pred večer dođe Hadžija mirno, kao da se ništa nije desilo.
Sjede na svoje sidžade kao i otprije; niti što zapita hanumu
niti joj što reče. Znao je on da će njegova hanuma učiniti što je
učinila i skloniti grješnicu ispred očaju, te zaštediti jednu krv i
jedan grijeh poviše.

V.

Prošlo je od toga doba mnogo, mnogo vremena. Prolazili su
dani, mjeseci, godine. U Hadži-Abduša sve je kako je i bilo, samo
kuća nije više vesela a bašta se i zatrla. Malo još drži se ona lejica
kraj kuće, što po njoj raste feslijen i nana i što je stara hanuma
nadgleda, jer Hadžija voli feslijen i nanu, pa kad u večer sjedi ka
doksatu, a ozdo mu dohodi taj pitom miris i sladi mu dušu.

Deset godina je prošlo tako i niko u kući za to vrijeme ne
smjede pomenuti ime Đulsimino. Jedan put samo, sam Hadži-
Abduš reče hanumi, kad je radila oko svoje lije:

- Ne muči se more babo! Druge su ruke bile za to a ne tvoje!
- pa duboko uzdanu i obrnu brže razgovor na drugu stranu, kao
da zabašuri ono što je nesmotreno izrekao.

Deset godina u kući nije bilo vesele riječi; deset godina sjede
oni kao apsovi u kući; nigdje ne idu, a ne vole ni da im ko dođe.
Jedva po gdje-kad, po gdje-kad da izađe Hadži-Abduš i to nikad
u čaršiju, već u kakvog dosta, pa i to vrlo malo što posjedi. Jedan
put im je bila i Imiša u gostima. Sjedila je čitavu havtu u njih,
ali je Hadžija nikad ne zapita za Đulsimu, niti ona smjede progo-
voriti za nju.

Feslijen — bosiljak; *apsovi* — zatvorenici; *havta* — nedjelja, sedmica.

I Atije-hanuma jedan put tražila izin da ide u Imiše, no ne dade joj Hadžija. Ne reče joj zašto ali ne dade izin. A Atije-hanume, ako nije smjela pred Hadžijom, u veče kad su lijegali, pitala je Imišu sve, sve, sve. Imiša joj je pričala kako njen efendija isprva nije htio da primi Đulsimu u svoju kuću; nije htio ni njegova kuća da se sramoti. Ali, Imiša ga molila i na njen aman primio je. Rodila je muško, pa je i sad živo i veliko je, ide i u mejtebe. Ima mu već deset godina, lijepo dijete kao jabuka. Đulsima ga voli i premnogo voli, grli ga neprestano i ljubi.

Nigdje ne ide iz kuće i služi kao izmećarka; sve radi, samo da se udobri Imiši i njenom efendiji. A noću plače, kad uspava dijete, a ona cijelu noć plače i žali kuću, žali majku i žali Adžiju; voljela bi da im se vrati, pa makar da je kao izmećarku prime, samo da im se nađe pod starost. Imiše je priznala da je za to maksuz i došla da se moli, ali ne smije jer poznaje Adžiju. I poslije, da nema ono dijete, pa hajde de, a ona ne će od djeteta da se odvoji.

- Alaha ti - pita Atije-hanume? - reče li ti koji put, od koga joj je dijete?

- Nikad!... Tvrda je, k'o kamen. Koliko sam je puta pitala pa nikad ne htjede kazati.

- Aman, aman!

- Pa zar se ovdje ne zna?

- Ič, ništa. Cijela kasaba zna za tu našu sramotu ali niko jošte ne reče od koga može biti. Ja se i sad čudim još... Nije se odvajala od kuće i od mene!...

Tako su šaputale u odaji Atije-hanume i Imiša, pa se onda dogovarale kako bi zamolile Hadžiju da oprostí Đulsimi, da je primi makar kao izmećarku. I dogovoriše se dva-tri puta kako će sjutra zamoliti se, pa kad dođe sjutra, a Adžo sjedi na sidžadetu, a one mu požele "Sabah hair-jols'n!", pa se zgledaju i govore

Izin — dopuštenje; Sabah hair-jols'n — srećno jutro, dobro jutro.

očima među sobom ali ni jedna ne smije ni riječi kazati.

I tako Imiše-hanuma ništa ne bitisa a dođe joj vakat i za polazak. Kad priđe ruci Hadžijinoj da mu kaže zbogom a on se maši rukom u pojas, te izvadi otud pet bijelih medžidija te joj spusti u šaku.

- Ha, - veli, - neka ti se nađe!

- Što će, Adžo, meni je efendija dao koliko mi treba.

- Ako, neka imaš koju paru poviše za sirotinju!

Imiše-hanume razumjede to, te taman da dograbi priliku da se zamoli za nesrećnicu, ali hadžija je poljubi u kosu, pa naglo ode sa doksata i sa kapidžika joj poželje: "Hair-jols'n!" te čisto pobježe iz kuće.

VI.

Prošlo je još vakta od onda, od kako je bila Imiše u Adže. A što više vakat hodi i stari se više, na starost i hastaluk nosi.

Hadži-Abduš leži u jataku ima već mjesec dana. Ne zna što mu je; nešto ga u grudima peče i mori. I ne jede, samo što vodu pije i uvijek je žedan. Liječila ga je Atije-hanuma i ovako i onako; koga sve nije poslušala i šta mu sve nije davala? A srce mu zdravo, ne izgleda kao da mu je pisani sahat blizu ali tako, ne može da se digne i slabi, slabi, svaki je dan slabiji. Dolazio je i beledijski hećim pa ga je gledao i dao mu nešto da pije, te ako mu od toga bude nešto lakše.

Dvori ga Atije-hanume i ne miče se od njegovog dušeka. Koliko je puta sjedeći tako kraj njegova dušeka mislila na svoje prognano dijete, ali zar je smjela vrijeđati bolesna Hadžiju, te mu to pominjati. Čekala je neće li koji put sam pomenuti. A navodila je onako iz daleka razgovor, nebi li ga zapodjela. Tako jedan put će reći:

Bitisati — svršiti; *hastaluk* — bolest; *jatak* — postelja; *beledijski hećim* — opštinski liječnik.

- Adžo, efend'm, da zovnemo Imišu, neka dođe. Ali Hadžija zatrese glavom, pa veli:

- Jok! Nijesam ja, babo, još za umiranje. Ako dođe do toga... zovni je, a ovako... ima ona svoju kuću, neka je čuva!

Jedan put opet, dodaje mu Atije-hanuma kašikom onaj iljač što mu je napisao beledijski hećim, pa nekako zadrhtala joj ruka te joj se prosu iljač.

- Ej, ej, babo, - nasmija se bolesnik. - Hič ništa ja s tobom. Šta ćeš, kad nemamo nikog mlađeg da nas njeguje i mene i tebe.

- Imamo! - dodaje hanuma tiho a oči uprla u zemlju.

Hadžija se zakašlja i obrnu glavu na drugu stranu, kao da nije ni čuo što mu hanuma reče. Jednoga dana bilo nešto malo teže Hadžiji. Pritislo mu nešto grudi te mu ne da ni da se nakašlje, ni da diše rahat.

- Nije mi dobro! - veli hanumi. - Nije mi ič dobro! - pa nasloni ruku na grudi. - Ništa mi drugo nije... umrijeću, a... ovako bez r'za...

Atije-hanuma ne moga više; udari u plač pa zagrlji noge Hadžijine i stade ih ljubiti.

- Aman, efend'm, bilo... dosta je bilo! Deset godina... i Alah za toliko vrijeme oprost... eto... nemaš ko da te njeguje!...

Hadžija ne odgovori ništa ali teško uzdanu, a suze mu naidoše na oči. Zaćuta... Ćuti on a ćuti hanuma, jedan dekik, dva, tri... Prođe pola sata a oni ćute. Najzad Hadžija se okrete hanumi pa veli:

- Da sam znao bar ko je, da operem r'z!... Atije-hanuma ne reče ništa, ali se brzo izvuče iz sobe i odmah naredi što je smislila.

Prođe za tim još pet-šest dana, kao i svi dani; Hadžija bolan a Atije-hanuma kraj njegova dušeka. A jednoga dana pred večer zaustavi se pred vratima jedan strem. Ču se lijepo kako dotle zvončiše zvoncađ i kola truckaše, pa se tu zaustaviše.

Hadžija diže glavu i strogo pogleda u oči Atije-hanumi a ha-

numa obori oči. Hadžija se nešto uznemiri u dušek, pa kad još ču da neko čuka u kapidžik a on brže čevretom obrisa oči.

Hanuma se diže te izađe na polje, a malo za tim vrati se i sa njom Imiše. Pritrča Adžinom dušek, poljubi mu ruku i prisloni je na čelo, pa ga pita:

- Kako ti je, Adžo?

On ne odgovara, već gleda i dalje u vrata, a kvaka na vratima dršće pod nečijom rukom, koja nema snage da ih otvori.

- Jesi li sama došla? - pita Hadžija Imišu.

- Nijesam! - odgovara ona a ujedno pita očima.

- Neka uđe! - dodade Hadžija a dršće mu brada od uzbuđenja.

Vrata se polako otvoriše i Đulsime pođe, pa pade na patos i ciknu, te onda diže glavu i vukući se na koljenima dopuza do Adžinog dušeka, pa mu uze ljubiti noge i papuče a suze joj teku i nešto grca u grlu a kida se u duši...

Hadžija pokrio rukom oči a drugu pružio, pa maše njome, tražeći Đulsiminu glavu, a kad je nađe, pritište je na grudi, ali... otvori oči za tim i sagleda iza Đulsime uplašenog dječka, koji stoji i zvjera i čudi se šta se to zbiva.

Hadžija se pridiže na laktove, lako kao da nije bolan; raskolači dobro oči, gledajući dječka i kao nešto domišljavajući se. Pa, u jedan mah se pljesnu po čelu i čisto riknu:

- Ha poznajem ga! Poznao sam mu lice! - onda skoči iz dušeka, kao da nikad ni bolovao nije, te poteže vratima; pređe preko doksata i ode u svoju odaju pa je zatvori za sobom.

Žene se zgledaše i okameniše. Prva progovori Imiše:

- Đulsime, liči li tvoje dijete na svog oca?

- Liči mnogo!... - odgovori tužno Đulsime, pa prigrli uplašenog dječka.

A dok su se žene od čuda povratile i dok su progovorile po riječ, dvije, Hadžija onako bolan ode negdje iz kuće.

Žene se pribile jedna uz drugu pa dršću; osjećaju nešto a ne umiju da kažu. Atije-hanume uze ljubiti Đulsimu, koju deset godina nije vidjela ali je ne ljubi kao što se ljubi u radosti... Ni jedna ni riječi ne progovori a opet sve tri se razumiju i sve tri jedno misle. Tako prođe jedan, pa dva, pa tri sata... a onda neko zakuca na kapidžik. Atije-hanume brzo skloni dječka u drugu odaju.

Na vrata naiđe Hadžija. S polja još sa doksata čuješ koliko ga trese groznica, ali vesela lica i uzdignuta čela. Uđe, raspasa se; izvadi iz pojasa altipatlak, koji zamirisa na barut i stavi ga na jastuk, pa za tim pade ničke na dušek i poče drhtati i stenjati. Čitav sahat ga trajala ljuta vatruština; čitav sahat niko ne progovori ni riječi. Tad kao da ga malo popusti te se okrete u stranu:

- Halali, Atije... Došao mi je sahat!
- Halal neka ti je, Adžo!
- Halali, Imiše!
- Halal!
- Halali, Đulsime... Đulsime... gugutko moja!

Ona se naže i pade na njegove grudi, pa se tu čvrsto, kao davljenik prikopča; misliš ne ćeš je moći rastaviti.

*

A u tu tišinu u jedan mah doprije iz konšiluka tužan jauk i vrisak. Atije-hanume osluhnu, osluhnu, pa reče tiho:

- To je u Elife-hanume!

I Đulsime diže glavu i osluhnu, te ču i ime onoga nad kojim Elife-hanume nariče, pa vrisnu i potrča u onu odaju gdje bješe dijete, da ga pritisne na grudi. A Hadžija, u samrtnim mukama, diže i sam glavu, pa kad ču da vrisak odista od Elife-hanume dolazi, zadovoljno se osmjehnu i jedva izgovori:

- Tako se r'z pere!...

To su mu ujedno bile i posljedne riječi.

Hadži-Jakub berber.

unce već leglo; na Barjak-džamiji se uznio mali crven barjačić; top sa kaleta oglasio iftar a mujezini sa minareta otpjevali akšam-ezani. Hoće da bude lijepa, hladovita noć a ima li ljepših noći od ramazanskijeh. Proiftarili smo dobro; ispili po jednu čašu studene vode, pa onda pripalili po jedan duvan te hajd, u koga ćemo večeras.

Ja sam Bog'me svakad rado odio u Hadži-Jakuba berbera. Ima lijep čardak u bahči, tu ti odmah kod ruke češma da dohitiš vodu a da se i ne pomjeriš sa sidžadeta, pa onda, Jakub je muhabetdžija da ga rijetko ima. Prošao je mnogo svijeta; još dok je mlad bio; išao je u askeriju ovamo i onamo, od jednog kraja carevine pa na drugi, a išao je i na ćabu, pa da je jedan put, nego dva put. Jedan put je išao za svoj esap a jedan put za drugog. Kad on stane kazivati, kad stane pričati iz starog vak'ta; muarebe ono tamo, muarebe ono onamo; pa se vidio i zborio s carem; pa kako se tukao jedan put sa dvaest eškija; pa kako jedan put naišao na zmijskoga cara... e slušao bi ga cijelu noć do zore. Koj put se u priču zanese, zanese pa zaboravi istinu, te počne da kiti, kiti, ama ne m'oš uho da odvojiš, misliš najljepšu knjigu čitaš.

Barjak-džamija — džamija sa koje se barjačićem daje znak o ramazanu; *iftar* — večera nakon posta u ramazanu; *mujezin* — vjersko lice koje zove na molitvu; *akšam-ezani* — večernja molitva; *čardak* — dvorac; *muhabetdžija* — razgovordžija; *askerija* — vojništvo; *Ćaba* — hram u Meki, mjesto hodočašća za musliman, gdje se obavlja hadž; *esap* — račun; *vakat* — vrijeme; *muarebe* — rat; *eškija* — hajduk.

A u ovim noćima ramazanskim, ako hoćeš da te prođe san; ako hoćeš da ti prođe noć onako, kako je Alahu drago, a ti hajde u Hadži-Jakuba. U bahči mu se razgranala lipa, pa onaj miris čisto te uspavljuje, a tu žubori češma, a tamo neđe u konšiluku udara neko u garnetu: gore na nebu igraju zvijezde kao drago kamenje prosuto po ćilimu; ti vučeš lako dim iz čibuka a srčeš sade-kavu, a Hadži-Jakub nekim mekim, toplim glasom priča ti, priča, a ti kroz tu priču ideš za njim, ideš, ideš, a ne skidaš očiju sa njega, pa ti se i čibuk ugasi...

- Ja se u hanu uspavao - veli Hadži-Jakub pričajući priču, kako se po drugi put vraćao sa hadžiluka - a karavan, cijelo moje društvo, krenulo pred zoru. Kad se ja probudim a handžija veli: "Odoše oni, nego ti požuri za njima; nijesu izmakli ni polovin sata!" - Kako ću ih stignuti, kad ja puta ne znam? - "Eto tako" - kaže handžija - "ispod tih selvija pa sve tako pravo, nemoj vrdati ni lijevo ni desno!"

Poslušam ga ja pa hajd pođi tako. Idem, idem, idem, pol-ovin' sata, pa jedan sat i dva i tri i četiri... nigdje moga društva. Dodem tako do jednog mjesta a tu se put dijeli. Što ću sad, mislim se; ako zalutam, teško meni, zemlja mi nepoznata, tuđe kasabe, drugi adeti, kako ću i što ću ja. Udarim desno, jer ovako se domislim: ako mi je pisano da se izgubim zagubiću se a udario desno a udario lijevo. Idem tako još tri četiri sata a nigdje hana i nigdje žive duše na drumu te da se upitam. Pade već i akšam a ja gdje ću, nego velim zanoćiću tu kraj puta, pa sjutra u ime Alahovo dalje. Legnem ja tako i naslonim glavu na jedan kamen, te studen onaj kamen pa jedva sklopim oči. Spijem ja, kad ono, kao da mi neko šapće nešto na uho. Rekoh, snim ja to, ali nije nego sam budan. Opet se ućutim, a san već ne može više da me uhvati; ućutim, ućutim, kad ono opet šapće nešto pod ka-

Konšiluk — susjedstvo; *garneta* — klarineta; *sade-kava* — grka kava; *kasaba* — varoš; *adet* — običaj.

menom: “Jakube, Jakube, ne diži glavu sa ovoga kamena dok ga ne zagriješ!” Što li će to biti, mislim se ja u sebi, te me san više i ne dohvati ali ne digoh glavu sa kamena, već svaki čas poturam ruku pod obraz, da vidim je li se zagrijao kamen. Kad se kamen dobro zagrijao a nešto pisnu pod njim: “Jakube, diži sad kamen.” Ja ga digoh, a kad pod njim jedna zmija, duga tako koliko moja ruka i još malo duža.

- Jakube, je si li sevaplija? - pita me zmija.

- A da bogme da jesam, sa čabe idem!

- Pa hoćeš li mi učiniti jedan golem sevap?

- A da ti učinim, kad si i ti meni. Mogla si me i ujesti, pa nijesi.

- Nijesam htjela - veli zmija - a i nijesam mogla, jer mi nijesi kriv. Nego nosi me doma pa ću ti reći sve.

- A gdje da te nosim?

- Metni me u njedra, pa pođi tako pravo od ovoga kamena, pa na onaj gô brežić; kad se popneš na taj brežić vidjećeš daleko na zapad jednu rasutu kulu, tu kod kule stani te me izvadi iz njedara.

- Učiniću ja tako. Evo i sad me još tuga po njedrima, kad vam ovo pričam...

I tu Jakub prekide priču i stade puniti lulu a mi svi se učutali, te čekamo čas prije da nastavi.

- Efend'm, - poče Jakub pošto pripali čibuk i povuče dva tri dima - dođem ti ja na brežić, siđem ti i do rasute kule, a taman nekako ponoć. Izvadim zmiju iz njedara i spustim je na zemlju a ona veli: “E ajde, Jakube, sad za mnom, samo pazi nemoj mi zagubiti trag”. - Ama, što ću za tobom i gdje ću? -, pitam je ja. Veli: “Tebi se treba odmoriti, gladan si, žedan si a i tvoj put da ti sutra pokažem, jer sam ti dužna za tvoje dobro!”

Idem ja tako za njom a ona puži hitro i lako preko onog kamena, dok ne dođosmo na sred one kule, te tu ona pisnu, kao što zmija može pisnuti. A na to se diže jedan veliki kamen ozdo, kao iz nekog bunara, prosu se na polje grdna svjetlost, kao da je sunce u tom bunaru bilo skriveno pod kamenom. Meni zasinuše oči te trljaj, trljaj, trljaj, a kad otvorih oči, nema moje zmije, već na onome grotlu i u onoj svjetlosti stoji jedna djevojka raspлетene kose i sva u bijelo odjevena.

- Hajde za mnom, Jakube! - veli mi, a ja ajd za njom, te koračim u onaj bunar i kamen se odmah nada mnom zatvori. Idi ja niz neke stepenice idi, a sve za onom djevojkom, dok ti ne dođosmo do jedne kapije bijele, staklene, ja li je od leda, ja li od biljura, ni sad ne znam vam kazati. Otвориš se te kapije te mi udosmo. Eh, efend'm, što sam tamo vidio, to se ne može ni upamtiti ni kazati. Grdna velika prostorija, pa sve golemi stubovi i duvari, onako kao i kapija od biljura. Svijetli se u u toj odaji, kao da griju pet sunca; pendžeri sve od bisera a džamovi na njima od dijamanta. Tu ti sovre od biljura i što ti duša zamisli na njima; voća sa svih strana svijeta, meda, šerbeta i vode, sve u zlatnim i srebrnim bokalima i ibricima. I miriše najskuplja izmirna i đul a ja samo blenem i mislim u sebi:

- Hadži-Jakube, Hadži-Jakube, gdje si ti ovo?

A tu preko sto i dvjesta valjada djevojaka; sve ljepša od ljepše i jednako u bijelo odjevene; oči im lijepe i vatrene; kose crne kao ponoć a grudi im kao merdžani. Ali sve ćute i sve su nevesele. Ja se osvrći ovamo i onamo, te kao našao se u nezgodi; ko me dovede ovamo i što ću i kako ću? A tek će jedna, najljepša među djevojkama:

- Jakube, ja sam te dovela ovamo.

Džamovi — stakla; *ibrik* — bakreni sud iz koga se voda pije; *izmirna* — miris, koji se u vatru meće; *đul* — ruža.

- Ama - iščudih se ja - ono bijaše zmija.

- Ja sam to bila, veli ona, nego ti si umoran i žedan i gladan, pa napij se i najedi, a taman dotle će i zazoriti, a tad ćemo mi sve što nas vidiš opet se pretvoriti u zmije i razić ćemo se iz ovih dvora, pa tek ćemo se sabrati sutra u več.

Za to već ti ovdje sutrašnji dan prospavati, a kad u več dođemo, imaćemo kad cijelu noć, te ću ti ja ispričati što ti valja znati.

Zasjednem ti ja tako te jedi, braćo moja, koliko mi je trbuh ponio! Evo još i sad sam željan onih jela i onog voća i one vode!... Odvedoše me i da spavam a ni sad vam ne umijem reći, kakvi ono bijaše jatak i oda šta, ali, pet cara da združe svoje blago, ne bi ga mogli otkupiti. Svileni dušeci sve čistom paučinom punjeni a kreveti zlatni i biserom iskićeni. Čirak, bolan, od jednoga dijamanta a svijeća od dragoga kamena, pa se i ne pali već onaj dragi kamen svijetli bolje no da si upalio sto svijeća. Legnem ti ja tako carski, škripi ona svila poda mnom a povija se pamučina i tada mi padoste vi svi na pamet, te velim u sebi: šta li radi sad ona moja sirotinja što spava na slamnjim i vunenim dušecima, a svijetli joj lojana svijeća!...

Tu se Hadži-Jakub zasmija a i mi svi, te danusmo jedan čas, a taman i dijete donese još po jednu kavu, te uljepismo i pripalismo još po jednu cigaru a Hadži-Jakub nastavi:

- Cio sam dan slatko prespavao, a i ko bi se sjetio u tako carskim dušecima, da se budi. Kad dođe pred akšam a moja svijeća od dragog kamena opet zablješta, jer preko dan nije toliko sjala, te me udari onaj bljesak u oči, pa htio ne htio probudih se od one svjetlosti; umih se đul-vodom a iz zlatna legena, te kad izađoh iz odaje, a u dvoru sve djevojke na okupu, sjede onako nevesele i ćute.

Ona moja - opet vam kažem najljepša među tolikim ljepotama - uze me za ruku, te izvede u bahču, pa sjedismo na jednu biljurnu klupu. Kakva je to bahča ne umijem vam je opisati i ja je se tek ovako ne mogu sjetiti, već kad zažmurim, pa tako dugo, dugo ućutim a ono izađe mi pred oči, te se sjetim i onih potočića što ne žubore kao ovo naši potoci, nego njihov žubor to je najljepša pjesma što si je kad god čuo, pa svaki potok drugu pjesmu žubori; pa onda ono cvijeće, kao da svaki cvijet u kruni ima svijeću ili kao malo oko, ja li kao zvijezdu; pa onda bilbili na grani poje pa sačekavaju jedno drugo. Ih, ih, ih, te bahče ne ću nikad zaboraviti! Što zaželiš to ti zamiriše, ja velim: nek miriše feslijen a ono miriše cijela bahča feslijenom; poslije kažem zimbil, pa đul, pa zambak, pa sve redom što zaželiš to ti miriše.

Sjedimo ja i djevojka tako u sred te ljepote, te ona mi počne kazivati:

- Jakube, Jakube, vidim da si sevaplja čovjek, te ti neće ostati nezahvaljeno za ovo što si mi dosad učinio a ako mi i dalje učiniš, što će te zamoliti, ni to ti neće biti badjava.

- Što mogu učiniću - rekoh ja a ne mogu oči skinuti sa one ljepote, nego sam se zakovao za klupu, pa dršćem od njenih očiju.

- E onda da ti kažem. Ja sam ćerka jedinica Abdula samardžije, u prestonici koja je daleko odavde tri dana i tri noći. Moj otac nije bio bogat čovjek, ali je zarađivao toliko, da smo mogli lijepo živjeti i još preko toga, da me odjene kako prilikuje. Majka mi je davno bila umrla, pa smo otac i ja sami živjeli.

Do naše kuće sjedio je kadija, vrlo poznat sa svoje učenosti i mudrosti no siromah, jer je bio prav i velikodušan.

On je imao sina Ahmeta, koji se i sam knjizi naučio, ali nije toliko mario za knjigu, koliko za lov, za konje i druge zabave. A bio je lijep kao upisan, najljepši čovjek u gradu i u svoj državi.

Mi kako smo bili u konšiluku, viđali smo se, pa i zamilovali smo se. On mi se kleo na vječitu vjernost i tu kletvu ponavljao mnogo puta a i ja sam ga voljela neizmjereno. Bih obezumila da ga ne vidim bar svakog dana po jedan put, ako ne i više puta a i on tako isto. Ako je lov donio, poslaće i meni, ako je pazar, te je našao što lijepo, kupio je i meni a ako me jedan put na dan vidi, tri puta mi i četiri šalje pozdrave.

Sultan, koji je tada u našoj državi vladao, bio je čovjek loše ćudi. Njegova ćud bila je dogrdila svima i mal te se nije narod bunio protiv njega, no on opet bio je toliko mudar, te je znao šta valja činiti da se narod zavara. Kad je osjetio u narodu nezadovoljstvo protiv sebe a on odmah otjera velikog vezira, pa uzme onog za vezira koji je narodu najomiljeniji; drži ga dvaest i triest dana, dok se narod utiša i svak legne na svoj posao, pa ga onda otjera i uzme opet onoga, koji će ugađati njegovim ćudima. Tako jedan put, kad je dogrdilo i narod se mnogo uzbunio, uzme on kadiju, Ahmetovog oca, za velikog vezira, jer je kadija, kao učen i velikodušan a prav, bio vrlo omiljen u narodu.

Ali, kadija je znao da će ga sultan za tim otjerati, pa mu kaže: "Meni nije do vezirstva, dosta mi je i što sam kadija; a nije mi ni do toga da se igraš, care, sa mnom te da me poslije ni kriva ni dužna tjeraš. Budem li kriv, sam ću položiti glavu na panj, pa ti sijeci; budem li prav, pa me otjeraš i ocrniš mi obraz, neću ćutati?" Car proguta ove oštre riječi svoga novog velikog vezira što je tada bio na mucu, ali ne prođe ni dvaest dana a on otjera kadiju, pa još ga osramoti što naredi da mu na sred pijace udare degeneke.

Tada se kadija razgoropadi i iskupi oko sebe sav narod, te cara napustiše i njegovi najbolji prijatelji. A kad vidje car da je ostao sam, a on sjede noću na najboljega hata i pograbi blaga

što je mogao, te pobježe u drugu državu. Narod osta bez cara te proglasi kadiju za svoga cara i postavi ga na prijesto. Tako on od siromašnoga kadije postade car a njegov sin Ahmet princ, najljepši među prinčevima sviju država.

Ali tad ni onaj Ahmet ni daj Bože, zaboravi sa svim na sirotu ćerku Abdule samardžije; ni da me pozdravi, ni da čuje za mene. A jednoga dana... sav u zlato i u svilu obučen, sa velikom pratnjom, ode u drugu državu i malo za tim dovede otud sultansku ćer i oženi se njome. A na skoro za tim umrije i kadija, te carstvo ostade na Ahmetu.

Kako je meni bilo i kako mi je još i sad, ne umijem ti, Jakube, kazati jer ja Ahmeta nijesam prestala voljeti, pa ga volim evo još i sad! Ali, kad mi na skoro za tim umrije otac, te ostah samohrana na svijetu, bješe mi još teže i zaklela sam se, zaklela sam se na grobu očevom, da ću se Ahmetu osvetiti. Molila sam se Alahu dan i noć da me pretvori zmijom i da me snabdije najljućim zmijskim otrovom, te da bi se mogla osvetiti i, Alah mi evo ispuni želju.

Sad sam zmija, a i sve ove druge djevojke što ovdje vidiš, sve su to zmije i sve su moje sudbine. Ostale su samohrane, bez oca i majke, bez brata i bez ikoga, koji bi ih osvetio a svaku je izdao njen dragan, te su se umolile Alahu i postale su zmije. Mi sve ovdje zajedno boravimo, te združili smo svoje jade. Noću se pretvorimo u djevojke te se ovdje zberemo i tješimo i krijepimo, a danju svaka postane zmija, te hodimo po poljima i šumama i tražimo: nije li gdje u lov izašao onaj, kome ima koja da se osveti; ili uđemo u grad, zavljučimo se u bahče, zavljučimo se pod kućni prag i čekamo kad se možemo osvetiti ali tako, da onaj osjeti, koliko je teška osveta prevarene djevojke. A mi se možemo lako osvetiti, jer smo pune i prepune zmijskoga otrova. O, koliko sam puta ja u lov mogla Ahmetu i smrt zadati ali nijesam htjela, jer tražim takav način osvete da on zna, pa i da cio svijet sazna, kako

se sveti unesrećena djevojka!...

Tu djevojka začuta a začutah i ja, jer me čisto neka hladnoća poduze, a kad joj pogledah u oči mene opet prođe nešto toplo, te me zagrija.

- I juče - nastavi djevojka - kad si me našao pod kamenom, skrila sam se da dočekam zoru, jer me bijaše noć uhvatila a i umorna sam bila od dugog tumananja po planini; za to sam te i molila da me ponesesh. Ali, Jakube, nemoj ostati na tome dobru, već mi učini jošte jedno a ja ću te srećnim učiniti.

Ja se i ne razmišljah dugo, nego odmah rekoh: "Što god hoćeš i što god mogu učiniću ti, djevojko!"

- Ja sam, veli, smislila kako ću se osvetiti Ahmetu a ti mi moraš pomoći. Sjutra kad zazori, uzećeš me u njedra, pa ćeš me nositi u prestonicu u kojoj Ahmet sultanuje. Tamo ću se pretvoriti djevojkom, a ti ćeš se kazati trgovcem iz daleke zemlje i mojim ocem i staraćeš se da se raščuje po gradu da imaš lijepu ćer.

Kako ona reče to veče tako i učinismo. Sjutra u zoru, uzeh ja zmiju i metnuh je u njedra. Pođoh tako na put i putovao sam tri dana i tri noći sve putem, koji mi zmija kazivaše; dok četvrti dan, taman u zoru, a ja uljegoh u kasabu.

A prekrasna kasaba. Ima valja da hiljadu minareta i velike konake; pazar sve na svodove sveden, na češme na svaki ćoš a na raskrsnice šedrvani; pa onda mnoge i bogate bahče i prelijepi hamami. I lijepa kasaba i bogata. Puni oni dućani svile, pamuka, ćitajke, merdžana, sedefa i srme i već što ti srce i oči žele. Čim stigosmo, ja siđi u jedan veliki han, te uzmi jednu malo odvojenu odaju sa haremlukom. Još kad smo htjeli da uljegnemo u grad a zmija se pretvorila u djevojku, a zmijsku košuljicu ostavi da joj ja čuvam i zakle me kao da mi je najskuplji amanet dala. Ona se maksuz nije mnogo krila, te koje tad što opaziše a koje u hanu, u brzo pršte glas po gradu e je stigao jedan bogat i učeni hadžija iz dalekih zemalja i doveo sobom ćer, ljepotu, da joj u ovome bje-

lome svijetu nema ravne. Što koj dan duže sjedismo u gradu, taj se glas sve više rasprostirao, pa došao bog'me i do carskih ušiju. A car mlad čovjek, pa zaželio imati tu ljepotu djevojku.

Dodoše jednog dana meni carske sluge pa vele: "Takva i takva i takva stvar. Car je čuo, u tebe ima ljepota djevojka, da joj na ovome bijelome svijetu ravne nema, pa ti se car pozdravio da mu je daš a išti koliko ti drago blaga. Ne dadneš li mu je lijepim, uzeće ti je silom. Eto to ti je, pa se razmisli!"

Mene te riječi mnogo zbuniše, te poteci hanu i reci djevojci sve šta je i kako je a ona se od toga ni malo ne preplaši, nego se stade zadovoljno smijati. Veli: "Pa to sam ja i htjela!"

- Pa kako ćeš? - pitam je ja.

- Ništa, daćeš me, a išti koliko ti drago blaga, te budi srećan čovjek.

- Neću - velim joj ja - neću blaga već hoću ako opet stečeš ljubav Ahmetovu, da me učiniš velikim čovjekom.

- Biće ti i to, ali pazi dobro da učiniš što ću ti reći. Sad će doći carske sluge da me vode i večeras već ću biti u ložnici Ahmetovoj i sa njime noć provesti. Ja ću ostaviti kod tebe moju zmijsku košuljicu pa kad bude pred zoru, kad čuješ prve pijetle a ti ćeš tu košuljicu sažeći na plamenu.

- A za što tako da učinim? - pitam je ja.

- Ako mi se sažeže košuljica - veli ona - a ja ne mogu više zmijom postati, već ću ostati djevojka.

Dodoše carske sluge pa mi odvedoše djevojku, a kad bi te prođe ponoć i skoro pred zoru; kad prvi pijetli zapojaše, ja uzeh onu košuljicu iz njedara te je sažegoh na plamenu. Vaj meni, šta učinih i što je poslušah!...

I tu Jakub začuta, dugo začuta a mi nestrpeljivo, svi kao u jedan glas:

- A što, Jakube?

- Prevari me djevojka - nastavi Jakub - ona bez te košuljice

ne mogaše ni jedan dekik živiti i kad sam joj spalio košuljicu, ja sam joj bio i život uzeo. A ona je to i htjela.

- Ama, pa za što tako učini? - opet mi svi.

- Evo za što. Kad je Ahmet ušao u ložnicu, zadivi se njenoj ljepoti i odmah je stade grliti a ona mu se kaza da je Abdula samardžije kći. Ahmet se bijaše skamenio od čuda, no ona mu reče: "Željna sam te bila i želja mi je samo jednu noć da te ljubim, pa me nemoj više!" Ne moga Ahmet odoljeti pred tolikom ljepotom, nego je stade grliti i ljubiti, a kad mu ona obisnu oko vrata i poljubi ga u usta, prosu sav onaj zmijski otrov, što je imala u sebi i Ahmet taj čas ostade mrtav. Tako mrtvog, ona ga je sve do zore grlila i ljubila i kad bi pred zoru i zapjevaše prvi pijetli i ona (jer ne htje da ga preživi) izdahnu kraj njega, jer tada sam baš ja spalio njenu košuljicu. Eto tako se osveti caru Ahmetu ćer Abdula samardžije. Kad je svanuo dan a njih nađu oboje zagrljene ali mrtve!...

I tu Jakub stade, jer je svršio priču, a mi svi se učutali, pa se samo čuje ono tiho žuborenje češme i lipin list kako igra i šušti i onaj meki glas garnetin iz one druge mahale i sat kako otkucava na sahat-kuli, ali ga niko ne broji. Svi se zadubili i mislimo, mislimo nešto, pred očima nam se kolutaju slike iz Jakubove priče, te zmijska djevojka, te plameni bunar i biljurni dvori i dvoje mrtvih, zagrljenih u carskoj ložnici.

Jedva u jedvite jade Sadik-aga kujundžija veli:

- A bolan, Jakube, bar da uze silno blago, što ti ga nuđahu; ovako te izvara djevojka ban badjava!

- Jok, ne izvara! - tvrdi Jakub.

- Kako ne izvara?! - potekosmo i mi.

- Eto tako! - reče Jakub, pa prođe dva-tri put prstima kroz bradu. - Ne izvara! Sjutra dan kad narod ču' da ostade bez cara,

a on što će nego da bira novog cara. Raščulo se bilo po gradu da sam ja mudar i mnogo učen, te dođe narod meni i veli mi: Ti da nam budeš car, ja li niko drugi!...

- A ti? - povikasmu svi.

- Ne primih se. Gdje ću ja carovati u tuđoj zemlji? Ne mogu... volim u svojoj zemlji, među svojim ljudima biti i berber, no u tuđem memlećetu i međ' tuđim ljudima car... pa eto... i dan danas sam berber!... - I tu nas Jakub sve redom pogleda u oči, kao da vidi vjerujemo li, a mi svi oborili oči u zemlju, te jedan drugog kradom pogledamo.

- Ne vjerujete mi, je li? - dodade Jakub. - Ako. Dosta ste mi i vjerovali, dok sam vam cijelu priču ispričao!...

A mi svi prsnusmo u smijeh, te onda udri u šale i u drugi muhabet; dok tako ne prođe vrijeme a tada ispismo još po jednu čašu one studene vode pa svaki fenjer u ruke, te hajde kući. Skoro će top, pa valja i malo jesti, jer dug je dan za tim.

Sali Pič.

ma već tome i dvadeset godina, kad se ono jednoga dana, na sred naše mahale u gornjem sokaku, zaustavi jedan strem i iz njega izađe jedna žena sa djetetom na rukama. Osvrte se ovamo i onamo, pa oslovi glavom Šehabedin-efendiju, hodžu, koji tuda prođe; reče mu kako je jabandžika, te ne ima nikoga u ovoj kasabi, ni svoga, ni poznatoga; reče još da je fukara, udovica, a hoće ovdje da se nastani, te se zamoli hodži, sevapa radi, da joj kaže gdje bi zanoćila. Hodža-efendi odmah na to:

- Moja ti je kuća, hanume, otvorena. Hajde za mnom i nek pođe strem.

- Ejvala! - reče udovica. - Alah nek ti plati! No ja velim dugo je do noći; te što bi sutra, mogu i danas. Šeovi će posjediti na stremu a ako znaš negdje praznu sirotinjsku kuću, da je odmah i pazirim.

Šehabedin-efendija se osvrte ovamo i onamo. Sjeti se da u Suphi-age bješe jedna kućica, te pođe najprije tamo a udovica za njim, pa onda strem sa jorganima i dušecima. Ali u Suphi-age ne bješe, dao je kuću.

I djeca mahalska zbrala se oko ove gomilice, te će jedno reći Šehabedin-efendiji za neku kućicu tamo do male ćuprije, ispod tabak-hane. Obrnu strem tamo te istina, kuća prazna a mala,

Pič — vanbračno dijete; *strem* — putnička pokrivena kola; *jabandžika* — strankinja; *fukara* — siromašna; *sevap* — dobročinstvo; *šeovi* — stvari; *tabak-hana* — radionica, gdje se koža učinja.

zaklonita, taman udovička kućica. I sajbjija joj čestit čovjek, te Šehabedin-efendija udesi sa njime kiriju po 140 groša na godinu a udovica cijelu kiriju odmah i plati.

Tu se rastovari strem te stremdžija razveza denjkove i udovica se namjesti kako je mogla, koliko da prođe noć. Jedne konšije joj odmah poslaše tovar drva; druge joj poslaše ćumur a Šehabedin-efendija joj posla na jednoj tepsiji četiri sana mandže.

Tako dođe u našu kasabu i u našu mahalul Ilvije-hanume i od tog vremena još je u toj kućici do male ćuprije, ispod tabakhane. Vrijedna i čista a dobra i čestita. Od jutra do mraka radi, krpi svoje, a radi tuđe i što uradi, vrijedno ti je vidjeti. Vezla je i plela i tkala; otvori sanduke u koje hoćeš hanume, pa sve što je tamo čevreta, bošča, učkura, sve je to Ilvije-hanume izvezla. A to joj i dosta bilo da ishrani i sebe i dijete. Pomagala se i odovud i odonud, a nikome nije dosadila, ja li da zaprosti, ja li da zamoli, ja li borč da učini.

Kućica joj bila čista i naređena; dijete joj odjeveno. A mlada je te, kažu i lijepa, pa nije čulo što se našlo i ko ne je poiskati, te da i sebi kuću okući i duši sevap steče što će udovicu skloniti.

Nuredin Topal berber, već poodavna je udovac te hoće da se ženi. Jedni mu govore za jednu, drugi za drugu, ama njemu se učini da bi najbolje bilo da uzme tu udovicu, jabandžiku, jer cio svijet veli kako je vrijedna. Topalova sestra, Umi-hanume, išla je maksuz jedan put u Ilvije-hanume da naruči jedno čevre, te da je vidi i nju i kuću, pa kad se vratila otud a ona veli Topalu:

- Ja nju da uzmeš ja ni jednu!

- Peki! - veli Topal, te ide u konšije Vasfi-age, dobrog dosta njegovog rahmetli oca, te da se i sa njim razgovori, jer dobro je čuti i staračku riječ.

Sajbjija — gazda; *denjak* — zavežljaj, naramak; *mandža* — jelo; *čevre* — marama zlatom vezena; *učkura* — svitnjak; *borč* — dug; *maksuz* — naročito; *peki* — dobro; *dost* — prijatelj; *rahmetli* — pokojnog.

Vasfi-aga ga savjetuje da tako čini i nikako drukčije, da se ženi. A za udovicu mu veli:

- Dobra je, dobro se zbori za nju, ama opet konšija, raspitaj se: koja je, odakle je, koga ima. Ona je jabandžika, evo već treća godina je ovdje a niko još ne zna, ko je i šta je?

Zamisli se Topal, pa reče: "Tako je!", te će Umi-hanumi reći:

- Da se raspitamo prvo, ko je i šta je i koga ima?

E, pa onda Umi-hanume uzede da se raspita na sve strane i ču, da je Ilvije-hanuma još djevojka; da je rodila, te su je od kuće otjerali.

Od dobre je i čestite kuće, ama ne će za nju u kući joj ni da čuju.

Ko će ga znati ko donese taj aber u kasabu, tek prosu se takva riječ kroz hareme i kroz čaršiju. Jedni vjeruju, drugi ne vjeruju, tek najveću muku muči Topal, što se njemu baš mnogo svidalo da uzme tu udovicu.

Poslije već i Topal prebolje merak i diže ruke od toga posla a po haremima se i dalje razgovaralo i raspitavalo o Ilvije-hanumi, te poslije kao saznalo se, kako ona ima samo mater i dvije sestre i tri mala brata; kako je nijesu od kuće otjerali nego je sama od sramote izbjegla; kako su je zvali kući ali ona nije htjela i već šta se sve nije čulo i šta se još neće čuti. Tako je to svakad kad loša riječ povede oro.

A Ilvije-hanume i dalje se brinula o hljebu i kućici svojoj. Radila je i danju i noću, te izrasla Saliju sina i za mejtebe. Opremila ga je lijepo; njegov čitab uvijek u čisto čevre zavijen; njegova kesa u koju metne malo hljeba i sirca, kad u mejtebe pođe, sva vunicom i merdžanima kićena. Kako ga sa voljom isprati, ali... sa kakvim ga bolom dočeka kad Sali dođe pa se žali:

- Abo, za što mene ababije zovu pič?

Aber — glas, vijest; *čaršija* — trgovačka četvrt grada; *merak* — strast; *mejtebe* — škola; *čitab* — školska knjiga; *ababije* — drugovi.

Znala je ona i čula je što je svijet kazao za nju; proplakala je, ali je trpila; učinila je sramotu, pa je pravo i da trpi, ali neka joj bar dijete ostave na miru. Išla je i u hodže, pa kad nije pomoglo, išla je i u Šehabedin-efendije, koji joj se prvi našao kad je k'smet donio u ovu kasabu; pa se svakom redom molila, da učine djeci jasak. Ama, ko će djeci zapušiti usta!

Prolazilo je vrijeme polako i tiho; trpila je Ilvije-hanume mučno i tegobno i već kako, duša joj zna, ali - dođe još i gore zlo. Sali i odraste malo te počne razumijevati šta će to reći: pič, i onda već muc i zlu ne bješe kraja. Ne prođe dan, ja li dva, a tek dođe iz škole krvav, izgreban, ja li bez fesa, ja li bez čitaba. Tukao se.

- Vaj bana, što je opet? - previja se sirota Ilvije-hanuma, a Sali čuti, pa sjutra opet, tako.

Tako danas, tako sjutra, a jednoga dana dođe Sali sav krvav; više čela mu kamenom razbijena glava a krv niz čelo i obraz lopi. Zavrišta grješna Ilvije-hanuma, pa ga meće na minder i donosi legene i vode, te ga mije i previja mu mehleme. Opet mu rekli onu riječ a on potegao da se krvavi.

A poslije, kad se dijete pridiže, i ne daje mu više Ilvija da ide u školu. Neka ga, nek sjedi tu, kraj nje. Ali i Sali, ni ono dijete više ni daj Bože. Zakrvavile mu oči; namrštilo mu se mlađo, djetinje čelo, te vidiš, kako mu teška ruka iz ramena raste. Postao ubojica, te za malo što gotov da se tuče, a još ajlaz, ne radi ništa, već od čoša na čoš, iz mahale u mahalu. Pa zabode nož za pojas, te ode na čoš pred mejtebe, kad hoće da se puste djeca, te krvnički čeka neće li mu koje što reći. Ali ga se djeca zaplašila te ni jedno zuba ne pomalja, već sve dobrim oko njega. Pa nije samo na djecu, nego se poasio te bi i na čovjeka nasrnuo, da je neko da mu što ružno reče.

Ksmet. — sudbina; *jasak* — prijetnja, zapovijed; *Vaj bana* — jao meni, teško meni; *minder* — kanabe slamom natrpano; *legen* — bakreni lavor; *mehlem* — lijek za rane; *ajlaz* — ljenjivac; *poasiti se* — osiliti se.

Posla neće da se prihvati a godinu za godinom niže. Već je momak, već odi i u kafe, ili ide po mehane te igra komar, ja li po bahče, te igra table, ili tako ajlazi, ide po mahale ovamo i onamo a posla se ne prihvaća.

Pa onda, ko su mu i društvo. Džemil Zekin, koji je tri godine ležao hapsu što ono probode čovjeka o Kurban-bajramu, pa Rusta Čolak najprvi kačakdžija, koji se već četiri puta puškarao sa koldžijama, pa Rama, Usta i već sve takvi bećari, da ih gorih nema u gradu. Sa njima u polju, sa njima u gradu, sa njima po mahale, sa njima u mehane. Koliko put te nema ga i po cijele noći doma da dođe a po gdje-kad bome i po dvije i tri noći.

Ali opet majku, Ilvije-hanumu, pazi; sa njom sve lijepo i slatko. Koliko mu put ona kaže da ne valja što se tako ispustio; da ne valja, što tako radi, nego da nađe put, ako ima čare, te da pomisli i na kuću. Koj put samo, kad mu Ilvije-hanume kaže što ružno za drugove, on se nabusito izbrecne na nju i vikne te ona sirota učuti, a da šta će!

A kad je neko ajlaz, lako će naići na belaj. Jedan put tako pred akšam, iskočili na čajir pod lojze više Careve ćuprije, on i njegovi drugovi, sve sami bećari. Tu Džemil Zekin, tu Čolak, Rama, Usta i već sve takvi i takvima ravni. Sjeli pod jedan bagren, te piju tutun i muhabetišu. Laf po laf, pa ti se oko nečega pokavže.

A lako ti je bećarima zavaditi se; zar je njihov muhabet kao što su muhabeti? Ili će zboriti o nekoj Jeđupki, ja li o čočeku, ja li o dilberu i već sve takve stvari, gdje se lako zavaditi. A već kad je bilo belaja te da i Sali tu nije bio prvi. A plane brzo kao vatra, za ništa za jedno "bre".

Komar — karte; *table* — trik-trak; *Kurban-bajram* — praznik, kad se kolje kurban (žrtva); *hapsu* — zatvoren u hapsu; *kačakdžija* — koji prenosi zabranjene stvari, najviše kraj granica; *koldžije* — čuvari; *čare* — izlazak, način; *belaj* — nesrećan slučaj; *akšam* — večer; *čajir* — livada; *tutun* — duhan; *muhabet* — razgovor; *laf* — govor, riječ; *pokavžiti* — posvađati; *Jeđupka* — Ciganka; *čoček* — igračica; *dilber* — ljepotica, naočita, viđena.

Džemil Zekin, kao i on, te mu reče:

- Ti bre, Sali, s'z!

- Ko s'z?! Kome bre?! Ćafir bre! - planu Sali.

- S'z! - više Džemil a igraju mu ruke i plamte mu oči. - Meni zar da kaže da sam ćafir jedan Sali, Sali Pič?!...

A tu više ne moga da se ustavi. Prošlo je toliko godina a tu mu riječ niko ne reče, niti smjede reći, pa sad da mu je kaže Džemil i to pred tolikim drugovima. Riknu Sali kao ranjen, krv mu se navuče na oči, pa dohvati nož iza pojasa i poleti kao zvijer na Džemila. Ali skočiše i svi ostali, te jedni drž' Džemila a drugi Salija.

- Ostavi, makni se! - ciči Sali a svu usnicu izgrizao od muke, te mu krv pišti.

Ali ljudi ne puštaju, pa kad ga savladaše te mu i nož oteše, a on se ote od njih, te kao tigar, u tri skoka, siđe nizbrdicu pa preko ćuprije te pravo svojoj kući.

- Pobježe žena! - dreči Džemil.

- Vala, ne pobježe - veli mu Čolak - već ode po pušku. Da se skloniš, Džemile, da ne bude i većega belaja.

- Je l' ja da se sklonim?! - pita Džemil a sve se busa šakom u prsa.

Dok tako gore, a Sali preko Careve ćuprije, pa kroz cigansku mahal, te niz potok na tabak-hanu, pa kad stiže kući on nogom, koliko ga snaga donosi, te u kapiju, pa grunu u avliju, te odatle u sobu i ščepa sa zida martinu, koja je tamo visila više njegova duška.

Tek na vrata, da se vrati čajiru, a u avliji se od nekud nađe Ilvije-hanuma te sagledav mu krvave oči i martinu u ruci, raširi ruke i pisnu:

Ćafir — bezvjerac, neznabožac; *avlija* — dvorište; *martina* — puška Martinovog sistema.

- Vaj bana! Što ćeš i gdje neš?!...

Sali zastade na pragu i zadrhta. Njega nešto užasno opeče po licu i po duši kad se u ovom času susrete sa majkom oči u oči. Njemu se ona učini toga časa ružna, odvratna, crna; ona uzrok ovome belaju; ona uzrok njegovoj sramoti, ona kriva svemu... i u jedan put mu pade mrak, težak mrak na oči a ruka sama odape martinu, te planu, a Ilvije-hanuma se prostrije po zemlji i šiknu joj krv iz srca.

- Eto... gdje ću! - zaplaka Sali. - Hoću da perem sramotu, pa... oprao sam je!... - pa onda baci martinu daleko od sebe i umoran sjede na prag, okrećući glavu da ne pogleda u mater koja se u travi grčevito trzaše.

Ali ona dobi još malo snage, pa se uzdiže na laktovima i tihim, iznemoglim i pokajničkim glasom, pogledav u Salija, u svoje dijete, u svoje jedinče, prošaputa:

- Sali... oprosti... i neka ti je prosto!..

Dalje nije mogla, ali su ga njene oči zvale, molile, preklinjale da dođe bliže, da ga poljubi. A Sali zab'o glavu u šake i ne gleda i ne smije da podigne oči... U tom se iz daleka sokakom začu tropot. On diže glavu, osluhnu, pa više za sebe prošaputa:

- To zaptije trče ovamo!...

Pa opet zari glavu u šake i ućuta se...

Mejrem-hanumin Berđuzar.

tidi u Imer-bega, pa da vidiš što je bahča i što je hlad i što je voda. A meraklija je, te još da vidiš kako su mu srezane lije, sve turli turli; pa kako po njima cvijeće, na svakoj druga boja. Na sred bahče mu mali šedrvan, ne bije voda do jedan boj u vis, ama mu tenećedžija srezao neke zvjezdice i neke loptice, te ih pusti pa ih mlaz nosi sobom u vis i igra se njima a voda se rasprskava i drobi u sitnu vlažnu maglicu, pa je vjetar ponese bahčom, te ona maglica pomiluje i ovlaži ti lice e misliš neko ti maksuz prevukao rukom po licu da te rashladi. A iza šedrvana veliki čenar, hvata osam aršina u kolu hlada.

Rahmetli Sadi-bej, otac Imer-begov, pričao je da je čenar ovako veliki bio dok on još bješe dijete. A on umrije mnogo star i evo već toliko godina kako on umrije, te biće mu, tom čenaru, i preko sto i pedeset godina valja da.

E na tu, pod tim čenarom, iznose čeljad dušeke i jastuke, pa tu Imer-beg sjedne, te mu kod nogu klobuče i klokoće nargila a on tiho pije i razmišlja. Na vrh čenara, kako je deblo prebijeno te se nije ni podmladilo, dva lejleka napravila sebi gnijezdo, te dobuju kljunovima; pod širokom strejom napatile se gugutke, te ih pun krov na kojemu se po cio bogovetni dan sunčaju, miluju i guguču.

Berđuzar — dar; *turli* — razne vrste; *šedrvan* — vodoskok; *tenećedžija* — limar; *čenar* — platana; *gugutka* — kumrija.

A dok Imer-beg sjedi tako na dušek, Mejrem-hanume tke uz veliki razboj pod doksatom i polako, tiho, glasom koji je nekada morao biti lijep, pjevuši onu lijepu, onu milu pjesmu:

*Džan'm gibi sevdikçe seni
Dojnum, ej afet
Dostermedin asla bana
Hiç ruji muhabet**

I ta pjesma lijepo pristaje uz ono klopotaње razboja, uz ono žuborenje šedrvana, uz ono gugutkino gugutanje. A tamo u kraju bahče, igraju se Nuri i Hajrije, Imer-begova utjeha. Nuri nabrao mlade šibljinke od vrbe, pa se muči već čitav sahat da načini krošnju; Hajrije plete šibljinku s jedne a on s druge strane, pa taman napleli dva tri reda, a tek izvuče im se kraj od šibljinke što ga zaboli u zemlju, pa sad nastane dževa. Hajrije veli: Nuri pokvario, a on veli ona. Te kad ne nađu ko je kabajet a oni počnu iz nova. Ja li uzeli bijeli kabak pa ga sijeku na pole, te Nuri čisti jednu polovinu a Hajrije drugu. Hoće da prave klopku, te da hvataju ptice. Pa tek da vidiš belaja kad je klopka gotova; to se raduju, to pljeskaju šačicama, pa se Nuri penje na krušku a Hajrije se podleće, drži, dodaje, dok ne namjeste klopku i ne naspu sjeme, te otvore i zapnu. Pa tek onda zadovoljno otrče na doksat, sakriju se tamo u sobicu, te kroz pendžer vidiš dvije male glavice kako gvire i nestrpljivo čekaju pticu da padne na krušku. A kad ptica padne a oni živi pretrnu, te im strah raste što se ptica više bliži klopki skakućući s grane na granu. A kad prne te odleti, lica im se razvuku te vidiš kako ih prošla radost i ćeif.

* U prevodu bi glasil: *Ah, ja te ljubim, kao dušu svoju / Anđele ubavi! / Al' s lica tvoga ne pročitah jošte / Slatku r'ječ ljubavi.*

doksat — pokrivena terasa uz kuću; *dževa* — vika; *kabajet* — kriv; *kabak* — bundeva, tikva.

A Nuri i Hajrije, to su muž i žena. Njemu je jedanaest a njoj dvanaest godina.

Imer-beg, beg među begovima, zendin, dobar i haklija. Ostao mu od oca veliki *milk*; dva *čiflika* nose koliko je dosta pa i preko toga, a kuće i vodenica na Karapotoku nose još toliko kirije, te taj novac Imer-beg daje po malo jednom i drugom tuđaru, pa se tako množi para za njegovog jedinca sina Nuriju. E pa, u takvom izobilju kako da ne zaželi Imer-beg, da mu je i kuća punija i da su mu svi poslovi na ovome svijetu posvršavani, te ako kad god i dođe pisani sahat, koji nikakvi insan neće mimoići, da rahat pođe proroku.

Nuri je, istina, onda imao tek deset godina ama neka, veli Imer-beg. Jedinče je, pa tu radost da doživi nema kad on čekati još pet i šest godina. A poslije nek djeca zajedno rastu; nek se igraju; nek se priviknu jedno na drugo; nek nauče jedno drugom tabijat, te kad stanu živjeti kao muž i žena, znaće se i voljeće se, te lijepo ovaj vijek vjekovati. A paziće ih Imer-beg i Mejrem-hanume, paziće ih i njegovati, da odrastu mili jedno drugom. Eto im harema, eto doksata, eto bahče, eto cijeke kuće, pa nek igraju, neka ih grije svojom milošću ono Alahovo sunce, pod kojim cvijet cvati; pod kojim lejlek gnijezdo gradi i mladunce podiže; pod kojim gugutke guguču i miluju se.

Pa već kad je Imer-beg tako smislio i kad je Mejrem-hanume uz to rada srca pristala; ko će Imer-begovim proscima kapije zatvoriti. Otvariće se kapije i da ne kucaš halkom. Otvorene su Imer-begu kapije u svoj kasabi, gdje god ima djevojaka i uz njih čeiza. A da što će Imer-begu čeizi, dao mu je Alah te mal da mu ne preljeva; njemu trebaju dosti i milosti.

Zendin — bogat; *haklija* — prav, častan; *milk* — dobro, imanje; *čiflik* — spahiluk; *tuđar* — trgovac; *insan* — čovjek; *tabijat* — narav, ćud; *halka* — gvozden kotur, prsten, kojim se čuka na kapiji; *čeiz* — miraz, oprema; *mal* — imetak

Pa ako će dosta, prava dosta, u koga će Imer-beg prije zakucati do u Šukri-bega, koji je u tolike kasabe i nahije jedan. Dosta ti je njegovo ime, dosta ti je da od njega imaš kome selam ponijeti, pa ako si joldžija, bolje ti teskere ne treba. A u Šukri-bega ima i djevojaka, te se eto nađe Hajrije taman za Nuriju.

Ih, na ono veselje i onaj džimbiš što tad bješe, evo još mi pište uši od gočeva i zuje od silne pucnjave. Trebao si da vidiš samo onaj red binjedžija na hatovima koje spopala pjena a raskrvavili đemovi. Pred svima Ali-agin alat, čuven, te džambasi se njime kunu; pa onda Mustafe Ljeskovačije zelenko, pa Hadži-Ejlazov zelenko, pa onda Šefket-efendijin dorat, ama dorat što bi ga i car pojahao, te da na džuma-đun njime odi na selamluk. Pa drugi, treći, ne znaš im kraja i ne znaš mahne naći. Pa sve to okićeno a sve bijesno; dok hode kroz mahale i sokačiće, to se znoje i propinju, a kad naiđu na džadu tek pripucaju altipatlaci a konji se puste, binjedžije polegnu, kolani olabave a prah se dignu, te ne vidiš ništa do na kraju, iz oblaka od prašine, izbio, izdvojio Šefket-efendijin dorat, ja li Ali-agin alat.

A već ko će ti umjeti to sve i ispričati po redu. Ako ti je baš stalo da sve čuješ a ti otidi u Uzun-Use u kavu, onako iz jutra. Tamo ćeš nać Ćose-Husejina, kao da si ga naručio. Tu ti je on svako jutro, zna mu se i njegovo mjesto i njegovo nargile i njegov fildžan. Dok ispije jedno nargile a on posrče pet do šest kava i ispriča pet do šest novosti, te ga svi slušaju. E pa niko ti to ne zna kao on kazati po redu, što je bilo i kako je bilo, kad je Imer-beg ženio Nuriju a Šukri-beg davao Hajriju. Istina Ćose-Husejin

Nahija – okrug; *selam* – pozdrav; *joldžija* – putnik; *teskera* – objava, vrsta pasaporta; *džimbiš* – veselje; *goč* – bubanj; *binjedžija* – jahač; *đem* – gvozdeni lančić, koji se meće konju preko zuba; *džambas* – poznavalac konja, posrednik pri kupovanju konja, obično Ciganin; *džuma-đun* – molitveni dan, praznik, petak; *selamluk* – čestitanje, primanje, audijencija; *džada* – širok put, drum; *altipatlak* – revolver, koji šest puta puca; *Fildžan* – porculanski sudić, iz koga se kava pije.

hoće po koj put i nešto poviše da kaže, zar da nije badjava ona riječ da ćosavome brci ne smetaju.

Ali kad mu malo odbiješ na tu daru, slatki mu je oni muhabet te ti je drago slušati ga i uz to kafu posrkati. Ipak nešto nećeš i ne možeš ni od njega čuti. Ko ti može kazati i opisati onu radost, što ju je praznovala Imer-begova duša; radost, koju je razumjela i kojoj se pridružila samo Mejrem-hanuma.

Što kažu u nas, davno nije niko toliko odriješio kesu, kao što je Imer-beg toga dana. Ostavi časti i sofre; ostavi sevape i dobra, što je počinio, ali da si odkud vidio samo one berđuzare i bakšije, što su ih on i hanuma spremili. Pa su se oko toga čak, kao mala dječica, i zavadili. Imer-beg kupio Nuriji ata i svu opremu, pa mu kupio četiri kata odijela i preko toga džube, sve lisičinom postavljeno, kao da će Nuri sjutra u medžlis pred pašalare i bejlere; pa onda snahi nal'ne sve sedefom išarane, pa zrcalo pravi čisti biljur a ram od fildiša, pa ovo, pa ono. A Mejrem-hanuma ište i ona da da berđuzar, ama nema što. Što god bješe i što god mogaše da bude a spremio Imer-beg od svoje strane.

Najzad diže se Mejrem-hanume da pazari berđuzare i to baš takve, kakvima se Imer-beg nije dosjetio. Nađe u Marka kujundžije jedan cigarluk, čist đimiš, pa sa pet merdžana okićen, dva merdžana crvena pa u srijedi mavija, te opet dva crvena.

Bez kilibara, pa ima mu cigarluku četrdeset i devet drama. To berđuzar za mladoženju, a za nevjestu, za Hajriju, što će i kako će. Idi od mâze do mâze; od ćepenka do ćepenka; te u kujundžije, te u toavdžije, te u terzije, te u basmadžije, aja, ništ da

Badjava — uzalud; *berđuzar* — je dar, koji se u stvarima čini, dok *bakšiš* osim u stvarima može biti i u novcu; *kata* — para; *džube* — gornja haljina, odora, mantija; *medžlis* — skupština prvaka varoških; *fildiš* — slonov zub, slonova kost; *đimiš* — srebro; *mavija* — plavo; *kilibar* — ćilibar, jantar, *maza* — magaza, dućan; *toavdžija* — trgovac ukrasnih stvari; *basmadžija* — koji prodaje basme čojnce.

nađe što bi joj oko zadržalo. Najzad u Sejit-age nađe nešto baš kao što treba i valja. Nađe beşik, kakvoga još nije bilo u našoj kasabi. Izrezan od orahovog drveta a okićen sedefom, te da oko ne odvojiš od njega. E pa kud ljepši berđuzar za snahu.

A kad Mejrem-hanuma dotrča doma sva srećna, te da se pohvali Imer-begu kako je našla baš što je najbolje, nasmija se Imer-beg, pa joj veli:

- Našao sam ja to; mislio sam ja to uzeti, ama rekoh, nije mu vakat. Niti je za Nuriju cigarluk, niti za Hajriju beşik! Već ti to, hanume, nemoj djeci ni davati. Zatvori cigarluk u dolap a beşik popni na tavan.

- Pa zar da ja ne učinim bakšiš?

- Inšalah da i tvome bakšišu dođe vrijeme! Te istina tako i bi. Eno ga i sad u dolapu lijep, od srme a merđžanom okićen cigarluk, a eno ga na tavanu beşik od tvrdog orahovog drveta sedefom okićen.

Nuri i Hajrije igraju igre, šoraju se fesom, prave topke od čohe i od kudjeljice; pokupe ćeramide, te Nuri od njih naredi dućan na direk u kraj plota, uzme dva kapka od ćibrita, te končićima napravi terazije, nabere sitne šljunke, te mu to dramovi, a espap mu al-biber od istucana crijepa i lišće od đula i jezgra od oraha.

A Hajrije igra se hanume; pokrije se feredžom i razapne čad'r a od tvrde hartije nasiječe okrugle pare, velike i male i ide u čaršiju, pa svrati kao bajagi u ovaj, te u onaj dućan, te najzad pazari u "Nuri-efendije", jer on najjeftinije daje.

A sunce toplo sija i lejlek na čenaru uznosi kljun u vis a rastresa krila i gugutke na krovu, tiho, meko guguću i miluju se... a pod čenarom na dušek, leškari Imer-beg, te mu kod nogu klokoće bijel dim u nargilu a pod doksatom sjedi uz razboj Mej-

Beşik — kolijevka, ljuljka; *topke* — lopte; *ćibrit* — žigice; *dramovi* — gramovi; *espap* — roba; *al-biber* — crvena (aleva) paprika; *feredža* — gornja haljina u muslimanki; *čad'r* — suncobran.

rem-hanume i brdilo lupka ravnomjerno a mečik zvrji kroz žice, te vratilo s dana na dan deblja.

Tako se gone dan s danom, pa se i godine pogoniše. Prođe jedna, pa druga, a onda treća, pa četvrta. A kad se navrši četvrta nastade, bome, i peta. A jednoga dana, baš bješe Imer-beg u džamiji te se zadrža niz čaršiju, Mejrem-hanume zabavila se nešto oko posla u kući a djeca se igraju u bašti. Dok će tek Hajrije doći ljuta i preljuta, upalili joj se obrašćići a očiće joj dršću i suze.

- Što je, kz'm? - pita Mejrem-hanume.

- Neću više da se igram sa Nurijom... r'suz je da ga nema!

- Što, mori, što? - pita opet Mejrem-hanume.

- Evo... iscijepao mi je i feredžu...

- Ama kako to?

- Sramota mi je i da ti kažem.

- Ama kazuj, kz'm, što je?

- Ja pazarim u njega; uzela za tri groša sapuna od đula i za groš al-bibera, pa onda... pa mu dam veliku paru, medžidiju, a kao tražim kusur, pa... tražim kusur...

- A on? - pita radoznalo Mejrem-hanume.

- A on veli: nema!

- A ti?

- A ja neću iz dućana... ištem moj kusur, a on kaže: "Je l' hoćeš kusur, e, evo ti kusur!"

- Pa šta učini?

- Pa mi skide feredžu, i... evo ovdje je iscijepao...

- Ama što skide r'suz? - pita još Mejrem-hanume.

- Tako... veli: "Evo ti kusur!"

Nasmija se Mejrem-hanuma, ama se nasmija od sveg srca, slatko, zadovoljno, pa uze te izljubi snahu, izljubi joj oba oka, pa joj veli:

Mečik — čunak na razboju (onaj mišić, što provlači žicu kroz tkivo); *r'suz* — nevaljalac, beščasnik; *medžidija* — novac sultana Medžida, srebrna medžidija čini 20 groša; *kusur* — ostatak.

- Znaš što je; kad si davudžija a ti čuj i karar: idi mu u dućan, te mu iscijepaj mintan pa i ti njega poljubi!

Pa tako i bi.

A kad Imer-beg sleže iz čaršije ima što i vidjeti. Tamo pod čenarom, na njegov dušek, sjeo Nuriya pa slatko pije cigaru iz velikoga srmali cigarluka, okićenog merdžanima, a na doksatu Mejrem-hanume skinula sa tavana beşik, pa tipom briše s njega prah, što je pet godina padao a lejlek na čenaru veselo klepeće kljunom a gugutke na krovu guguču visokim, nestašnim glasom, a sunce toplo sja, ljupko i toplo kao kad Alah hoće da svojom milošću zgrije svijet.

- Što je to? - pita Imer-beg hanumu a usne mu se smiješe i oči mu se smiješe i čelo mu veselo.

- I mome berđuzaru i mome bakšišu dođe vakat! - odgovara ponosito i veselo Mejrem-hanume.

Davudžija — tužilac, *karar* — riješenje, presuda, *mintan* — haljetak; *tipa* — krpa.

Džarije.

maš hak, hanume, da damo jednu oku zejtina u derviševo teće! - veli Halil-efendija, pa dosrka još ono malo kave, što mu zaostalo u fildžanu.

- Da damo i dvije, efend'm, i dvije oke; neka stigne da jedno kandilo za cio ramazan gori od našeg zejtina. Belki, pogledaće nas Alah!

- Inšalah! - dodaje Halil-efendija i promijeni noge na sidžadetu, koje je razastrto pod velikim orahom u bahči, gdje su najradije on i Hatuš-hanume sjedili. A koliko su puta oni isti muhabet vodili, pa davali i zejtin džamijama i hljebac apsenicima.

Nije bilo siromaha kojem nijesu udijelili pa, već ni pse Halil-efendija nije zaboravljao. "I oni su siromasi!" - veli on, pa svako jutro kad izađe na kapidžik da ide u učumat, svrati kod Živka furundžije, uzme za metalik hljeba pa stane na čoš, pod beledijjski fenjer, gdje se najviše gladni psi zbiraju i dijeli im svakom po zalogaj, dva.

A sve to, neće li se Alah smilovati te da im da djece. Ima već jedanaest godina kako je Halil-efendija oženjen i sve im je u kući taman i rahat. Hatuš-hanume ga pazi, čuva, voli ga, a tako i on nju. Da nije to, žalio bi na nju što djece nemaju. On je mejmur u učumatu, tasildar je, te ima četiri stotine groša na mjesec. A

Džarije — žena koja se može kupiti i prodati, robinja; *hak* — pravo; *zejtin* — maslinovo ulje; *derviš* — islamski redovnik; *teće*, *tekija* — kuća, vjerski objekt gdje obitavaju derviši; *belki* — možda; *Alah* — Bog; *inšalah* — ako Bog da!; *kapidžik* — vrata; *učumat* — ured; *metalik* — vrsta novca, *beledijjski* — opštinski; *mejmur* — činovnik; *tasildar* — poreznik, onaj koji zbira porez.

ima svoju kuću, pa to mu je taman da lijepo živi. I kakav bi to bio život, da je samo ta želja da mu se ispuni, da ima poroda. A Hatuš-hanume je još više žalila, što joj Bog nije dao djece te da efendiju još srećnijim učini. I šta nije radila sirota Hatuš-hanume i odila u vračare i pila iljače i uzimala amajlije od odže, pa i od popa hrišćanskog, i nosila pod srcem u svilenoj kesici zemlju sa groba iz Musine tekije, i već sve što je čula i što su joj kazali, pa opet sve ne pomože. Vidi se, sam Alah nije htio da im da poroda, pa to je Halil-efendiju još više boljelo.

Jošte prve godine, kad Halil uze Hatuš-hanumu, sjedio je on po koj put dugo pod noć sa svojom majkom (koja poslije umrije), pa su razgovarali o dječici, što će ih Halil-efendija imati.

Bio je izabrao i imena: ako bude muško, daće mu ime Hudaverd, a ako bude devojče, daće mu ime Emetuš. Ta mu se imena svidjela, pa je već i sanjao djecu kako ih tim imenima doziva. Hudaverdi će ići u mejteb pa, kad svrši ruždije, poslaće ga u Stambol, u zabitsku školu. Neka bude zabiti, pa kad stigne do bimbaše biće bej, Hudaverdi-bej, jer to ime nekako i ne liči uz aga ili uz efendija. Poslije, kao zabiti, cara će služiti, može i u carske saraje stići; može i paša postati, pa se čuti i vidjeti po svoj carevini kao golem čovjek...

Tako su sanjali Halil-efendija i njegova majka, ali majka mu i umrije s tim željama a Halil-efendija već davno prestao sanjati i gotovo se pomirio s tim da nikad ne će ni imati djece. Jedan put tako opet u jutru sjedi on na maloj tronožnoj stoličici, pod onim orahom u bahči, a Hatuš-hanume nosi mu kavu, pa kad mu prisluzi, sjede i ona na jedan ćoš od lije, a prema njemu, te da mu priča što je snila. Oni su već odavno svikli da jedno drugom pričaju svaki san, koji bi se mogao makar kako tako protumačiti

Iljač — lijek; *amajlija* — zapis; *ruždije* — srednja škola; *Stambol* — Carigrad; *zabitska škola* — škola, iz koje izlaze zabiti (oficiri); *bimbaša* — major (taj čin nosi sobom titulu bega, beja); *saraj* — dvori.

time, da će dobiti djece. Tim su se snovima i tumačenjima za dugo tješili.

- Efend'm - kazuje Hatuš-hanuma svoj san - kao neko vese-lje, đimbiš, svadba li što li, ne znam da ti kažem... Udara goč i garneta negdje daleko u mahale... a ja kao uzjahala konja, te kao idem i ja u svatove a i ne znam čiji su. Pitam, kažu: "Halil efendija se ženi, uzima udovicu sa djetetom; neće više da uzima djevojku, pa hoće li imati dijete neće li, nego hoće gotovo dijete... a ja kao i ne znam da si ti moj muž...

Halil-efendija zamišljeno gleda u hanumu, pa pola je samo sluša a pola se dao za mislima. Odavna je on već izgubno vjeru i u snove.

- A da si znala od kud da se to tvoj muž ženi, od ks'kiluka bi se probudila u pola sna - dodade za tim u šali Halil-efendija, kad hanume dovrši svoj san.

- Ne bih, dina mi... a što ?...

Halil-efendija se diže, skupi u kutiju cigariće, što ih je od jutros jednako gradio, da u učumatu ima az'r, pa ode a hanuma ga isprati do kapidžika. Ali hanume se vrati opet u bahču, sjede na onu stoličicu, na kojoj je efendija sjedio, pa se nešto zamisli. Ono dvije tri riječi što joj je progovorio efendija, kad mu je ispričala san, i ako nijesu bile ne znam što, već obična šala, opet njoj baciše jednu misao u glavu, misao, koja joj do sad nikad nije dolazila na pamet. I spremala je po kući i otrčala je kroz kapidžik u konšike na kavu i prilegla je malo oko podne na doksat, da preleži dok ne prođe sunce, ali se te misli nije mogla oprostiti. Pila je cigaru za cigarom, pa obrtala stvar i ovako i onako, te najposlije kao da je smislila, kao da se riješila. Pred akšam, kad začuka Halil-efendi na kapidžik, ona ga veselo dočeka pa mu ne dade ni da se odmori, već samo što skide na doksatu kondure a ona mu dodade papuče, pa veli:

Garneta — klarineta; *ks'kiluk* — ljubomorstvo; *a'zr* — gotovo; *akšam* — večer; *kondura* — obuća, cipela.

- Efend'm, hajde slegni u bahču, hoću nešto da ti kažem.

Sunce već zašlo za krov susjedne kuće, prostrla se hladovina po svoj bahči, lije tek zalivene svježom vodom, mirišu vlagom a cvijet, okvašen, spustio glavicu pa mu se cijede kapljice sa šarenoga lica. Miris jorgovana, kojega džbun zahvatio cijelu jednu stranu kraj plota, nadmašio snagom sve ostale. Halil-efendija sjede opet na onu tronožnu stoličicu pod orahom pa, kako se tek izvukao iz ućumata, snažno udiše večernji vazduh baštenski te i ne sluša toliko ozbiljno Hatuš-hanumu, koja tu kraj njega čučnula pa ono što hoće da kaže i što je cio dan smišljala, počela iz daleka, iz daleka kazivati.

- Eto - dodade Hatuš-hanume, po što mu je govorila o sebi, o njemu, o k'smetu - eto, drugo čare nema. Mi smo bili dosta muž i žena. Alah nije htio da nas obraduje... da učinimo ahretl'k da budemo brat i sestra, od danas pa do strašnoga suda a ja da ti nađem ženu... Oženi se, te izrodi djecu a niko ih ne će bolje očuvati nego ja, pa...

Ona je htjela još da govori ali Halil, koji najprije nije toliko slušao, okrete sad tek glavu svojoj hanumi i pogleda joj u oči.

- Mislio sam ja i to, Hatuše - reče mirno i podavi nogu podase, pa se malo ućuta. - Mislio sam ja i to, ali... ne daj Bože da se ja od tebe odvajam... ne mogu ja bez tebe...

- I ne ćeš, efend'm, biti bez mene; pravićemo ahretl'k, ostaću ti u kući... A koj bi ti i pazio djecu?

Halil-efendija je dohvati za ruku, pa je privuče bliže i pomilova po obrazu.

- Ne mogu! Ne bih mogao ja zadržati se, da ne učinim grehotu pred Alahom. Zar ti da mi budeš sestra, pa da učinim grehotu!

Kad ju je pomilovao, te zasjaše joj se oči i sama Hatuš-hanuma vidje da ni ona ne bi mogla ostati uvijek sestra, te u duši brže bolje odustade od svog predloga ali ne htjede da to Halil efendija

osjeti. A od toga časa Halil-efendija još je više volio svoju hanumu, koja je to već i svojom ljepotom zasluživala. Da nije bilo te ljepote, sa koje je Hatuš-hanuma u svoj kasabi bila čuvena, možda bi se Halil-efendija i prelomio na njen predlog.

Ali, ako nije tad htio uzeti drugu ženu, sa kojom bi mu Alah dao djece, on je potad razmišljao često o tom. I ovako se domislio: uzeo bih još jednu ženu a sa Hatušom da ne pravi ahretluk, već da mu i ona ostane žena. Ama i to bi učinio kad bi našao ružnu ženu, koja ga ne bi odvojila od Hatuš-hanume i na koju Hatuš-hanume ne bi kidisala, te da mu Hatuše ostane uvijek mila, nju da ljubi i miluje a od druge žene samo djecu da dobije.

A jedan put se desi nešto, što taman dobro dođe. Muhasebedžija premješta se, ide čak u Anadol za defterdara, pa zove Halil-efendiju, kao tasildara, koji svu kasabu poznaje, a i mlađi mu je, te da mu on zbrine brigu, da mu rasproda iz kuće ono što ne može na tako dalek put nositi.

Prodavao je mindere, sandalije, mangale, ogledala i sve drugo što nije za put. I sam Halil-efendija kupio je sebi što-šta sitnije. Prodavalo se mnogo dana i svako večer Halil efendija prodavao je defterdar-begu esap i novac. Jedan put tako u večer veli mu defterdar:

- Ništa mi nije fajda, imam veliki borč a dalek je put. Bi li ti meni, Halil-efendi, mogao još za nešto naći mušteriju?

- Efend'm?...

- Imam jednu džariju, mlada je, nije baš mnogo lijepa ama mlada je još. Ne ću da je vodim, prodao bi i nju...

- Efend'm, nijesi pitao pašalare?

- Pitao sam, neće.

- Da vidim, belki će se nać neko.

Muhasebedžija — glavni finansijski činovnik okruga; *defterdar* — što muhasebedžija u okrugu, to defterdar u vilajetu; *sandalije* — stolice; *mangal* — pokretno ognjište; *esap* — račun; *fajda* — korist.

- Gledaj, gledaj, Halil-efendi!
- Za koliko bi je dao, bej-efendi?
- Iskaj 40, ama spusti i na 30 zlatnih lira. Zna i raditi, mome haremu ona je izmet činila.

- Da vidim!

Kad Halil-efendi pođe, defterdar ga još jedan put viknu:

- Znaš što, makar i do 25 lira neka bude, toliko sam je ja kupio.

Halil-efendi ode pravo kući, te kad su bili za večerom, razgovaraj ovo i ono sa Hatuš-hanumom pa joj i to pripovjedi, kako defterdar prodaje džarije. Pa tek što dovrši riječ a Hatuš-hanume:

- Znaš šta, efend'm, da je kupiš ti. Ti, niko drugi.

Halil-efendija se nasmija.

- Što zboriš tako ludo? Što će meni?

- Što će ti?! Uzmi je, uzmi, ja ti kažem uzmi je!

- Peki, i kad bi je uzeo, a gdje su mi pare?

- Da nađemo, efend'm.

- Pa onda, šta će čaršija kazati? Halil-efendi četiri stotine groša ajluk a kupuje džarije.

- A ako ti ona da djecu?

Halil-efendija se čisto trže kod ovih riječi, pogleda u hanumu pa se zamisli, zamisli se duboko. I kad su legli da spiju, svako za se, ali su jedno isto mislili dugo i dugo pod noć. Halil-efendi čak se jedan put u noći dizao, te i cigaru pripalio, što nikad dosad nije činio. A kad se u jutru probudio, te izmio se i uzeo avdes, sio je kao obično pod onaj orah i otpočeo graditi cigariće i slagati ih u kutiju, dok mu stigne kava. Dok on nije napravio ni tri cigare, a Hatuš-hanume već slazi sa doksata i nosi na služavniku veliku čašu studene vode, jedno parče lokuma i dvije kave. No,

Lira — turski zlatni novac od 23 dinara; *izmet* — služba, posluga; *ajluk* — mjesečna plata; *avdes* — pranje pred molitvu; *parče* — komad; *lokum* — slatki kolač.

što je danas neobično, na tom služavniku leži još i jedna niza zlatnijeh dukata; dvije tanke niske bisera i jedna igla dijamantom iskićena.

- Šta je to? - pita iznenađeno Halil-efendija.

- To? - čisto se čudi Hatuš-hanume. - Pa znaš...

- Znam? Ič ništa ne znam!

- Neću da se kitim... eto... uzmi to... prodaj, ja li ostavi amanet u nekog, pa uzmi pare.

- Ama što će mi?

- Pa... - dodade Hatuš-hanume. - Kupi defterdar-begovu džariju.

Halil-efendija ne moga drukčije nego zagrlji Hatuš-hanumu te joj izljubi usta, grlo, čelo, kosu...

*

To veče u Halil-efendijinoj kući ne bješe ih samo dvoje, već troje. Bila je tu i Zelha, koju je defterdar-beg, za hatar Halil-efendiji, dao za pet lira jeftinije. Zelha je mlado i slabunjavo djevojče, tek joj je petnaest godina; mala, niska čela, vatrenih kao žar očiju a crne kose. Bila je po ocu Čerkeskinja a po majci Turkinja. Defterdar-beg ju je kupio još prije nekoliko godina, dok je bila sasvim mlado djevojče, te više da mu služi hanumi kao izmećarka. Kad je dorasla do ovih godina, već ju je i defterdar malo pripazio te je manje radila izmećarske poslove, ali je ipak nije toliko odjenuo, da bi se po tome moglo reći e mu je bila mnogo za srce prirasla. Za to se, valja da, tako lako i riješio da je proda. A nije na njoj ni izgubio, za dvadeset lira je kupio a za toliko je i dao Halil-efendiji.

Hatuš-hanume je lijepo primila, kao sestru. Radovala joj se čak i ako joj ona, kao džarije, može samo izmećarka biti. Pa i Zelha, koliko je prvog dana bila malo i stidna i neumješna, drugog, trećeg i ostalih dana savi se oko Hatuš-hanume, kao oko svoga

rođenog. Pa prodoše i nekoliko mjeseca, kako ona u kući, i dani teku lijepo i mirno, kao i do sada. Samo sad u jutru i u večer, tamo pod orahom, sjede barabar Halil-efendija i Hatuš-hanume a Zelha ih služi kavom. Pa Zelha je i sve drugo uzela na se; ona ih poliva ibrikom, kad se miju; ona stavlja sofru, ona stere duške. Halil-efendija, kao i prije, voli Hatuš-hanumu i ne odvaja očiju od nje. Zelhu i ne pazi i ne bi ni oči okrenuo na nju, da ga sama hanuma koj put ne pomene.

A jednog večera, pred akšam, kad će Halil-efendija iz ućumata doći, stala Hatuš-hanume već pola sata ranije kod kapidžika, pa sve osluhuje, kad će mu korake čuti. Pa nešto vesela u licu; veselo joj igraju oči, ne može ni da stoji mirno već čas izvuče nogu iz nal'ne a čas je uvuče i jednako gvirka na rupu od kapidžika. Kad eto ti Halil-efendije, poznaje mu korak iz daleka, pa i ne čeka da se kapidžik čestito otvori, već ga hvata za ruku.

- Efend'm, šta ćeš bakšiš da mi daš?

- Ama za što? - pita iznenađen Halil-efendija.

- Neću, neću prazne ruke da mi udeš u kuću. Idi u čaršiju pa mi kupi jedan mafez.

- Mafez? - pita Halil-efendija a usijale mu se oči od radosti koju sluti.

- Stambolski, sa ojmama! Idi brže, a ja ću te čekati ovdje na kapidžiku.

Halil-efendija zadovoljno vrti glavom, smiješi se i dodaje:

- Peki, peki! - te se obrće i odlazi u čaršiju.

Hatuš-hanuhme čeka, ne mrda od kapidžika. Ama prošlo pet, prošlo deset dekika, prošlo i čerek sata a ona čeka, te ga dočeka.

- E, evo ti mafez! - veli Halil-efendija, kad uđe u kapidžik i

Barabar — zajedno, naporedo; *ibrik* — bakreni sud, iz koga se voda lije. ; *mafez* — šamija; *ojme* — kitice, sa kojima se kite ivice u mafeza; *dekik* — minut; *čerek* — četvrt.

dade joj zavijutak u hartiji a nestrpeljivo očekuje novost za koju je kaparu već dao.

- Nije meni ovaj mafez, nego... nosi Zelhi...

- Je l' istina, dina ti?! - pita radosno Halil-efendija, a vidiš kako mu se usne stegle a suze mu naišle na oči.

- Istina je!

Halil-efendija pogleda zahvalno na nebo; diže ruke u vis, te nekako nerazgovijetno izgovori:

- Alah... ko ne kao Alah... Alah! - te otrča u kuću a Hatuš-hanume za njim.

A po tad Zelha nešto manje radi po kući, ne da joj Hatuš-hanume. Pa i bolje je odjevena. A Halil-efendija ide ponosnim čelom kroz čaršiju, rebri se i gleda visoko, te se u dućanu Šaban-efendijinom jedan put i sam miftija pred tolikim begovima zapita:

- Što li je ovom, te je toliko podigao glavu?

A kad već prođe još neki mjesec i rodi se Zelhi dijete, pa još muško, e čuda od Halil-efendije. Tijesna mu kasaba a uski sokaci. Pa onda i ljudi mu čudni; on im priča da je otac, da ima muško čedo, a oni mu požele hajir, ama nema da se onako raduju, kao on, nema da se zaplaču ili da se zadovoljno smiju ili da se zahvaljuju Alahu, kao on. Pa onda bakšiš, koliki je bakšiš odnio Zelhi i ljubio je, ljubio joj kosu, čelo, oči, usta, obraze i grlo.

Pa onda se okrenuo Hatuš-hanumi, te i nju ljubio, ljubio i grlio. Cio svijet da mu je, on bi ga grlio i ljubio. A nije zaboravio i u džamiju otrčati onoga sata; nije zaboravio i sirotinji udijeliti; pa i onim psima na čošku kod beledijskog fenjera kupio je sad za osam metalika hljeba. Pa što se on radovao, ali Hatuš-hanume! Nosila ono dijete, ljubila ga, pjevala mu... I kad bi se dijete zaplakalo, njoj to slađe bilo sad slušati no što je ranije slušala u bahči, kad suton padne, pjesmu bilbilovu. Ona je baš voljela da

Miftija — vjerski dostojanstvenik; *hajir* — sreća.

dijete plače; kad ćuti, mrtva joj kuća a kad plače, puna kuća, puna razgovora za kojim je ta kuća tako dugo čeznula.

Halil-efendi ga nazvao, dabome, Hudaverdi, a Hatuš-hanume mu dala od milosti ime Paša i tako ga je zvala, pa svi poslije uz nju pristali. I Zelha se radovala, ali njena je radost bila radost matere, ona druge radosti nije poznavala. I tako u Halil-efendijinu kuću uljeze život i snovi koje je nekad sanjao, dobiše opet maha. A što da ne, kad sad već nijesu na prazno. Eto, on ima dijete, ima sina, pa dao mu je i ime koje je htio. Sad još da ga Alah podrži i poživi, pa da izraste i knjigu izučiti te da stane zabit, pa beg, pa paša, te da služi cara, da car zna za njegovo ime, te i za ime njegovog oca, Halil-efendije. Ne će on tada biti tasildar sa četiri stotine groša, otići će u Stambol. Tamo će Hudaverdi-paša imati svoj saraj, pa tu će on sa Hatuš-hanumom gledati kuću, jer Hudaverdi-paša ne može ta sitna posla gledati, on će služiti cara, on će s njim razgovarati i carske, goleme rabote svršavati.

A dok je on tako sanjao, sanjala je i sirota Zelha jedan san, ali san, koji nije imala kome a i nije smjela ispovjediti. Ona je džarije, sirotica, nju kupuju i prodaju. Sad je već i kroz druge ruke prošla, a ko zna šta je još čeka; nju mogu i otjerati i otpustiti i prodati. Ali sad, sad je ona dala svome gospodaru muško čedo i poklonila mu toliku radost, pa zar je pravo da ostane i dalje džarije? Zar nije pravo, da je Halil-efendija uzme za ženu*, pored Hatuš-hanume, jer rijetko je to da ko nije tako učinio sa svojom džarijom, kad je s njom dijete dobio. A da li će Halil-efendi tako učiniti? Eto, to premišlja Zelha, premišlja i danju i noću.

A paša, Hudaverdi-paša, raste bome. Svučes mu gaće, kad da mu ih po drugi put obučeš a već mu tijesne. Pa onda ona glava, ta nije glava nego glavurda; vidiš, rodilo se da bude paša. A oči mu lijepe, oči Zelhine, a drugo na njemu sve Halil-efendijino.

* Rijetko da koj džariju ne uzme za zakonitu ženu kad s njom dobije dijete, ali to nije obavezan učiniti.

Hatuš-hanume kad hoće efendiji da napravi ćef a ona mu samo to priča.

- Efend'm usta, čelo, nos, sve, sve, sve tvoje!

Pa onda Paša pašinski je i živio. Ne znaš koj ga više njeguje, Zelha ili Hatuš-hanume; čisto se otimaju koja će ga poviti a koja mu što dodati. I ove dvije žene, ako nijesu ni za časak bile sebične kad im je trebalo dijeliti ljubav jednoga čovjeka, gotovo su bile sebične, kad je bilo da prisvoje ljubav ovoga djeteta. Bilo je časova kad je Zelha toga radi i uzdanula. Uspavljujući koj put Pašu i ljubeći ga, šaputala mu je jadna:

- Tebe mi otimaju, ti si njihov... a tvoja majka još je džarije!

Pa prošla bome i godina i dvije i tri. I Paša hodi, trči, zbori, zna ti i neke marifete, zna napraviti temena i šta ti ne zna. A svi za njim trče, paze da ga ne ogrebe trn, da ga ne očeše ekser, da ne padne. Pa tako raste Paša, raste, te doraste i za mejtebe. Opet jedna, dvije, tri godine, te Paša izuči pismo, izuči i ruždije dvije godine, te stao čitav momčić od dvanaest godina. Dvanaest godina, nije to šala; Halil-efendija već natovarao godine na leđa; Hatuš-hanume još uvijek lijepa i ponosna, no već stala zre-la žena, ali od Zelhe, od one slabunjave i sirote djevojčice, koja je u šesnaestoj godini rodila Halil-efendiji dijete, izrasla je sad prekrasna ljepotica. Razvila se, osnažila, ispunila se; nabujala joj kosa, nabujale grudi, obrazi osvježili a oči, one vatrene kao žar oči, što su i od prije Zelhu krasile, zad su tek žegle, sad su tek dobile pravu snagu, kao ono žeravica kad se u plamen razbukti. Da li je to Zelhina ljepota koja čini te je Halil- efendija od neko doba brižan i sumoran? Briga mu pritisla čelo te mu i glavu obara, a on ju je tako visoko nosio od kako je sina imao. Teško da je njena ljepota to, jer on je i sad još volio samo Hatuš-hanumu, koja je i lijepa, no koja je svo svoje srce poklonila Paši, te time ponova zarobila Halil-efendiju.

Da li su možda godine, koje ga brinu? A što bi ga i one brinule; nije toliko star da ne će moći (samo ako bude Alahu po volji) dočekati, da vidi svoga Pašu, kako je dorastao da cara posluži; kako se uzdigao visoko, sjeo caru uz koljeno i pronio Halil-efendijino ime kroz svih sedam carevina. Brine a ne kazuje brige.

Jednom tako pred akšam, sjede na doksatu on, Hatuš-hanume i Zelha. Zelha prinijela mangal i fildžane pa klekla kraj mangala, te naslučuje efendiji i hanumi kavu a kad joj Halil-efendija da izin, uzme i sebi jednu. Paša na polje, pred kuvom, sakupio ababe te digli tamo dževu koliko ih grlo podnosi. Hatuš-hanume srće svoj fildžan a ispod oka mjeri Halil-efendiju. Vidi ona nešto jest kod njega, ali ne može nikako da namjeri kako da se zapita. A kad Halil-efendija ispuši cigaru, te uze perce da nešto pročisti cigarluk, naže mu se Hatuš-hanume bliže, te poče:

- Efend'm nismo li i veće gajle dijelili; za što kriješ od mene ono što ti na čelu piše a što ti dušu žučí?!

Halil-efendija je pogleda milo, ali tim pogledom u jedno reče, da mu se ne kazuje što bi imao kasti.

- Ili... - nastavi tiho Hatuš-hanume, a Halil-efendija manu rukom da presiječe taj muhabet.

Hatuš-hanume začuta a Zelha, koja razumjede da je to neki muhabet, koji možda ona ne treba čuti, izmače se i ode nekom poslu. Halil-efendija ne sačeka da ga hanuma još jednom zapita, već razmanu rukama, huknu, pa vadeći iz džepa kutiju sa duvanom, poče tiho, čisto šapćući:

- Dok nijesam dobio sina, to mi je bilo najveće gajle... Mislio sam, ako mi ga Alah da, samo ću srećne dane imati...

Hanuma ga gleda u oči a i ne pokušava da ga prekine.

- Mislio sam, samo ću srećne dane brojati! - ponovi Halil.

- A što da ih ne brojiš efend'm? Dao nam je Alah koliko nam treba; u kući nam je mir i ljubav i zdravlje... Paša nam je dobar kao gugutka, a zdrav kao što Alah hoće, kad hoće... Što ćeš više?

- To je ono! - uzdahnu Halil - Ja bi htio nešto više. Vidiš, Paša je svršio ovdje mejtebe, svršio i ruždije, pa... ti znaš moj merak... hoću da ga pošljem u harbije-mejtebe u Stambol... moram tamo da ga pošljem, a nemam... znaš da nemam!

Hanume se zamisli. Što je imala nakita ona je već dala da se Zelha kupi, drugog nema a da ima dala bi i to.

- Ostavi, efend'm, taj merak. Kad se ne može! Biće Paša srećan i bez harbije-mejteba - dodade hanuma tiho, tek koliko da pokuša utješiti efendiju.

- I može on biti srećan ali ne ću ja biti srećan! Taj me je merak svog obuzeo. Toliko je godina, hanume, kako ja to mislim; ne biva da sad zaboravim! - odgovori Halil bono i baci do pola ispušenu cigaru u cvijeće a odmah izvadi drugu da pripali.

- Pa... treba li mnogo pare, efend'm?

- Treba... deset lira na godinu, četrdeset lira za četiri godine i baška drugi mastraf...

- Mnogo! - dodade Hatuš-hanume. Halil efendija začuta, dugo začuta, pa se onda diže sa svoje klupice, manu rukom, te pođe dodajući:

- Eto ti, sad znaš!... - te izađe kroz kapidžik i ode u čaršiju.

Poslije već nijesu Halil i hanuma o tome nikad govorili. Kad bi koj put i spazila hanuma da je Halil zamišljen a ona bi mu pričala mnogo drugih stvari da samo zaboravi gajle. A jedan put, poslije mnogo dana, kad dođe Halil pred akšam kući, mrdnu nešto očima na Hatuš-hanumu da pođe za njim u odaju. Tu sjede na minder, pa i fes zaturi koliko mu se zagrijalo čelo, a hanuma sjede na malu sandaliju kraj mindera, te da čeka šta će to tako važno biti. Sa Halilovog lica ne možeš pročitati ni da li je

Harbije-mejtebe — vojnička škola; *baška* — za se; *mastraf* — trošak.

što dobro ja li loše, što će reći. A čuti, dugo čuti te jedva najzad počeo:

- Našao sam pare! - reče na jedan put.

- Alahu neka je hvala za sve! - dodade Hatuš-hanume a licem joj sinu radost pregolema.

- Što me ne pitaš kako? - dodade malo zlovoljno Halil-efendija

- A šta da te pitam efend'm, ti znaš. Kako si ti naredio, tako je i dobro!

- Halil začuta, misleći valja da li da kaže.

- Došao je nov paša! - počeo za tim - Ćurd a Stambolija, zendil... ima velik harem... pa...

Hatuše ga pogleda dobro u oči, no on polako, tiho nastavi...

- Pa... čuo da je u mene lijepa džarije... iska da je kupi... nudi mi pedeset lira...

Hatuš-hanume se zamisli, nasloni glavu na ruku, pa se dugo, dugo zamisli. Žao joj bijaše Zelhe, što se naučila na nju i što je Zelha bila dobra, ali... što će joj loše biti, ona je džarije te džarije, bolje joj biti u paše no u tasildara a poslije... više je Hatušu bolje-la briga Halilova i sreća Pašina.

- Šta kažeš, hanume? - počeo opet Halil, po što vidje da se Hatuše dugo zamislila i ne odgovara.

Hanuma diže glavu te tihim, neodlučnim glasom dodade:

- Ja kažem... da je damo!

- Je l', kažeš i ti ?

- Pa, efend'm... ako je da tebe prođe gajle... ako je za Pašinu sreću!...

To je bio sav razgovor, a sutra na podne, kad se Halil vrati kući, saopšti hanumi da je primio kaparu i da će poslije podne, kad preda džariju, primiti i sve ostalo. Hatuš-hanume pozva u svoju odaju Zelhu, namjesti je da sjedne kraj nje na sidžade te joj počeo polako razlagati; kako su se ona i efendija zbrinuli za njenu sreću - prodali su je u pašinski harem. Nijesu to učinili novca

radi, ona im je dobra i ne bi je nikad novca radi davali već, eto za sreću opet njenog djeteta, jer tim novcem oni će školovati malog Pašu, njihovog Pašu, poslaće ga u Stambol, te da bude veliki i srećan čovjek.

Ma da je Zelha džarije, ma da je to sudbina, sa kojom bi ona trebala da je izmirena; ukaza joj se ipak jedna teška suza u oku ali, morade hanumu poljubiti u ruku, pa tek kad ode u svoju odaju a ona zari glavu u dušeke i teško stade naricati. Poslije dugog plakanja diže se te stade sa ovog i onog kraja kupiti svoje haljine i vezivati ih u bohču. U tom dođe i Paša, koga je toliko tražila; ona ga zovnu, zatvori za njim vrata, pa ga pritište na grudi i stade kao nad mrtvim naricati. Dijete se uznevjeralo pa je gleda što joj je, ali ga ona i dalje ljubi, ljubi mu kosu, oči, obraze, vrat, grudi, ruku, ljubi ga, jer on odista za nju umire.

- Što ti je? - pita je Paša.

- Mene su prodali, sine, prodali su me... a ti ostaješ, ti si njihov, ti ćeš sa tim parama, što će oni za pazar dobiti, ići u Stambol... majka te nikad, nikad više ne će vidjeti... ne će ni čuti za tebe... Ja sam im trebala samo da te rodim... Sad im ne trebam... sad im trebaju pare, pa su me prodali!... - Tako je jecala bijedna žena, pa je čupala kosu, kršila prste ili ih čvrsto obavila oko maloga Paše i stegla ga na grudi, kao davljenik, kao lavica svoje lavčice, na koje je lovac pušku naperio.

A dijete, ne razumijevajući šta se sve to zbiva, pokušavalo je čak i da joj se otme iz zagrljaja. Kad bi ga ona samo pustila! Uzela je i makaze te mu isjekla malo kose; metla je u svoju bohču i jednu njegovu papučicu i jedan njegov stari fes i jedan mali mintančić.

I Halil i Hatuše slušali su njenu pisku, pa i sami su plakali. Žao ih bilo dobre Zelhe i njenih bolova, pa je nijesu htjeli ni uznemiriti, već pustili neka se isplače. U tom već stadoše i kola pred vratima a tada Halil nije imao gdje, već dođe na prag Zelhine odaje.

- Zelha! - viknu je.

Ona mirno podiže glavu i pogleda ga pokornim pogledom, kao što rob gleda gospodara.

- Zelha - veli joj Halil - ostavi se plača. K'smet je, valja da, takav bio. Možda je za tvoju sreću i za sreću tvoga djeteta. Bila si nam dobra i da nije bilo nužde, ne bi te davali, ali... eto, moralo je biti!...

- Hvala, efend'm - odgovori mirno Zelha i priđe te mu poljubi skut od kaputa.

- Eto, kola čekaju! - dodade Halil-efendija više tronuto no mirno.

- Haz'r sam, efend'm - odgovori Zelha, pa se diže i uze sobom bohču.

I Halilu i hanumi poljubi ponizno ruku i skute od haljine i uze alal. Ne okrete se više dijete pogledati. Ona ga je oplakala, ona ga je sahranila i nije imala snage više da ga pogleda. Samo kad dođe na prag kućnji, ona pade na koljena te lijući suze cje-liva prag, a za tim se okrete Halilu i Hatuši, te dodade:

- Čuvajte ga!...

*

A nekoliko dana za tim, u onim vatrenim kolima, što su spustila čitav oblak dima na poljanu kroz koju proljeću, sjedio je već mali paša, Hudaverdi-paša, na svom putu za Stambol. A iza rešetaka bogatoga pašinoga harema, tužno je gledala u nebo mlada i lijepa Čerkeskinja, koja se tješila još jednom jedinom nadom:

- On će možda postati čovjek, veliki čovjek. Imaće para, pa će se valja da tada sjetiti i svoje majke. Otkupiće me on tada ako me samo nađe. Onda ću i onako biti vrlo jeftina, jer ću već biti stara!...

Bedelj.

Baždar-mahali, ispod onog čenara, kod kojega se dijele sokaci a u onoj malenoj kućici, što leži onako usamljena, iza dugačkoga zida Remzi-begove bahče, sjedi Etem i njegova mlada hanuma Nadžije. Kućica oniska, s polja bez pendžera i blatom olijepljena a unutra jedva tri aršina bahče, ako i toliko ima. Nema više nego jedna odaja i pred njom mutvak i pred mutvakom široka streja, oslonjena na tri direkta, tek koliko da se ima pred kućom malo hlada.

Sirotinjska kuća pa sirotinjska i kirija, šeset groša na godinu; pa i to Etem nije platio, nego ostao dužan. Ne bi njemu ni bilo do kuće, niti ju je imao odaklen plaćati, ali se ženio te je ženu valjalo gdjegod i dovesti. I Etem i Nadžije su puste sirote, ama su se zamilovali. A mladi su, pa uz pomoć Alahovu, valja da će ovako zajednički bolje proći a ako ne, ono će zajednički sirotovati i opet ljubiti se.

Etem radi u nekog terzije, te nema više nego četiri groša na dan i to kad ima posla. A ne radi na dućanu no donosi posao kući svojoj. Tako donese po gdje-kad kakav jelečić, ja li čakšire, ja li dizluke, da ih gajtanom okiti; te sjedne u sobi na asuri. Metne posao na koljena i previje grbaču, pa ne diže glavu od sabaha do akšama.

Mala, niska sobičica, te pendžeri joj samo pedalj visoko od dušeme; po podu prostrte asure a uz zid naslonjeni svud okolo

Čenar — platan; mutvak — kuhinja; dizluci — dokoljenice; asura — prostirka od trske; dušema — pod.

slamni jastuci, pa onda oko zida police i na njima sanovi i sinije i već sva sirotinja Etemova i uz jedan zid dolap, te tu ono malo jastuka i jorgana, što ih Nadžije donijela. E pa tu, na asuri, kraj jednoga pendžera prekrsti noge Etem a kraj drugog Nadžije, te i ona plete, ne bi li svojom mukom što zaradila, te da se ima od kud jesti i čime kirija plaćati.

- Ako ti je teško, Nadžije, ostavi rabotu. Neka se ja sam mučim! - veli joj Etem, pa je gleda u oči onako kako se u sevdahu gleda.

- Zar ti samo da se mučiš? Nije mi teška muka kraj tebe! - veli mu ona, pa ostavlja rabotu te mu se bliži i grli ga svojom lijepom rukom.

- Eto... za ovaj jelek imam uzeti još devet groša a to nam je dosta za tri dana.

- A poslije? - pita Nadžije.

- Biće još posla...

- Ma ako ne bude?

- Ako je za što više, ali... za toliko, koliko da se jede i kirija plaća ne brini, Nadžije. Neću i ti da se mučiš! - dodaje odlučno Etem.

- Ama ja hoću u srijedu u hamam, pa mi treba sto para. Eto, taman toliko ću dobiti od konšike za ove čarape...

- E, peki, peki! - dodaje Etem, ama ga do dna duše zabolje što nema ni toliko da svoju ženu pošlje u hamam. Bješe ga kao malo i stid od žene, jer nema nego mjesec dana kako su se uzeli a prije toga pet godina se voljeli.

- Nego, pravo kažeš! - dodade brzo Nadžije. - I da hoću, ne mogu u hamam. Nemam feredžu; ona, što sam je za svadbu imala, nije bila moja, pozajmila sam pa i vratila... ja nemam, pa neću ni moć' u hamam.

Sanovi — bakreni tanjiri; *sinija* — sofa; *hamam* — toplo kupatilo; *feredža* — pokrivalo za lice.

Etema spopade još veći sram, te obori oči a teško uzdanu:

- Jest, bome, nemaš feredžu... eto, vidiš, i feredžu treba da ti napravim...

- Nemam ni feredžu, ni fistan, ama... kad se ne može ne može, trpićemo! - veli Nadžije.

Etem zaroni glavu još više u posao, pa pošto poduže počuta i valja da promisli, on tek diže glavu, ostavi jelek na asuru a iglu zabode u koljeno; izvadi iz pojasa kutiju te stade graditi cigaru, a veli:

- Istina, Nadžije, pošto bi to bilo jedna feredža i jedan fistan, ali... onako... nešto lijepo i dobro... kad čovjek pravi, treba da pravi nešto dobro, da valja i da traje.

- A što pitaš, Alaha ti? - veli Nadžije i smije se.

- Tako! Kaži ti meni... Vidiš, ja kao mislim, da se negdje zamo-lim, da uzmem nekoliko lira na zajam, pa da te lijepo odjenem... baš onako prema ljepoti tvojoj! - zbori joj on čisto ponosito, kao da ju je već odjenuo.

- Ostavi, dina ti taj laf, kad ne može biti. Ks'met nam je, vidiš, da ovako sirotujemo...

- Ama, što ne može biti? - dodaje on kao malo uvrijeđen. - Ja hoću da si mi još ljepša... uzeću pare... platiću makar malo poskupo fajdu... ama znam kako ćeš me poslije još više voljeti...

- A zar te malo volim?... Haj, more, haj! Što ne može biti, za što da zborimo, te da samo sladimo usta lafom... Kamo prvo da platimo kiriju; pa jesi li sto groša dužan što si svadbu učinio; pa zar nemaš i petnaest groša dužan vergiju; pa imamo u bakala devet groša za kavu i šećer i tri groša za zejtin; pa vidiš, da si i ti go; što imaš te čakšire na tebi, to ti je sve...

Etemu se natušti mlado čelo, pritište pola ispušenu cigaru palcem na don od kondure, te je zagasi; uzdanu za tim dubo-

Fistan — donja haljina; *laf* — govor; *k'smet* — sudbina; *fajda* — korist, interes; *vergija* — porez.

ko, prihvati lijevom rukom jelek a desnom iglu, te previ novo grbaču, pa poče raditi i tamam dva sata ne diže glavu, niti progovori.

*

Jednoga dana pred akšam, odnio Etem posao što ga dovršio, te da primi pare i da uzme, ako ima jošte posla; pa zadržao se tu večer u čaršiji duže nego što bi on to drugi put. Zabrinula se baš Nadžije, jer evo prošao već i akšam, a tad se čaršija zatvara, te ako je bilo do posla, morao ga je bitisati, a u kavu da je svratio, ne može biti, jer nije njemu ni jedna para na odmet. Bar do sad nije nikad svraćao.

Stala Nadžije kod kapidžika i osluhuje, jer hoće da ga tu dočeka, kao što ga svaki put dočekuje. Voljeli su se oni, kao što se gugutke vole. I u fukare ima srca kao i u zengina, a gdje ima srca i mladosti, mora biti i sevdaha. A lijepa je Nadžije, te nije ni Etem baš posljedni. Da je ko znao njenu ljepotu, ne bi ona sad uz Etema sirotovala, ama je niko do Etema ne znadijaše. I od kad bi se, bolan, oni uzeli, ali su sve ostavljali s godine na godinu, dok Etem steče malo para. Pa kad najzad vidje, da nikad para neće steći a on reče: "Valja da je pisano da zajedno muku mučimo; ženiću se, pa kako Bog da!"

Pa mladi su jošte, a imaju dosta dana pred sobom, te valja da će se i na njih Alah osmjehnuti i drugači im k'smet namijeniti. Ama samo što ovo danas bi Etemu, te se toliko zadrža. Nadžije još čeka a ima već poviše nego jedan sat kako čeka. Već i pazvant čuknu jedan put o onaj binjek pred Remzi-begovom kapijom, a to već jedan po akšamu. Jedva se tad za čoškom začuše koraci Etemovi. Ide veseo a Nadžije toliko strahovala i šta već nije slutila.

Fukara — sirotinja; *zengin* — bogat; *pazvant* — onaj što noću čuka sate, noćni stražar; *binjek* — poviši kamen, postavljen pred kapijom, da se sa njega uzjaše konj.

- Što je, more, što učini toliko? - pita ga i ljubi.

- Eh, što je? Što je, da je... ajdemo u kuću! - veli, pa je hvata za bijelu ruku i vodi u kuću.

- Zlo nije? - pita ona, a vidi da zlo nije.

- A što bi zlo bilo... Alah sirotinji ne čini zla, no samo dobra!

Sjedoše na asuru i on je veselo grli a ona ga samo gleda u oči, sve čeka hoće li joj već pripovjediti što-god. Ali on ćuti, pravi cigaru i puši i ćuti. Jedva poslije progovori, ali mirno, kao da nije malo čas onako veseo bio.

- Dina ti, Nadžije, ja te jedan put zapitah, a ti mi ne odgovori: koliko misliš da će koštati jedna feredža i jedan svilen fistan... ama onako, da je nešto lijepo... da je prema tebi...

- Eh, zar ti je još to gajle? - veli mu ona, a srce joj, žensko srce, ipak zaigra veselo; zar dobiće od nekud feredžu i fistan, te i ona moći izaći u svijet i pokazati koliko je lijepa, kad to do sad niko nije znao.

- Hoću da mi kažeš?

- Ali što da ti kažem, kad ne može ništa biti!

- Eh, onda bar kaži mi pravo: bi li ti bila srećna kod mene, kad bi ti ja to nagradio; bi li me poviše voljela?...

- A da napraviš borč?...

- Jok, nego da zaradim pare, pa da ti nagradim, a?

Ona ne moga da se uzdrži, nego joj potekoše dvije suze radosnice, zagrli Etema, pa mu ljubi i obraze i ruku i grudi.

- Jest, Eteme, bila bi srećna!...

A on je u tom času bio srećniji no ona, srećniji no ma ko na svijetu; topio se, uživao je i gordo uznosio glavu, te samo što nije počeo šakom da se pljeska po grudima, te da zbori kao dijete:

- Jest, vidiš, ja, ja to mogu... Ja hoću da si ti srećna kod Etema; ja hoću da se ti ne mučiš kod Etema, pa mogu ja to... a ne

da se sramim od svoje žene!... Što treba, treba, kakav bi ja muž bio, kad ne bi mogao toliko zaraditi?!

Bio je kao pjan i ako nikad ništa, do vode, ne meće u usta...

*

A sutra dan, kad ono istina. Ode Etem najprije te plati šeset groša kiriju za cijelu godinu; pa onda plati onih sto groša borča, što je uzeo da učini svadbu i još na tih sto groša dvanaest groša fajde; pa plati muktaru vergiju, što bješe dužan; plati i bakalu ono pedeset groša, te tako sve, ama baš sve isplati. Pa onda ode u Emin-efendije najboljeg tuđara, što iz Stambola donosi basmu; probere basmu lijepu, te ljepše ne može biti i još mor svilu za feredžu. Odreza koliko aršina treba, te kao dijete, ama baš kao dijete, sve skakućući otrča niz čaršiju, pa kući, da učini radost Nadžiji.

A i učinio joj je radost te golemu. Kad je otvorio onu basmu i onu mor svilu, a njoj zasjale oči. Nije to nikad ona ponijela, a nije bome ni mnoga druga, jer Etem baš uzeo kao što je kazao; kad se pravi, da se pravi nešto dobro, i da valja i da traje, i još da je lijepo prema Nadžijinoj ljepoti.

Pa nije zaboravio ni čad'r i još kakav čad'r, mor-ipek, isto kao za feredžu, a ispisan svilenim koncem, te neko cvijeće po njemu, misliš rukom si ga uzabrao pa po čadoru posuo. I koliko je Nadžije bila srećna! Ta zaboravila na sve drugo, već uzela onaj čad'r pod jednim pazuhom, a basmu i svilu pod drugim, pa sve skakuće po bahči i pjeva, te joj sad prvi put bi tijesna kuća. A kad se tako umori, ona dotrča Etemu, te ga ljubi i grli i sve plače od radosti. Etem otrča sam da dovede ženu, koja će srezati i sašiti. A Nadžije joj naručuje, da što prije, ama što prije da bude gotovo.

Muktar — starješina mahale; *tuđar* — trgovac; *mor* — modro; *čad'r* — suncobran, amrela; *ipek* — svila.

- Može li sjutra u sabah? - pita Nadžije.

- Ne može, hanume, ja li sjutra u akšam, ja li četvrtak u sabah! - veli žena.

- E, peki, ama da bude!

Pa kad ode žena a Etem, onako pun ponosa, veli Nadžiji:

- E, dede sad, Nadžije, peci jednu kavu, ama hoću kavu!...

Onako... da znam, da sam je od tvoje ruke pio...

Ona brzo ispeče kavu, te metnu i jedan grumen šećera poviše i jednu kašiku kave poviše, te se učini kava, kakvu Etem davno nije pio. Sjedoše pod onu streju pred mutvakom, da zajedno ispiju kavu, pa tek sad se Nadžije osjeti malo umirena te jedva se sjeti da zapita ono, što joj prvo bješe na jeziku, ama što zaboravi pitati kad vidje basmu i svilu i čad'r.

- Dina ti, Eteme, - veli, a naslonila glavu na njegovo koljeno,

- kaži mi od kud ti te pare, ako nijesi borč učinio?

- Nijesam borč učinio, već zaradio!... A što će ti, da ti kažem... i onako kazaću ti, pa ostavi sad...

- Jok, nego da mi kažeš. Tako ti Alaha da mi kažeš!

- Pa i da ti kažem! - veli Etem, kad dosrka kavu. - Vidiš, sram me bješe od svijeta i od tebe... ali ništa od svijeta, od tebe poviše... da nemam ni feredžu da ti napravim... Pa onda... Znao sam, koliko ćeš biti srećna, eh, pa eto! Volim, što sam to doživio, pa... makar ja teglio koliko bilo. Znaš ovog našeg konšije, Remzibega, sin... on je imao tri sina, ama jedan umr'o, te ostala sad dva... pa onaj mlađi, došao mu vakat da ide u askere... pa, ovaj... Remzibeg zendin... gdje će on dati sina u askere, te tražio nekog siromaha, da mu plati, da bude bedelj, da ide za njegovog sina, pa...

- Eteme! - ciknu Nadžija i zagrlj ga čvršće.

Asker — vojnik; *bedelj* — zamjena, kad ko neće u vojsku, već plati komu, da mjesto njega služi, onda se ta zamjena zove *bedelj*; Hrišćani ne idu u vojsku, već plaćaju naročitu porezu, koja se takođe zove *bedelj*.

- Pa... znaš, pogodili smo... pedeset lira, polovinu sad mi dao, a polovinu... poslije četiri godine... Kad odslužim... kad se vratim...

- Eteme, šta si pravio?! - ciknu još jednom Nadžije.

- Ako, ako! - veli on. - Ništa... Samo kad si ti srećna. Šta je to četiri godine, ništa... Imaš oca te u njega ostani. Ostaviću ti i dosta para... Moći ćeš! A kad dođem, imaćemo i onih drugih dvadeset i pet lira, pa ćemo lijepo, ama lijepo živjeti!...

- Zar ne žališ, Eteme? - pita ga kroz suze Nadžije.

- Ne žalim ni osam... čuješ li, ni osam godina ne žalim za ovu jednu radost, što sam ti učinio!...

- I sad je Etem tamo negdje daleko, kažu u Anadolu čak. Odslužio je jednu i po godinu bedelja, treba mu još dvije i po godine služiti cara, i to ako bude srećan te ga ne zahvati kakvo muharebe.

A Nadžije? Sad je lijepo odjevena; odjevena prema svojoj ljepoti, te hodi i u hamam i u čaršiju i na teferič. Pa se bome njena ljepota i proćula i... ne mogu dušu da griješim, ama govori se da je zaboravila koliko je Etem za nju učinio, kažu mnogo je zaboravila. Siromah Etem!

Dušmani.

oliki su dušmani Zejnel-beg i Lutfi-beg, to već i malo dijete zna! Sjede u jednoj mahali i u istom sokaku, ama Zejnel-beg hodi čak u Ibrahim-pašinu džamiju, a Lutfi-beg u Tašdžamiju, samo da se ne sretnu. Pa i u istu kafu ne ode, već Lutfi-beg u Ali-babe a Zejnel-beg u Uzun-Use. Pa se i kasaba kraj njih podijelila, te oni što ode u Ali-babe, to je Lutfi-begov taraf, a oni od Uzun-Use Zejnel-begov taraf. Te da vidiš i ti tarafi se ne gledaju kako treba. Kad dođe da se bira azaja za medžlis, skoči jedan a skoči drugi taraf, te jedni ne daju Lutfi-begu a drugi ne daju Zejnel-begu u medžlis.

Kažu, evo već dvadeset godina, da Lutfi-beg nije prošao kraj kuće Zejnel-begove, i ako mu je tuda put kad slazi u čaršiju; već opkalja čak iza baždahane, i zimi muku muči kroz ono blato. Kažu, još prije četrdeset pedeset godina, bilo je samo jedno groblje u našoj kasabi, te kako se te dvije kuće zavadile i zadušmanile, jedan put inat toliko dočerao, da se nijesu htjeli ni u istom groblju sahranjivati. Tako eto danas imamo dva groblja. More ne dadu ni djeci da se zaigraju. Teško čeljadetu ako bi se prevarilo i ogriješilo. Dok bijaše samo jedno mejtebe uz Tašdžamiju u vakufskoj kući, Zejnel-beg dao tamo svoje dijete, ama ga odmah izvadi, kad posla i Lutfi-beg svoje.

Pa ostavi to, nego da vidiš i o pazaru. Zejnel-beg pazari tovar drva, ja li ćumura; seljak mu traži šest a on daje pet groša, pa

Dušman — neprijatelj; *taraf* — stranka, partija; *aza* — građanin, član okružnog savjeta; *medžlis* — okružni savjet; *baždahana* — mjesto, gdje je kantar opštinski; *mejtebe* — škola; *vakuf* — crkveno ili džamijsko imanje.

popusti pet i po i, taman da zine da dâ još metalik, a Lutfi-beg pusti kakvog svoga čovjeka, te da šest, samo da mu ispred nosa uzme pazar.

Pa tako vodi se jedan inat od kako je svijeta i vijeka, jer u pravo da vi kažem, i ne zna se sebep ovome inatu i dušmanluku. Tako su se mrzili njihovi očevi, a i oni nijesu znali zašto ni krošto, a tako i njihovi djedovi. Koj zna, kad je tamo to bilo, kada su se te dvije kuće zavadile i omrzle, te taj dušmanluk slazio sa oca na sina, pa se i zaboravilo za što se omrzlo. Ajd' da kažeš, da su konšije. Onako, da ih jedan zid dijeli, pa bi se moglo pomisliti zavadili se njihovi stari oko neke stope zemlje. Zar se malo konšija oko toga zavadilo pa i zakrvilo. Ama nijesu takve konšije. U istoj su mahali, u istom sokaku, u istom redu, ama ih dijeli ona kućica, u kojoj sjedi Uti-efendija hodža i neke bašče za njom. A svijet ko svijet, traže i pričaju i ovo i ono o toj zavadi. Ama od kuda će znati, kad ni sam Lutfi-beg, pa i Zejnel-beg, ne znaju ništa.

Pitaš Lutfi-bega:

- Ama, pa od kud toliki dušmanluk u vaših starih i što mu je sebep?

- A ko će ga znati! - veli on. - Tek badjava nije. I kad pogledaš kakav je namćor i dušman ovaj... (oni jedan drugom nijesu nikad ime pominjali) onda i vidiš, da su moji baš imali hak!

Pitaš Zejnel-bega, a on veli:

- Ne znam! Ama da se nijesu moji stari zavadili, ja bih danas!...

Jedni vele još stari Zejnel-begovi dali djevojku u kuću Lutfi-begovih, pa je ovi otjerali, te otad se te dvije kuće mrze; drugi vele, nije nego stari Lutfi-begovi imali nešto davat' Zejnel-begovima, te učinili inćar, a treći vele: "Aja, gdje će toliki dušmanluk

Metalik — deset para; *sebep* — uzrok; *namćor* — grub, drzak; *hak* — pravo; *inćar* — poricanje nečega, što je istina.

za takve rabote; mora da je međ' njima i krv pala, kad se toliko mrze!“

A bilo ih je toliko puta, koji su htjeli da ih izmire. Jednom dođe i jedan novi mutesarif, te viđe, kako to zlo nije samo zlo za dvije kuće, nego i za čitavu kasabu; jer, badjava, obje kuće jake, begovske, bogate, pa onda i Zejnel-beg i Lutfi-beg čestiti ljudi; ne mož' inače za njih ništa zlo reći.

Pa ne moga ni taj mutesarif ništa.

- Moj otac, moj djed i svi moji bili su dušmani toj kući, - rekao bi Lutfi-beg - pa joj ni ja, valah, ne mogu biti dost!

- Oni što bijahu postariji od nas, bili su pametniji. Pa kad se oni ne izmiriše, ni mi, dina mi, ne možemo! - kazao bi Zejnel-beg.

A tad taj mutesarif zovnu hodžu Uti-efendiju, pa mu reče:

- Ama, hodža-efendi, zar ti ne vidiš, da je tebe baš sam Alah odredio, da sjediš tu, između ova dva dušmana. Kako to, toliki dušmanluk između' tvojih prvih konšija a ti još hodža, pa ništa? A tad mu Uti-efendija ispriča sve po redu, šta je i kako je činio, pa ništa ne mogao učiniti, te digao ruke.

- Ama nemoj dizat' ruke. Mi možemo i pokušati i dići ruke, a ti ne možeš. Vidiš, kako je to Alah udesio, dvije dušmanske kuće, a između' njih kuća jednog hodže. Gledaj da ih izmiriš i nikako drukčije!

Baš posramiše Uti-efendiju ove riječi, te se taj čas diže pa u magaz u Lutfi-begu. Povede razgovor odavde i odande, pa mu veli:

- Vidiš i Alah je naredio, da se taj dušmanluk na vama pre-siječe. U tvojoj kući ne ima muške glave a u Zejnel-bega ima sin. I ti si ga imao, ali, vidiš, Alahu bilo drago da ti ga uzme. Na kome ćeš dušmanluk ostaviti za sobom, a Zejnel-beg ima na kome. Tvoja djevojka će se dati u jabanu; a Zejnel-beg ostaviće sinu

Mutesarif — okružni načelnik; *jabana* — tuđina.

amanet, da ti kuću ugasi; da ti odžak rasturi, da ti i žensku krv mrzi, kad već ne bude muške, koja bi se branila!...

Lutfi-beg je i sam na to mislio često. Dok mu bijaše dijete živo, odio je on mnogo ponosnije; stezao je pesnicu mnogo ljuće, ali, od kad to dijete izgubi, a kuća ostade na jednoj djevojci, kao da mu neko podreza krila. Koliko puta - a uvijek kad bi spazio Zejnel-begova Sejita - sjeo bi umoran i tešku muku mučio. Pa opet se nije dao muciti.

- Neće se moja kuća ugasiti, Uti-efendi! - veli on hodži. - Ama uzeću ja u kuću makar i posljednjega rs'za; uzeću fukaru od fukare; daću mu imanja; daću mu djevojku, samo da uzme moje ime i primi moj amanet!

Vidi hodža, tu nije fajde, već vrti glavom; zbira obrve na čelo i spušta ih, pa trpa brojance u džep, te hajde doma.

II.

A ako Uti-efendi nije umio reći i nije imao ništa učiniti, onda niko i neće; jer, Uti-efendi je mnogo učen hodža: šta nije on čitao i gdje nije putovao. Jedan put je odio i u Stambol, te izlazio i pred Šeih-ul-islama i ovaj ga pitao za mnogo što-šta. Kad ide sokakom, ne gleda ni lijevo ni desno, već sve preda se, i uvijek nešto šapće, a šta šapće, niko ne zna. Istina drži dvije žene, ama više sjedi uz čitab nego uz žene. Koliki ljudi idu u njega za nauku i savjet, a on svakog lijepo primi i svakog pouči; a kad mu kažeš hvala, a on veli:

- Ako sam ti dobru nauku dao, hvala Onom, koji me je umudrio te da ti pomognem; ako li sam lošu, grijeh mi na dušu, a tebe Alah neka umudri, te da me ne poslušáš.

Samo ga jedno nemoj pitati za savjet, a to ako ćeš da se ženiš.

Amanet — oporuka, zavjet; *rs'z* — nevaljalac, bezobraznik; *fukara* — siromah, golać; *Šeihul-islam* — vjerski starješina u Carigradu; *čitab* — knjiga.

Ovako će ti reći:

- Žena je žena, pa bila lijepa ja li ružna; bila iz dobre kuće ja li iz najgore, sve ti jedno! Ima li kakve razlike koja će te mačka izgubiti, crna ja li bijela? Da je žena bila za svijet, ne bi je prorok pokrio te da se ne vidi!

I još bi kazao:

- Žena nikad ne spiye, ona noću smišlja kao i danju. Može čovjek deset godina smišljati, pa se neće dosjetiti čemu će žena za deset dekika!

Kad se ono vraćao od Lutfi-bega, pade mu na pamet nešto, što nikad dosad ne bi njemu palo na pamet. A to je: da kaže svojoj starijoj hanumi sve o dušmanluku Lutfi-begovom i Zejnel-begovom i kako je primio amanet na sebe da ih izmiri, te da vidi, hoće li se ona dosjetiti, kako bi to moglo biti. Nasmija se prvo sam sebi, od kud i to da mu dođe na pamet. Pa ne samo što se nasmija, nego se čisto i postiđe pred sobom. Zar on, toliko učen i čuven, pa u žene da traži pameti?! Ama koliko god da se smijao i stidio toga, toliko mu se više vrzlo to po pameti.

- Eto, Uti-efendi, ti svaki put kažeš: žene su ovakve, te onakve. Pa vidi, je li istina, što zboriš?

Tako je sam sebi šaptao, pa najposlije riješi se, koliko da okuša je li istina, da će ženska pamet stići i tamo gdje ne može čovjekova. Tako on to kaže hanumi. A hanuma, kao da je znala, da bi Uti-efendi volio da se žena ovdje ničem ne dosjeti, odgovori brže bolje:

- Ih, bolan, pa to je kolaj, te još kako!

- Šta kažeš?! - pita Uti-efendi.

- Tako, kolaj!

- Ama, ja se mučim evo već tolike godine, da ih izmirim, pa ne mogu.

- I ne možeš. Te rabote ne pišu po ćitabima, to su naše ženske rabote.

- Ama kakve ženske? - pita i čudi se hodža.

- Znaš za što ženske, efend'm? Za to, što ja mislim, da su žene i zavadile te dvije kuće. To su prve kuće, begovske, bogate, konšijske; morale su neki put lijepo živjeti, te ih žene zavadile; pa kud će te vi ljudi sad da ih razvađate.

Uti-efendi se učini sa svim tako, te ovako reče u sebi:

- Žena je zlo, ama i u zla ima koliko toliko pameti; te kad ti ga je Alah dao, a ono bar vajdi se, ako umiješ, te iscijedi ono pameti koliko je u zla može biti.

I od tad Uti-efendi ostavi tu rabotu svojoj hanumi a on diže ruke. A Sadber-hanuma udri onom stranom, kojom niko do sad nije udrio. Udesi ona lijepo, da Sejit Zejnel-begov vidi Šerifu Lutfi-begovu, a ni on da zna koja je to djevojka, ni ona koji je to momak. A Šerifa lijepa kao neubrana jabuka a Sejit momče da ga na daleko nema. I lako bilo Sadber-hanumi udesiti tu rabotu, jer Šerifa joj na kapidžik dohodila, kad je htjela, a Sejit opet, dost sa hanuminim bratom Salijom, te ga Sali i doveo. A od tad, Sejit čisto izluđe; te moli i preklinje Salija da od sestre dozna, koja je to djevojka što je onda vidje. A hanuma odgovara:

- Jabandžika je, ama je od dobre i goleme kuće, kuće koja se ne bi postidela Zejnel-bega. A još mu kaži Sejitu - dodaje hanuma bratu - da i djevojče izluđe za njim.

A istina i Šerife ne ostade mirna već pita:

- Hanume, aman, hanume, koji je?

- A što pitaš kad ti je zalud. Istina voli te i izluđe za tobom, ama jabandžija je.

- Vidjela sam ga još jedan put, kad je sokakom odio, ama ne ovako iz bliza - veli Šerifa.

- Dohodi ovdje, ama nije odavde.

E, već poslije znaš kako je to išlo, kad se dvoje mladih zamiluju. Sadber hanuma je sve činila, što je mogla činjet', da se djeca još poviše zavole. Jedan put je udesila i da se sastanu, te ih ostavila i da zbore i da se ljube. Moglo je iz toga i što loše izaći,

ama ne izađe, nego dobro. To je bilo u gornjoj odaji Sadber-hanuminoj. Nikog nije bilo doma, do hanuma što se zabavljala u mutvaku, a oni, Sejrit i Šerifa, sjeli na širok minder i zборе jedno drugom slatke muhabete i milosne riječi. To se prvi put sastali, a već dva tri put se do sad vidjeli.

- Aman, elmas'm, uzela si mi dušu, uzela si mi srce, te daj mi bar ime tvoje!

A kad mu se ona reče, ko je i čija je on ispusti njenu ruku, kao da je usijano gvožđe držao. Nešto mu zastade u grlu, kao da se duša dotle ispe. Na licu mu se iscrta užasan gnjev; ruke zadrhtaše; mlado mu se čelo nabra a pred oči pade mu noć, strašna, neprovidna noć, gust i debeo mrak... i zemlja pod njim poče da se njiđa i da dršće a tavanica i krov mu se spustiše na teme, te mu tu oteža, silno mu oteža. Učini mu se da neće moći toliku težinu podnijeti, već, eno će da padne, da se sruši, i on i krov nad njim.

A siroto djevojčce, kad ga vidje takvog, vidje i ne razumjede što je to, zadrhta i zapišta; pa zari lice u jastuke i tamo prosu potok suza, ne znajući ni za što, ni krošto. Pa kad je prođe malo strah, skoči, te da poteče vratima, da pobjegne od ovog strašnog čovjeka, kojega je do malo prije voljela više nego sve na svijetu. Ali je on dočepa za ruku i gurnu je dušmanski na minder. Na bijeloj ruci osta joj crven biočug, kao da si ga žeženim gvožđem upisao i sa lijepih očiju poteče joj potok suza.

- Alaha ti, tako ti dina... tako ti onoga, što ti je najmilije: ko si i šta hoćeš od mene?

- Ko sam?! - jedva izduši on. - E, to sam te i ustavio da ti kažem. Ja sam Sejrit... Sejrit Zejnel-begov!

Nju opeče neki oganj po obrazu, pa sađe u srce, te u krv... zadrhta i htjede da cikne, ali od golema straha izgubila glas, te miče usnicama a ne zbori, i maše rukama, kao da bi htjela da odgura od sebe kakvog satanu, koji joj se navrzo na dušu. Od

prevelika straha i suze joj usahnuše. Najzad dođe do glasa, te mašući rukom poče šaptati:

- Bježi.... idi dalje od mene... bježi!... Proklet da je, ko nas je izvarao... i mene... i tebe!...

On pođe vratima, da izađe.

- Još nešto!... - prošapta ona, a leži tamo na minderu, kao ranjena košuta i ne diže glave.

Sejit zastade.

- Bilo šta je bilo... izvarali su i mene i tebe... ali... ako znaš šta je aman... ne govori nikome ovo... Nećeš li?

- Neću, a... ćuti i ti i za tebe je bolje!... Te opet pođe vratima i ne osvrćući se, i dohvati se kvake, pa kad je poteže, a on okrete još jednom samo glavu. Ne da kaže zbogom, već tako okrete glavu. Ne zna ni sam za što.

Šerifa umorno diše na minderu i briše isplakane oči dugijem rukavom od košulje i dok ona jednu suzu izbriše, druga se zablistala, kao da je neka ruka sjela da joj kiti trepavice elmasom. Po jastuku, kako iznurena pala, prosula se crna kosa njena, te kao da je noć opkolila, kako bi oni elmas na trepavici što ljepše zasjao. Sejit zadrhta još jednom cijelim tijelom i ruka mu pade s kvake. On zastade tamo. Svaka mu se noga učini teška i preteška, te je ne može da prenese preko praga. Ako nije teška a ono je zakovana za patos, jer eto ne može da je makne. On bi baš volio da što prije prekorači prag; samo to da mu je, samo da prekorači prag; samo da se dočepa slobodnog vazduha, pa će ga sve proći, sve će zaboraviti, ali... evo gdje to ne može. Hoće, baš hoće, a... ne može! Otrže se još jedan put, pa pribra svu snagu i mače ponova ruku do kvake, ali... nema sad već više snage ni u ruci, ne može kvaku da potegne. Oslabila mu, sa svim mu oslabila ruka i dršće...

A kad pođe jedan korak natrag, njemu se učini ona noga laka, laka kao pero i - nije zakovana. Ali mu sad jezik težak. Hoće nešto da kaže, i zna dobro šta hoće da kaže, ali ne može jezikom

da krene. Pa kad pođe još jedan korak natrag, a ono i jezik mu olakša, a i sa očiju mu se skide onaj mrak... A ona, Šerifa, dršće, dršće, kao ranjena košuta i suzi kao ranjena košuta. A oborila oči i ne smije da ih podigne.

- Ti mi, Šerife, ne reče... hoćeš li ćutat'... nećeš li nikom reći sve ovo?...

- Ćutaću... - odgovori ona tiho.

- Bio sam te prepao... - nastavi on - a ti nijesi kriva... kao ni ja.

Ona ćuti, ali joj one suzice, što su blistale na trepavicama, kanuše sad na ruku pa s ruke smiliše na jastuk, a nove se suze nabraše na trepavicama...

- Ako sam ti kriva... oprosti mi!... - prošapta najzad ona.

- Oprosti ti meni!... - dodade brzo on i sad ga već jezik lijepo služi ali, kao da mu pamet sad počeo odricati službu. Smisli jedno, pa kaže drugo.

- Naši su očevi dušmani, - nastavi on - a ti... ti si ženska strana...

Njoj potekoše ponova plahovito suze i neka riječ, što je htjede da kaže, zaguši se i Sejitu sad pamet otkaza sa svim službu; srce mu na novo zaigra, oči na novo zasvijetliše: čelo se na novo razvedri i ruke dobiše maha, te obgrliše ponova onaj lijepi, onaj vitki stas Šerifin...

III.

Ima hak hodža Uti-efendi, što veli: "Žena je zlo, ama i u zla ima pameti!" Tako je i tako bi bilo, samo još da ne ima - jezika. Smisli, dosjeti se, udesi, ama - kaže. Ne može da drži. Ne možeš ti tajnu začuvati kad je zna žena, a šta tek misliš kad je još znaju dvije. A u Uti-efendije i nije jedna žena, nego dvije. A ako će Šerifina tajna prekoračiti praga Sadber-hanumina, te zaći u mahalu, a iz mahale kao i svaki laf, u čaršiju; tada teško njoj, teško

njoj! Zar Lutfi-beg da čuje taj pokor; on bi je ubio pa u rijeku bacio.

A Zejnel-beg, pa šta bi on činio?! More, isjekao bi Sejita sve na komadiće, pa onda zapalio i krov da zatre i kuću, u kojoj mu se Sejit rodio. Mani, ne može se ni pomisliti šta bi sve bilo, kad bi se čulo! Pa sad možeš misliti, kako je bilo ohladilo srce u sirote Šerife, a kako u Sejita, kad se ču ono, što su oni mislili da niko ne zna i da niko saznati neće, te im je bome valjalo što prije misliti, što će i kako će, jer ni jedno ni drugo ne smiju čekat' zadnji sahat. Ali, ako taj laf i nije dopro do ušiju ni Zejnel-begu ni Lutfi-begu (valja da i za to, što im niko nije smio kazati); jednog jutra doprije do njih u čaršiju mnogo gori aber.

Ama, kao munja prosu se aber tog jutra s jednog kraja kasabe na drugi: "Lutfi-begova Šerifa izbjegla sa Sejitom Zejnel-begovim!" Misliš jangija obuzela svu kasabu, toliko se to uzmuvalo i uskomešalo. More, to trči jedno drugom u mâazu, to se pita, to se iščuđava. A u mahali samo čuješ treskaju kapidžici, to konšike jure jedna u druge, te da svaka čuje ja li sama što kaže. I u kafi, ako ćeš, ni o čem se drugom ne zbori. Svaki je rad da čuje, kako je to bilo i kako je moglo biti. Ahmet-kondurdžija priča čak, kako su njegova djeca čula od neke riščanske djece (koja su očima vidjela sve kako je bilo,) pa veli:

- Jutros sabaile Sejit je sačekao Šerifu iza one male tekije; ona je ponijela i jednu bošču a on ponio pušku i jednu torbu, pa kod Kuru-češme čekao ih jedan strem pokriven, te strem poslije odmakao niz donju mahalalu.

- Jok - veli Alil pazvant - ja sam u taj sahat spazio jedan strem kako odmače put vodenice; ne može bit' da je prošao donjom mahalom.

A Tefik-efendi ćatib, veli da je kraj njegovog pendžera prošao

Aber — glas; *jangija* — požar; *maaza* — magaza, dućan; *kondurdžija* — obućar; *strem* — kola, koja konji vuku.

u taj sahat strem (to ga i probudilo,) te ne mož' bit' da je udario ni donjom mahalom niti na vodenicu. Svaki drukčije kaže, pa svaki drukčije i misli. Jedni vele: "Ako je, baš dobro je!", a drugi vele: "Nije dobro, nego je sramota!" Prijatelji Lutfi-begovi brane njegovu kuću, pa vele: "Djevojka je djevojka, bez pameti je, a ludo, nego on je zavarao!" A prijatelji Zejnel-begovi vele: "Omađijala ga, onakvog momka!"

A već čaršiji je lako zborit' i ovako i onako, bar lakrdija đumruk ne plaća. Ali kako je od jutros Zejnel-begu a kako Lutfi-begu. Kad ono ču jutros u čaršiji aber Zejnel-beg, a presjekoše mu se najprije noge i zamagli mu nešto pred očima; kao neka crna tica da mu preleće kraj očiju te ga ošinu garavim krilima. Hoće da krene nogom, poteče doma, ama ne može da makne, nego ostao na sandaliji, kao prikovan. Niti može da se izduši, nego ga nešto pritislo u grudima, te misliš ode čovjek bez abera i alala. Donese mu za tijem čirače čašu vode, ispi je, te se povrati čovjek malo, pa se polako diže, te hajde doma a oborio glavu; niti gleda, niti vidi što. A kako stiže, pade bolan u postelju. U grudima mu neki golemi teret i noge mu studene a ruke mu dršću i glas sasvim izgubio.

Oko mu se zamutilo a čelo mu toplo, misliš oganj gori pod njim. Gleda ga hanuma i tješi, ama kako će ga utješiti kad i sama plače i proklinje. Ali on ni riječi ne zbori, samo što češće stavlja ruku na grudi, te kao da bi se htio požaliti, da mu se tu u grudima nešto otkinulo. Potekoše odmah dostovi Zejnel-begovi, te ih je eno pun selamlik, ama on neće nikog da primi. Zabravio vrata na svojoj odaji, te samo hanuma što mu sjedi kraj dušeka i dvori ga.

A Lutfi-beg? On kad ču šta je jutros bilo, zadrhtao je kao zvijer kad je vrelim gvožđem ozlijediš, zagrizao je usnu te sam sebi ranu učinio i bradu iskrvavio. Pa onda, samo što je nekoliko kor-

Sandalija — stolica; *čirak* — šegrt; *selamlik* — audijecija, soba za primanje.

aka učinio, od čaršije do kuće, te udri nogom u kapidžik da izvali šip i da uleti u kuću. Prođe kao pomaman preko doksata, te čak nogom furnu mangal što ga hanuma iznijela tu, da se raspali, te se prosu onaj žar po čistome, kao smilje žutomu patosu. Pa kad se sreće sa hanumom, a on pisnu kao zmija, te je dočepa za kose i prostrije je po dušemi, te stade je gaziti krvnički nogama. Eto, toliko godina živi sa hanumom i pričalo se o njihovom životu a sad ovo prvi put stavi ruku na nju. Pa ćaše da bude i gora belaja, jer dok se hanuma previjala po patosu, on ode uz merdevine, te u svoju odaju da skine otud altipatlak; no dotle, srećom i hanuma izbježe u konšiluk. A on, kad osta sam u kući, poče bjesniti, te udri rukom u džam i svu ruku iskrvavi, pa dočepa i jednu sandaliju, te grunu njom u orman i polomi tamo neke šišiće.

A niti mu kriv ni džam, ni orman, ni hanuma, nego tako, od pregoleme muke, pa mora na nekome da iskali. Pa onda stao da viče i da praska. Ne kaže ni jednu riječ, nego tako viče kao zvijer kad je raniš; a oči mu zakrvavile i igraju mu zubi, te sve cvokoću jedno o drugo, kao na ljutoj zimi.

Hvala Bogu, te u tom stigoše i dostovi, te ga počеше umirivati; uzeše ga za ruke, pa ga povedoše u selamluk. Tu se kao malo utiša, ali ne što se umirio, već kao da ga stiže umor, te pusti dostove da čine sa njim što hoće. Oni ga posadiše na šiljte i on sjede; doniješe legen te mu izmiše ruku i usnicu i on ćuti; napraviše mu poslije i cigaru i pripališe, te šućur, poče piti onu cigaru i tako, kao da se malo umiri.

Kako mu je bilo njemu, kako opet onom Zejnel-begu, ne umije to niko kazati. Ni jednom ni drugom ne bijaše lako. I od tad eto Zejnel-beg, evo će skoro godina dana, ne izađe iz kuće nikad, nikad. Odu mu dostovi na selamluk, hoće i da zbori s njima, ali iz kuće nikad da izađe. Lutfi-beg izlazi ali ne govori ni s kim. Ni na selamluk ne prima mnogo, jednog, dvojcu. Nije ih

Džam — staklo na pendžeru; *šućur* — dobro (kao hvala Bogu).

otjerao, no odili mu ljudi, pa kad ni s kim ne muhabetiše a oni presjekli. Jednom je htio i da proda kuću, te da se iseli iz naše kasabe ali ga dostovi urazumiše. Što mu je ks'metu kabajet kuća i kasaba i gdje će. U nesreći baš čovjek treba da sjedi tamo, gdje kraj dušmana ima i dostova; a gdje će sad u tuđoj kasabi tražiti nov dosluk. Tako su mu zborili te, eno, poslušaj ih.

IV.

Nema boljega iljača od vak'ta. Ranu, živu ranu da imaš, pa možeš mećati kakve hoćeš mehleme, dok joj ne prođe onaj vakat, koliki njoj treba, neće zarasti. A kakvih ti sve jadova nije bilo na ovome svijetu, pa sve to vakat pokri, te se i zaboravi. Pa tako bi i sa jadom što stiže one dvije begovske kuće. Izade, bome, jednog dana i Zejnel-beg u čaršiju. A što će, čojek je, te mu se hoće da konuštiše. Što je bilo, bilo; imao je sina a sad ga nema, pa eto to je sve! Da nije bilo tako pisano, ne bi se ni dogodilo. A poslije (tako je jedan put govorio Zejnel-beg Uti-efendiji), on sina i sad voli, on ga se ne odriče, pa čak i priznao bi ga pod krov, ali bez "one". Tu krv neće pod svoj krov.

Uti-efendija to poslije pričao u kavi, pa neki tamo rekoše, kako je i Lutfi-beg omekšao; zbori sad sa ljudima, odi im i dohode mu. Istina o ćeri ne želi ni da mu se pomene, niti je se zaželio. Jednom, kad mu je neko pomenu, reče on:

- I sad kad je sretnem, ubiću je! - Pa od tad niko mu već više ne pomenu.

A Sejti i Šerife, daleko tamo, čak u četvrtoj, petoj nahiji, žive mirno i zadovoljno. Istina nemaju onoga rahatlua, što bi ga imali pod očevim krovom i sirotuju i muče se, ama su zadovoljni, jer se vole. Sejti je stao u službu u jednog tuđara, te dobio šest stotina groša na godinu, pa s tim žive onako kako se može.

Kabajet — krivica; *iljač* — lijek; *vakat* — vrijeme; *mehlemi* — lijekovi, koji se mažu na rane; *konuštisati* — obhoditi se.

Šta je bilo i kako je bilo kad su izmakli, oni nijesu znali a i bolje što nijesu znali, ali je Sejti, kad je prošlo nekoliko mjeseca, pisao jednom svom dostu pismo, te mu onaj otpisao i kazao mu sve po redu, šta je i kako je bilo. Drugi put je opet pisao Uti-efendiji hodži, te mu u pismu rekao: "Alah, pa ti! Učini, ako što možeš. Neka bar meni otac oprost, ali neka i Šerifu primi pod krov. Ja bez nje neću i ne mogu. Ne tražim od oca da se izmiri sa Lutfi-begom; ni Šerife to ne traži, ali se ovako više ne može. Živimo sa šest stotina groša a Alah evo hoće i da nas blagoslovi."

I još mnogo mu je u toj knjizi kazao i baš lijepo nakitio, jer platio je deset groša u najboljega ćatiba, da mu ovu knjigu sastavi. Ama Uti-efendi ne odgovori mu ništa. Potad je digao ruke, te nije više ni pisao, ali je često u akšam obilazio hanove, neće li naći kakvog joldžiju, koji bi mu što kazao otud. Jedan put, baš tako poslije akšama, vraća se iz jednoga hana, gdje se od jednoga joldžije naučio, kako je sad već malo pobolje; kako mu je otac kao malo i omekšao, te izlazi i konuštiše - pa trči Sejti da oveseli Šerifu. Ali kad pod pendžere, a on čuje u Šerifinoj sobi neki zbor i muhabet. Uniđe u kapiju, pa tek što je pritvori, a iz one sobe doprije mu do ušiju plač malog djeteta. Njemu pođoše suze na oči, te zastade u avliji, u mraku, da pobriše suze čevretom, da ga ne bi tako suznog vidjeli, te da se osramoti. Popipa se za tim po džepovima, pa se osjeti srećan, što nađe jedan bešluk, nebi li imao što bakšiša dati. Daće cio bešluk i ako ga je spremio sutra za pazar.

A u jutru, kako nije imao što za pazar a on veli Šerifi:

- Ako... ja nijesam gladan; a ti?

- Nijesam ni ja Sejite, ali... - ona pogleda u malog, što se bio zapurio pod jorganom.

- Ne brini... ne vodi gajle - dodade brzo Sejti - naći ću ja! Pa

Han — gostionica; *joldžija* — putnik; *čevre* — marama; *bešluk* — novac od pet groša.

je uze milovati, i nju i dijete.

A poslije se zamisli, zamisli se dugo.

- Vidiš, Šerife, - veli - i do sad nam je bilo teško i tijesno... što je šest stotina groša... A sad?

- Alah je velik! - veli ona, a suzi joj oko.

- Slušaj! - kaže Sejit - Mi ćemo ići! Do sad sam se i bojao, ama sad se ne bojim. Može moj otac i ubiti me... i mene i... tebe... Ama ovo ne smije!...

Šerife sakri glavu pod jorgan, te joj udariše suze a Sejit, što sad dokona to bome, za neki dan i učini. Lijepo se diže u hano-ve, nađe tamo strem, pogodi se, pa pokupi šehove i čeljad, te sirotinjski, uz koru hljeba i sira, prevali put od tri dana, te trećeg dana jedva u noć stiže u našu kasabu. Pa gdje će i kako će, onako docne, već začuka halkom na kapiju hodži Uti-efendiji. A dobro te bijaše noću, te se u kasabi ni jedna riječ ne ču.

V.

Bio je baš ramazan, a pao u jesen, te zakraćali dani a noći kako i treba; duge, te, kao stvorene za muhabet i sjedenje. Tek što se uzme iftar, a tek vidiš kroz mračne sokake, ovamo i onamo fenjere, i za svakim fenjerom po jedna gomilica ljudi ja li žena. Jedni ode u jednog a drugi u drugog, da provedu noć. Danas ću ja u tebe a ti sjutra u mene, te kako bi se potrošilo ono triest noći, što ih valja prebrojati i probdeni-sati, te da se dospije do Bajrama.

I Zejnel-begov i Lutfi-begov selamluk puni skoro svako veče. Ode im dostovi, a i oni ode u dostova. Uti-efendija komšija i jednom i drugom, pa bio i u jednog i u drugog, te valja i oni njemu da dođu. A on još udesio, te kad će jedan doći, pozvao i drugog, a osim njih, pozvao i mnoge hadžalare i pašu i miftiju i begove

Šehovi — stvari; *iftar* — večera nakon posta u Ramazanu.

od reda. Pun mu selamlik, te koj na minder a koj bome sjeo i na ćilim doli. Zakolutao dim i zamaglio te ispunio svu odaju. Jedni piju nargilu a drugi cigare; jedni broje brojanice a drugi muhabetišu i uz sve čuješ onaj srkut kave, što je dijete svaki čas unosi te služi.

U jednom ćošu, tamo do miftije, sjedi Zejnel-beg i mirno pije cigaru a zbori tiho, polako. A tu i Lutfi-beg, ama daleko u drugi ćoš. Dosta je i to! Jer da je bilo prije godinu i dvije i tri, pa da su se ovako sreli u čijem selamliku, jedan bi se digao te otišao. A sad sjede. Valja da ih slomila nesreća i umorio dušmanluk. Svakome se otkinulo po jedno parče srca, te znaš kako je čovjek, kad je bez cijela srca ne mari već ni za šta. A i istarilo se. Zejnel-beg i nije toliko istario koliko što je islabio; povila mu se glava na grudi a upale mu oči, te misliš već nema ni snage više.

A Lutfi-beg baš istario i osijedio za ovo godinu dana. Bijela mu brada, jedva koja crna dlaka da se zadržala; a ni oko mu nije više onako ljuto i vatreno, već blago kao u djeteta. Kako je da je; tek ovo prvi put da se oni sastadoše, u tuđem selamliku, pa ostadoše. Istina, kriju jedan od drugog oči i svaki muhabetiše sa svojim konšijom, ama i to je dosta. Kad dijete prisluži i treću kavu, uze da zbori Uti-efendija. Veli:

- Noć je duga, te, ako je izin, valja što i kazati.

- Deder, hodža-efendi - dodade paša - mi smo i došli u tebe da naučimo što.

Hodža pribra brojanice, pa ih stade onako skupa prebacivati iz šake u šaku, te poče kazivati. Veli:

- Ovo što ću vam kazivat, nijesam iz knjiga naučio, već sam čuo od jednoga derviša, koji je mnogo svijeta prošao, mnogim se svjetskijem mudrostima naučio...

Tu malo Uti-efendi učuta, kao da se domišlja, te za tim nastavi:

Derviš — islamski redovnik, sljedbenik derviškog reda.

- Bio jedan car, te imao dva sina. Carevao je dugo i srećno, te ne imao rašta da zažali. Carevina mu bila duga i široka, hvatala od jednoga mora do drugoga, imala mnoge rijeke i gradove, gore i planine...

Na selamliku nasta tišina, čuješ samo kad ko srkne nargilu, te ova zakloboće; ja li brojanice kako zveckaju; ja li kad se ko zakašlje. Svi uprli poglede, te da čuju priču Uti-efendijinu.

- Kad bi te mu dođe pisani sahat, - nastavi hodža - a on dozva sebi svoja dva sina, da se alali.

Reče im tada po jednu dobru riječ i ostavi im carevinu, da se slažu i da njome vladaju. "A osim carevine, imam i jedan poveći amanet, koji hoću da vam ostavim, onakav kakav je i meni moj otac ostavio!" - reče im car, pa istrže iz svoje brade jednu malu, kratku a bijelu vlas, pa im veli: - "Bijela brada kazuje mudrost, a ova dlaka prva je vlas koja je u me obijeljela. Ostavljam vam je u amanet, da je čuvate kao oči u glavi. Dok je ona kod vas; dok vam je ona u kuću, bićete srećni; ko se od nje odvoji, biće nesrećan i proklet!" - Car izdanu, a sinovi primiše carstvo i počеше lijepo i srećno vladati, jer su očevu dlaku čuvali kao najsvetiju amajliju... Ama jednoga se dana zavadíše zbog žena. Onaj derviš što mi je ovu priču kazivao, ne kaže da su se baš zbog žena zavadili, ama ja tako mislim; jer, sa čega bi se drugo braća zavadila, do sa žena!..."

Svi se tiho nasmijaše i zaklimalaše glavom, te hodža nastavi:

- Pa ta svađa ode daleko, niti joj se kraj mogaše sagledati; te ne osta, nego da se dijeli carstvo, jer u jednome ne bijaše obojici mjesta. Pa i razdijeliše ga. A lako im to i bješe, kad je carstvo prostrano i veliko. Razdijeliše za tim i haznu i sve drugo bogastvo, pa dođe red i na onu očevu dlaku. Svako je hoće sebi, da ne bi nosio prokletstvo a dlaka se ne da dijeliti. Hoće oko dlake da se

pokrve; jedan je hoće a i drugi je hoće, a dlaka tako mala i kratka, jedna trun, te se ne da ni dijeliti, ni rezati, ni sjeći, ni cijepati!... Što će oni i kako će, već zovi jednoga najmudrijega hodžu, da im on presudi, u koga je pravo dlaka da ostane. Hodža misli i premisslja, pregleda dlaku, može li je nekako presjeći, te svakom po pola dati; aj, ne može; ne može je ni rascijepiti; te što će i kako će, već veli da mu dadu jedan dan izina, da pregleda ćitabe, te će im dati karar.

Ode kući, te preturaj ćitabe, ama gdje su još ćitabi i o dlakama pisali, pa makar što to bješe i carska dlaka. Najzad se dosjeti jadu, te u jutru kad ode on carevićima kaže: "Vaš je otac bio mudar čovjek. Mislio je on da ćete se vi zavaditi, te lako carstvo podijeliti, pa vam je za to i ostavio amanet koji se ne dijeli i bez kojega ne možete. Ako se izmirite, te budete jedan uz drugoga, biće i dlaka kraj vas, te i vi biti srećni; ne izmirite li se, bićete nesrećni. Vaš je otac bio mudar čovjek, te poslušajte ga!" - I oni poslušашe, te se izmiriše i od tad su bili srećni!... Eto to vam je priča! - završi Uti-efendija, pa diže glavu te pogleda po svima redom.

- E, jest mudro smislio! - reče prvo paša.

- Jeste, valah - dodaje miftija i provlači prste kroz bradu, te smišlja što bi još kazao.

- A šta ti veliš? - pita Uti-efendi Zejnel-bega, koji sjedi do miftije.

- A da, ono što se ne dijeli, ne dijeli se - veli ovaj.

- Pa jesu li onda imali hak, što se izmiriše, kad ne mogoše dlaku podijeliti? - pita hodža Lutfi-bega.

- Pa da što bi? - odgovara ovaj.

- E sad... nijesam ja još svršio kazivanje - nastavi mirno Uti-efendija. - Hoću nešto da vas pitam, ama da mi kažete po duši.

Očev je amanet velik, ama ima li i još veći, je li?

- Alahov je i veći - dodaje miftija.

- E pa kad se očev amanet ne dijeli, ako za dijeljenje nije, ja da li se Alahov dijeli, ako za dijeljenje nije?

- Ne, valah - odgovoriše svi, a svi se gledaju i iščuđavaju šta to hodža hoće.

Ali Uti-efendija se diže polako sa svoga mjesta i izađe iz selamlika. Zadrža se malo negdje, a za tim evo ga i nosi na rukama lijepo malo djetesce u bijelu i čistu povoju. Svi se začudiše i uskomešaše, te neki tihi šapat prođe kroz selamlík. A hodža mirno gleda u sve i djetesce otvorilo velike oči, te veselo gleda u plamen na svijeci.

- Rekoste, Alahov je amanet veći od očevog - počeo hodža, a glas mu dršće - te ako nije za dijeljenje i ne dijeli se. Vidite li ovo nevino djetesce - i tu hodža dobi ponova snažan glas, te uzviknu - Vidite li ga; evo ovdje se sastala, ovdje se spojila i ovdje se izmirila krv Zejnel-begova i Lutfi-begova!...

Za tim se okrete ovoj dvojci:

- Zejnel-beže i Lutfi-beže!... Podijelili ste sve što se moglo dijeliti i mejdane i groblje, i mahale i kafe. Podijelili ste kasabu na dva tarafa, pa vam malo bilo nas žive, već podijelili ste i mrtve, na dva groblja. Ostalo je još nešto! Oдите ovamo, te podijelite i ovaj amanet što vam ga je Alah poslao. Oдите... oдите bliže!...

To hodža završi strašnim glasom, glasom koji zapovijeda. Sve začuta i zanijemi... Svi se pogledi upraviše na Zejnel-bega i Lutfi-bega, a oni... oborili oči i dršću kao na strašnom sudu, pa pristupaju polako sredini odaje, kao osuđenici, kao da moraju, kao da ih to glas Alahov zove. Priđoše bliže, a jedva ih noge doniješe, jer dršću im koljena... pa priđoše još bliže i... još bliže...

A hodžin glas još neprestano igra im kao mač nad glavom i pokoravaju mu se. Na svaki njegov poziv, oni pristupaju po jedan korak bliže. Najzad digoše glave da vide dijete, ali im se pogledi

sretoše, a oči im pune suza, i srca im dršću, i duše im igraju...

- Dijelite ovu dlačicu... dijelite ovo parče mesa... dijelite ovaj Alahov amanet... dijelite: - uzviknu još jednom hodža punim, svečanim glasom.

Ali mu se glas već nije više čuo. Zejnel-beg i Lutfi-beg čvrsto se zagrlili, a u selamliku digla se graja i svi glasno uzvikuju, a dižu ruke nebu:

- Alah je velik! Ko će kao Alah!

Talaki-selase.

Hadži-Aguševih je najljepša bahča; lije bogate i prebogate cvijetom; oko svakog stabla obvio se fildžan-čiček a okolo, kraj plota, visoki đuneš-čičeji.

Tu je zimbil, tu kanačičak, zambak, kandil, k'na, feslijen, šeboj i već, šta ti tu nema. U jutru kad prođeš sokakom, kraj Hadži-Aguševe bahče, a tebi se napuni duša mirisom. A kako bi ti se napunilo oko, da ti je da preko plota nagviriš u tu bahču, kad njome šeta Hadži-Aguševa snaha Nafije, ili cvijeće zaljeva, ili plijevi lije, pa joj bijeli prstići sa crvenim k'na-nok-tima i sami izgledaju kao cvijetići.

Kad se što o ramazanu donese u magaze, Emin će prvo za Nafije odrezati; u kujundžije će naručiti najljepše belenzuke, od čiste srme; u terzije će skrojiti jelek sav zlatom pokriven; nal'ne će maksuz narediti, da se bojom obojadišu, a sedefom okite. Nafijin sanduk uvijek je pun lokuma, leblebija i drugog šećera. Pa zar bi htjela ona što više?! Koliko su joj zavidele hanume na toj sreći i rahatluk, pa koliko je i ona sama priznavala sebi da je srećna.

Talaki-selase — znači “tri put puštena”. U muslimana ko tri put pusti ženu, ne može je više uzeti, osim ako je tako puštenu ko drugi uzme za ženu, pa je za tim onaj pusti. Biva da ko god od jednom pusti ženu na *talaki-selase*, tj. tri put reče: “puštam je” i onda se to računa, kao da je tri put puštena, te više mu ne može biti žena; *Fildžan-čiček* — ladolijež; *đuneš-čičeji* — suncokret; *feslijen* — bosiljak; *mujezin* — hodža koji zove na molitvu; *nal'ne* — nanule, drvena obuća; *maksuz* — naročito; *lokum* — slatki kolač; *leblebije* — prženi grašak; *rahatluk* — spokojstvo, zadovoljstvo.

Jednoga dana, poslije podne, iskupile se hanume u nje. Nafi-je prostre sidžadeta po čardaku; na jedan veliki služavnik isjekla kriške bostana; u dva tri sâna po sidžadetu metla tutun; pa tu kahva i studena voda i lokum, a u čoš sjela Meka Ciganka, udara u def i pjeva, te razgovara hanume, koje su posjedale na niske jastuke u okrug, pa ćeretaju i nadvikuju se.

Mujezin hanume, zabitska žena, ima kao najviše poštovanja u društvu i njen se laf sluša. Ona zna sve, sve novosti u gradu i sve svađe haremske; zna i vraćati, zna i liječiti a kažu, što ona umije napraviti baklavu, možeš je pred cara iznijeti. Zabitska žena, pa proskitala mnogo gradova, te mnogo i zna, a širet žena da joj ravne nema. Pa ona priča o muževima, i sve se hanume tresu od smijeha, jer svačijem mužu nađe po neku manu, ili ako mu ne može što naći a ona mu makar šta prikači.

Halime-hanumi veli:

- Tvoj muž šišman, fuči-gibi, da te voli, ne bi tako šišman bio!

- Hi, hi, hi, hi! - na to hanume i sve pršte od smijeha.

- A tvoj muž - veli Nurije hanumi - pije ko Vlah. Ti se mažeš đulom, da mu mirišeš u dušeku, a on smrdi na rakiju. Kad prođe mojim sokakom, a meni smrad kroz kaveze udari u nos.

- Hi, hi, hi, hi! - opet hanume.

- A tvoj muž - okrete se Zarife-hanumi - lijep, ama trči za Jedupkama. Eto Meka mu zna šarkiju njegovu, pa nek ti kaže, ako hoćeš.

- Hi, hi, hi! - opet sve ostale hanume, pa da se povaljaju po sidžadetu od smijeha.

Pa tako Mujezin-hanuma maniše svakom mužu, a kad se osvrte Nafije-hanumi, treba i njoj nešto da kaže, a drži joj malo hatar kao domaćici, pa se promišlja.

Tutun — duhan; *zabit* — oficir; *laf* — riječ, govor; *širet* — vragolasta; *šišman* — debeo; *fuči-gibi* — kao bure; *kavez* — rešetke na prozornama haremskim; *Jedupke* — ciganke; *šarkija* — pjesma.

- Kaži, kaži i njoj! - graknuše kao čavčice sve ostale hanume, pa i sama Nafije navalila, neka joj kaže.

- Tvoj čovjek na oko čovjek - veli Mujezin-hanume, - ama studen, ne umije da voli, ne umije da ljubi.

Nafije se prva slatko nasmija, pa poče pljeskati dlanovima, a i sve druge za njom. Poslije natjeraše Meku, te otpjeva pjesmu o Jedupki i mužu Zarife-hanuminom, te se i tu slatko ismijaše i prošališe.

A kad mujezin sa jedne obližnje džamije oglasi akšam, digoš se hanume, prebaciše feredže preko lica, te hajd kroz nizak kapidžik svaka svojoj kući, dajući jedna drugoj riječ, da se u drugi petak zberu u Nurije-hanume. A kad se akšam spusti, u čaršiji padoše čepenci, udriše se na magaze katanci, te hajd svaki svojoj kući, pa i Emin Hadži-Agušev, sve brže nego drugi. Neki iz čaršije po dvoje po troje odoše na teferič u brdo, u lojze, da malo ispruže noge i da ispiju onako u hladu, po jednu čašu studene vode; drugi odoše u "Kavakli-bahču", da na prostrtoj asuri, a uz fildžan sâde-kave, odigraju po jednu tablu, pa tek da odu kući. Ali Emin nigdje; on iz dućana pravo kući, da što prije vidi Nafiju, da je vidi i da je čuva. Stari Hadži Aguš volio je, što mu se djeca toliko miluju, ali nije volio što je Emin više uz ženu, no uz ljude.

- Ne valja to, Emine! - reći će mu jednom. - Ženi dosadi, mjesto da joj omiliš.

A istinu je kazao Hadži-Aguš. Nafije je često bila mrzna, zlovoljna, a ni sama nije znala, za što. Koliko je voljela Emina, opet se osjećala slobodnija kad on nije kod kuće, jer ako bi pogledala gdje, on joj je pratio pogled; ako bi što progovorila, on bi joj mjerio riječ. To veče, kad je legla spavati, počelo je još nešto moriti. Kako to, da njen muž ne umije ljubiti; zar drugi umiju bolje ljubiti? Ono istina, to je Mujezin-hanuma u šali rekla, ama opet, u svakoj šali ima i po malo istine. Može biti, da je to samo šala, ali može biti i da je istina? Pa tako, misleći samo na to, naslonila se

rukom na jastuk; ispija posljedni, najsladi dim iz cigare, a drugu joj ruke uzeo Emin, miluje je i šapune joj nešto; pita je, a ona ne čuje... Zamislila se duboko. Na jedan put se trže kao iza sna, pa i ne odgovarajući na ono što joj Emin kazuje, obgrli ga rukom, pa ga pita:

- Da mi kažeš nešto pravo, Emine?

- Hoću, elmas'm!

- A nećeš mi zlo uzeti riječ?

- Neću, Nafije.

- Tako ti Alaha!

- Alaha mi!

- Je li - pa ga tu obgrli i drugom rukom, a sa jeleka joj, koji se još na jednu kopču držao, pršte i ta kopča, te se raširiše nedra, kao ono val kad iz klanca izbije na širinu.

- Je li, da li vi svi muški jednako ljubite; da li ima koji ljepše ljubi i koji lošije?

- Kako koji zna! - veli suho Emin, a neka ga hladnoća prođe kroz srce.

- A ti ljubiš najljepše, je li; ti ljubiš najljepše... - pa ga privuče sebi i snažno pritište na grudi.

On pade u dušeke, ali joj izvi glavu iz zagrljaja, a kad ona potrča da ga ponovo zagrlji, on je grubo odgurnu, pa iziđe iz sobe i ode u bahču. Tu uze sandaliju, pa sjede između' lija i napravi cigaru, pa drugu, pa treću, pa četvrtu... Što li mu bi, Bože?! A Nafija se ugrize za jezik i pretrnu. Ona sirota to zborila nevino, kao dijete, a gle on se ljuti. A nebi mu ni zborila, da se nije u Alaha zakleo, da joj riječi ne će primiti za zlo. Kad se Emin vratio u odaju, a Nafija zavukla glavu u jastuke, jastuk joj sav mokar od suza, a ona spava...

Zabacila jednu ruku više glave; prosula kosu po dušku; jelek metla kraj duška na sandaliju, a ona kopča, što pršte kad

Nafijino srce onoliko naraste, eno je na sred odaje na sidžadetu. Kad je ulazio Emin u sobu, bio je stisnuo pesnice, s vrata mu prvi pogled pao na altipatlak, što visi o čiviluku, više njegovog dušeka, i snažno pritište, a kad je pogledao u Nafiju, a njega kao opet prođe zlo srce; duboko uzdanu kao ranjena zvijer, pa se polako saže do Nafijina dušeka i, pošto malo razmisli, uze kradom njenu kosu te je poljubi, ali kradom i tiho, da ona ne osjeti.

A sutra se rano, vrlo rano Emin diže. Zlovoljan, pa i Nafije ćuti, ne smije ni riječi da mu zbori. Poli mu iz ibrika, te se umi; posluži ga lokumom i čašom studene vode, pa za tim kavom i cigarom, koju mu ona sama načini i ulijepi. A kad je Emin otišao, Nafije se zavuče u svoju odaju, pa taj dan je i cvijeće zaboravila zaliti u bahči. Sve do u več, dok Emin nije došao iz dućana, nije izlazila iz odaje. A Emin jutros nije ni otišao na magazu, već svrnuo kroz Mahmud-begovu mahalu pa otišao tamo na kraj kasabe u Kupt-mahalu, gdje su one niske kućice od blata, oko kojih je uvijek sabrano po stotinu golišave djece, opaljene kože a svijetlih očiju; iz kojih se kućica čuje neprestana svađa žena i lupa gočeva i arlukanje pasa. U jednoj od tih kućica, onoj kraj potoka, sjedi Čelebija, poznata Ciganka, koja je tolikima i tolikima uvračala sreću.

A mladim bećarima, koje prvi put sevdah obuzme i mladim muževima, koje ljubomora jede, najlakše je vraćati. Recí im ono što im godi, potvrdi im ono, što im srce sluti, pa će ti kazati hvála. Znala je Čelebija, da Emin ima mladu lijepu ženu, a vidjela ga tužnog i sumornog, pa joj to dosta bilo, da počne, a Emin će se već iskazati.

- Tebe mori, efend'm, golemo gajle; srce ti je čas studeno a čas ga seklet obuzme.

Altipatlak — revolver, koji šest puta puca; *ibrik* — bakreni sud, iz koga se voda pije; *Kupt-mahala* — Ciganska mahala; *seklet* — jed, čamotinja, sumor, neraspoloženje.

- Jeste! - veli Emin-aga.

- A sve je to zbog žene, efend'm, zbog nje je?

- Valah i jeste!

Pred Čelebijom čanak vode, po vodi pliva jedan končić, što joj Emin od svoga čepkena otkinuo, a ona gleda u končić i zamače ruku u vodu, pa šara prstima po vazduhu.

- Golem seklet, efend'm, imaš šujbe... nijesi miran... ne faća te mjesto... san ti se odbio. Voliš hanumu, ama ti se njene riječi vide kao lažovne; je li tako, efend'm?

- Evet, sve je tako!

- E, e, e... - oteže Čelebija. - Budi junak, pisano je tako. Tebe tvoja žena ne voli, omađijana je, ne voli te...

I još je vazda Čelebija nadovezala, jer je znala, da joj je kod Emin-age altiluk gotov, ali Emin već nije više ni slušao. Njemu je bilo dosta ono nekoliko riječi, da mu utvrdi sumnju, pa kad se jedan put to desilo i prekrhalo u duši, ni savjeti staroga Hadži-Aguša nijesu više mogli pomoći. Sirota Nafije! Vidjela je ona, da je Emin grdno ljut; da ga je veliki seklet obuzeo, pa je optrčavala oko njega, da ga polije, da mu doda peškir, sandaliju; da mu napravi cigaru, ali je Emin od one noći ostao hladan i samo je po gdje-kad pogledao, pa i to suho i studeno.

A jednoga dana, na poziv Eminov, iskupiše se trojica starijih ljudi: Hadži-Etem efendija, Jonuz-beg i Ismail-aga, u selamlík Hadži-Agušev. Hadži-Aguš što je mogao, znao je da mu je Emin rđavog tabijata, što ga više savjetuje, sve će tvrdi biti, pa ga pusti, nek čini sam, kako hoće. Pošto zvani ispiše kavu, iziđe pred njih Emin, te poče kazivati: Takva i takva i takva stvar: Ja svoju ženu neću više, ona me ne voli, već voli nekog drugog...

- Razmisli se, sinko, još jedan put - poče prvi Hadži-Aguš.

- Ne mogu, ne mogu više seklet da nosim; izgore mi duša, ne faća me mjesto, odbio mi se san.

- Pa dobro, jesi li se uvjerio što, ili samo šujbe imaš? - prozbori Jonuz-beg.

- Imam šujbe odavno! - odgovori Emin. - Nijesam se uvjerio koga voli, ali sam se uvjerio, da mene ne voli.

- Peki, peki, ama da zovnemo najprije koga od njene strane, pa da vas mirimo - poče Etem-efendija.

- Neću da se mirim, ja hoću talaki-selase.

- Talaki-selase?! - upita začuđeno i sam Hadži-Aguš, koji nije dotle pomišljao, da će Emin tako daleko tjerati.

- Jest, talaki-selase!

Hadži-Aguš razmisli malo, razmisli, pa onda prevuče rukom preko brade, te dodade:

- Pa, neka ti bude, sinko!

Etem-efendija, Jonuz-beg i Ismail-aga pogledaše se ispod očiju, pripališe još po jedan duvan, koliko da dobiju malo vremena, pa se Etem-efendija opet okrete Eminu, te ponovi:

- Hoćeš talaki-selase?

- Talaki-selase! - potvrdi Emin odlučno.

- Znaš li, da po šeru muž, kad pusti prosto ženu, može je uzeti natrag kad hoće, a kad je pusti na talaki-selase, ne može je uzeti natrag, osim ako bi se ona, kao puštena, za koga drugog udala, pa je i onaj pusti na talaki-selase, te je onda prvi muž može uzeti, jer je ne uzima kao svoju puštenu ženu, već kao tuđu ženu, koja je puštena*?

- Znam to!

- E, dobro! - nastavlja mirno Etem-efendija. - Ako ti kad-god bude žao, nemoj na nas zažaliti.

Peki — dobro ; *šer* — kur'anski zakon, šerijat.

* Dešava se, kad muž pusti ženu na talaki — selase, pa je želi opet uzeti, da se zamoli u koga svoga prijatelja, te ovaj zaprosi i vjenča se sa onom ženom, pa je samo jednu noć drži, a sutra dan pusti je na talaki selase, te je tako prvi muž može uzeti, kao tuđu puštenu ženu.

- Neću zažaliti!

Onda, odgovaraj, Emine! - poče Etem-efendija malo drukčijim glasom. - Puštaš li ženu?

- Puštam je?

- Puštaš li ženu?

- Puštam je!

- Puštaš li ženu?

- Puštam je!

- E puštena je! - dodade Emin-efendija. - Neka joj je prosto! "Zadržavaš li svoju ženu, ponašaj se prema njoj časno; otpuštaš li je, otpusti je velikodušno!" veli naše pismo. Emine, tako da činiš, kako ti vjera kaže. Ono što je njeno i što si joj ti dao, daj joj; nemoj joj nikakve nepravde činiti! Onaj koji tako radi, radi sam protiv sebe!

Sirota Nafije nije ni znala, što su se tamo u selamliku sabrali, pa joj je ipak zeblo srce...

II.

Vratila se u oca, u Ibrahim-age. Klela se, da nije kriva i Ibrahim-aga joj je vjerovao, a imao je i hak, što joj je vjerovao. Tješio je, govorio joj je, da neće ostati tako, da će joj naći sreće, da će je opet udati za koga. A kad to pomenu, a Nafije prekide suze, pa mu veli:

- Ne treba meni sreće, ja samo Emina volim, samo njega, i ako mu se ne vratim, umrijeću pod tugom!

Siromah Ibrahim-aga, čim je mogao poslije ovoga, da je teši? A istina je; oterao je od kuće, bacio joj sramotu na obraz, al' ona ga je ipak volela i samo njega. Sad ga je tek više volela od kako je daleko od njega. A Emin? Mislio je, biće rahat, skinuće seklet

s duše, kad jedan put prekr'a. A prevario se, bolan! Sad ga tek nije hvatalo mjesto, pa ni san. Kakav san, kad mu slika Nafijina nije dala spati; vidio ju je na dušku; vidio ju je u bahči; čuo je njen glas iz druge odaje; ljubio je po gdje-kad onaj jastuk, na koji je ona glavu polagala, a u dolapu našao je i jedne male nal'ne njene, koje valja da slučajno zaboravila, pa ih je malo, malo, te vadio i gledao.

Pa onda, bar da su ga ostavljali na miru, ali jednako mu te ovaj te onaj priča, kako Nafije plače za njim, kako samo njega voli i kako vene, a sad bar ne bi morala lagati i pretvarati se, kad ju je oterao! Jedan put je zamolio i jednog dosta, te ovaj poslao hanumu svoju u Nafije, kao na viđenje, a Emin će proći mahalom, pa da dostova hanuma vidi i čuje, šta će reći Nafije. Prođe, tako, Emin, a Nafije, kad ga spazi kroz kaveze pretrnu sva, pa skoči na kaveze, te gleda, gleda za njim, sve dok nije zamakao za čoš. A kad se odmače od kaveza ona zagrlj prijateljicu, pa joj veli:

- Ne mogu, ne mogu bez njega... Ispi me sevdah!...

- Pa kad te neće? - pita je ova.

- Neka... ja ga opet volim. Da hoće bar da prođe koj put sokakom, da ga vidim... dosta mi je da ga vidim samo!...

To poslije hanuma pričala svome efendiji, a ovaj Eminu. Pa od toga dana još gore. Koliko puta pođe, da izide u Kavakli-bahču, ne vodi ga tamo put, ali on pođe Nafijinim sokakom. A kad god prođe, kaje se što je prošao i što je tako mehak. Čuo je poslije, da je Nafije sama izvadila šarkiju, u kojoj pjeva svoj dert i zaklinje se, da nikom, nikom neće ljubav pokloniti. Hadži-Agušu nije smio ništa govoriti, uvijek se pravio, kao da neće ni da čuje za Nafije, ali je svoju novu muku povjerio tezi Hatidže-hanumi. Teza mu veli:

- Da vidimo i ovo, Emine. Ja ću naći jednu staru ženu, pa da joj pošljem aber kao od strane Sulejman-bega da je voli, da hoće

umrijeti za njom, i moli je da ga pusti jedno veče u bahču. Sulejman-beg je dilber, na oko je, adžamija je, sevdahlija je... Kad se okupe hanume, samo o njemu govore i svaka ga želi; prevariće se belki i Nafije, pa ćemo vidjeti, je li joj krivo srce ili nije!

Dobro je smislila teza, pa je za tim i našla ženu, jednu staricu, koja je taman taj posao i znala kako valja. I otišla stara u Nafije, a ponijela pod pazuhom bohču punu čevrića, tulbenta i učkura, kao da prodaje.

- Nafije, kz'n, - veli joj stara - mlada si, lijepa si, grehota što si bez muža.

A Nafija ćuti, pa prevrće čevriće, te ovaj zagleda, a onaj mjeri.

- Toliko vrijeme bez muža, a oko ti sama vatra, kz'n; budala si ako misliš, da je samo jedan muž na svijetu. A da najljepši dilber u kasabi umrije za tobom; razbolje se što iska, da ašikuje s tobom. Znaš ga, Sulejman-bega?

Nafije podiže oči, te pogleda strogo u babu, pa joj veli: - Samo je jedan čovjek, nane, kojega mi duša hoće, za drugog nemoj mi zboriti.

- Emin, je li? - dodade stara. - A on bolan ašikuje kroz mahal; onomad ga vidjeli ljudi, kad je iskočio s plotu Emrula-aginog.

Nafije prebljede, pa se ugrize za usne i poče joj drhtati glas, kao kod djeteta, kad hoće da se zaplače.

- On mene ne voli... znam - reče tužno.

- Čujem, hoće i da se ženi - dodaje stara brzo, a Nafije ispusti čevriće iz ruku, pa zadrhta i naidoše joj dvije krupne suze na oči, te kroz plač progovori:

- Neka mu je prosto! Neka mu Alah dê, da ga druga žena voli toliko, koliko sam ga voljela, pa će biti srećan! - ali poslije ovih

Čevrić, čevre — marama kićena srmom; *tulbenta* — čember; *učkur* — svitljak.

rijeći, nije umjela više da razgovara, i nije razumjela više šta joj stara govori.

A stara je saznala, što joj je trebalo, te ode odatle u Eminove teze, i nakaziva joj sve po redu, što je čula. A Emin, kada je i to čuo, još gore mu, i poče već skoro svaki dan prolaziti Nafijinom mahalom. Danju prođe, a u večer se ljuti sam na sebe, što je tako slab, te se sad dvije muke dohvatile u njegovu srcu da dijele megdan. Ni onaj Emin, ni daj Bože! Isušio se, islabio, bijega od svijeta, i ne muhabetiše. A jedan put, baš se ubi, koliko se ljutio na sebe. Prolazi on Nafinijim sokakom, kad da dođe na dvaest aršina do njene kuće, a na pendžeru se rastavi malo kavez, i pade s prozora struk karamfila na kaldrmu. Kad on dođe blizu, osvrnu se, da fo ne ide sokakom, pa se saže i dohvati onaj struk, pa ga metnu na srce, na usta i na čelo, a onda izvadi iz pojasa čevre, te zavi cvijet u čevre, i opet turi u pojas. A ozgo, kroz kaveze, gledala su to dva svijetla oka, gledala su i zadovoljstvom su sjala. Kad je došao kući da pukne od muke, baci onaj struk karamfila čak preko plota a, poslije malo.... mal' se opet nije peo preko plota, da ga dohvati.

Eto tako su dvije muke tjerale mejdan po njegovu srcu. Pa kojoj mucu da odoli? A jednoga je dana morao da prekrha, tako se više nije moglo, a prekrho je tamo, gdje je bilo najtanje. No je sad nastala jedna još ljuća muka i golem belaj. On je otjerao ženu na talaki-selase (bar da je otjerao bez toga), te da bi je uzeo natrag, treba ona da se vjenča za nekog drugog, pa makar samo jednu noć, da provede s tim, a sutra dan, da je taj pusti na talaki-selase, pa tek, da je može Emin uzeti. Oh, oh, oh, što je učinio, što je učinio!

Da on sam da Nafiju, da s drugim provede, pa makar i jednu noć, on, koji je Nafiju i od sunca krio. Eto, eto šta je sam od sebe učinio, i kad bi bar moglo da ne bude toga. Ali ako je hoće, mora biti. Razmišljao je na ovog ili onog, pa se ustavio na svoga dosta

Ragiba terziju. Ragib istina nije star, ama je dobar čovjek, mudar i rz'lija, a veliki dost Eminov. No, da sam ide u Ragiba sramota je, a da se ispovedi Hadži-Agušu, opet sramota mu dohodi, te kako ne i šta ne. Najzad mora te mora reći ocu, pa bilo dan prije ili poslije. A kad mu je kazao, jedne večeri, mislio je, Hadži-Aguš će se začuditi takoj odluci, ali on se ne začudi, nego sleže ramenima i mirno dodade:

- Znao sam ja to, Emine!

Diže se zatim jednog dana Hadži-Aguš u Eminova dosta Ragiba na magazuu. Sjede na čepetak, a Ragib-aga u čoš, prekrstio noge i kiti srmom jedan jelek. Hadži-Aguš čas puši, čas broji brojance, pa kao zine da progovori, te opet začuti. Vidi Ragib-aga, neka muka jest u hadžije.

- Imaš nešto da mi kažeš, Adžo-efendi? - počeo Ragib-aga.

- Baš ti hvala što otpočeo - brzo hadžija na to - a da ti ne otkinu, ja bih čutao još jedan sahat.

- Pa kazuj! - dodade Ragib-aga, te ostavlja posao u stranu, a vadi kesu, te savija cigaru, i oslanja se laktovima na koljena, te se tako nagine bliže Hadžiji.

- A znaćeš što je i da ti ne kazujem. Adžamijska rabota, staračka briga. Onaj moj adžamija, a tvoj dost... tako, pusti ženu ni za šta, baš ni za šta...

- Ni za šta valah, Hadžija. Evo svi koliko nas je, znamo, da je to čestita žena, ama luda pamet... Govorio sam mu tada i, Alaha mi, još mi osta hatr što me ne poslušao, a brojim mu se najbolji dost.

- Kazivao sam mu i ja... Pa eto, sad hoće da je uzme, ne može bez nje...

- I neka je uzme, valah, nije je trebao ni ostavljati.

- Pa kako će?

- Pa, tako kako je i pustio, kolaj.

- Nije kolaj - oteže Hadži-Aguš - pustio je na talaki-selase, pa mu sad valja naći dosta, ama salam čovjeka, koji bi mu dao besu.

- Evet, Adžo-efend'm, drugo čare nema!

- Nema - dodade Hadžija - nego... on je kao mislio na tebe Ragib-aga, ti da je uzmeš, da se jedan dan vjenčaš njome, pa sutra dan, da je pustiš na talaki-selase, te da je on može uzeti.

- Na mene? - učini Ragib-aga. - Ne bijaše li pobolje, da je uzeo kog starog čovjeka?

- I tako biva - nastavlja Hadžija. - Ama dobar dost je pouzdan, te će održati riječ koliko i star čovjek, kome žena ne treba.

- Imaš hak, hadžo-efendi. Kad je on smislio, neka je na meni!

Eto tako udesi taj posao Hadži-Aguš, te i Eminu bijaše pravo, i ako ga je mučilo to, što će Nafije biti tuđa žena, pa makar taj bio i tako velik dost, kao što mu je bio Ragib-aga.

III.

Svršila se svadba i Ragib-aga je uveo nevestu u harem. Noć je već pomračila nebo, i ugasila kandila; mjesec je nisko sjao, a meki jesenji vjetar raznosio je dah sa onih starih lipa iz čaira Jusuf-Fetaovog, tamo iza vodenice, koje noću tako lijepo ispuštaju svoj miris, te cijelim se gradom širi, kao da ga Alahova ruka kadi izmirnom. A u niskoj haremskoj sobici Ragib-aginoj, pobacine po sidžadetu šarene dimije, srmeno jeleče i svileno feredže, a tri dušeka naslagana jedno na drugo, da Nafiji bude mekše. I ona naslonila glavu na jastuk, a kosa joj se prosula po jastuku, a oči zaklopila, te joj duge trepavice bacile sjenke na bijele obraze. Valja da sanja, sanja Emina!

Salam — čestit; *besa* — riječ, tvrda riječ, zavjet; *čare* — izlazak, način; *čair* — lučica (polje kraj rijeke); *izmirna* — miris, koji se u vatru tura.

A Ragib-aga klekao kraj dušeka i gleda je, gleda je dugo; cigaru je već davno nedopušenu zaboravio na sandaliji, a grudi mu se visoko dižu, i oči mu se sjahte kao dva žiška. A muž je, makar samo i ove jedne noći, opet muž je. Pa je hvata za ruku, i miluje je, ljubi je; ljubi joj prste na ruci, ljubi joj dlan i sudlanicu; ljubi joj meki prevoj kod lakta, i ljubi joj rame pa šapće:

- Aman, aman! Da sam znao... Da sam znao da si toliko lijepa, Nafije, ne bih pristao, da se ženim tobom za ovu jednu noć!

Pa onda joj uzima kosu, i ljubi je, i obvija je sebi oko ruke, oko vrata i opet je ljubi, i opet joj šapće:

- Aman, Nafije, da sam znao da si tako lijepa, ne bih nikad kabulio, da se ženim samo za ovu noć!

Pa je onda grli, grli je muški; ljubi joj oči, čelo, obraze, usta, vrat; ljubi, ljubi, ljubi, a poljupci mu vreli kao usijano gvožđe, i svaki mu se poljubac upije na obraz, na usta, kao pijavica, te se ne može lako otkinuti. A Nafije? Koliko god je u početku htjela, da ostane ravnodušna, prema ovoj noći, u kojoj mora biti tuđa žena samo dvanaest sati; koliko god je sanjala samo o svome što skorijem sastanku sa Eminom; koliko je god morala trpeljivo snositi ljubav svoga privremenog, jednonoćnog muža... ipak se razbudi; otvori oči, u kojima je drhtala neka nova, dosad njoj nepoznata vatra; raširi ruke i njima snažno obgrli snažan stas Ragib-agin i očajno uzviknu:

- Oh, dakle istina je, istina je!...

I potok suza poleće joj niz obraze. Među tim Ragib-aga i ne doču njene riječi, on samo vide suze na obrazima; on ih svojim vrelim kao žar usnicama isuši, a svojim snažnim rukama obgrli Nafijin meki struk; pritište glavu svoju na njene grudi, i osta dugo tako snivajući toga časa o Edenskim orošenim vrtovima, gdje teku izvori meda i mlijeka, gdje pravedni neće osetiti ni

vrućinu, ni leđenu stud; gdje će iz izvora Selsebila piti đumbir iz srebrnih pehara, pod sjenkom palama i narova, a opkoljeni lijepim mladim djevicama sa velikim crnim očima; djevicama, koje nalikuju na zimbil i na merdžane; djevicama okruglih nedara, djevicama, koje nikad čovjek nije takao. A kad se Nafija malo razabra, ponovo joj udariše suze na oči i očajno uzviknu:

- Ah, dakle istina je, istina je!...

Ragib-aga joj poljupcima presiječe riječ na usnama, a tiho, šapućući joj na uvo, pripita:

- Šta je, elmas'm, šta je istina?

- Istina je, da ima ljudi, koji lepše ljube!... i koji lošije ljube?...

- Tebe, elmas'm, samo ovako može čovjek ljubiti, a ne drugačije - i tu je Ragib-aga ponovo pritište na grudi toliko snažno, da joj dah u grudima presiječe. - Samo ovako... samo ovako... šaputaše dalje Ragib.

A Nafiji sad tek udariše suze na oči.

- Što sam saznala, što sam saznala?... - i poče kršiti prste. A Ragib joj miluje kosu i pita je:

- Pa kako ću elmas'm, da te dam sjutra? Rana će mi ostati na srcu.

A Nafije plače i premišlja nešto; grudi joj se visoko dižu; oči joj sjakte toplotom sunca, pa u jedan put pade Ragibu na grudi, i propišta:

- Ne daj me!...

Pa je od ovih riječi obuze neki strah i zagnjuri glavu Ragibu na grudi i poče drhtati, kao da ju je grom udario. Valja da u tom času pojavilo joj se lice Eminovo, ono blijedo i suho lice, što se nje radi osušilo i ispilo; one tamne Eminove oči, što su se skoro ugasile, čeznući za njom. A Ragib i sam jedan čas promisli; sramota je, da prekrha riječ, koju je dao, i da izgubi dosta; grehota je, da prekrha ljubav, koju je u srcu osjećao i da izgubi sreću. Ali

on to promisli samo jedan čas, samo jedan dekin; da nije bilo Nafije kraj njega, možda bi drukčije smislio, ali ovako... pritište je na grudi, pa diže ruku u vis, kao da se kune, te veli:

- Tako mi Alaha, i da hoću, ne mogu te dati! Kamo sreće, da nijesam pristao, da se ženim tobom samo za ovu noć, ali... kad je već bilo... ne mogu te dati! Znam i sramota je i grehota prekrhati besu, ali... ne mogu te dati!...

*

Pa i ne dade je. Grizla ga je savjest; klonio se, da se ne sretne sa Eminom, jer ga je sramota bilo; znao je i za prijetnje Eminove, ali - on je imao prava, da zadrži ženu, sa kojom se vjenčao. A jednoga dana, o Bajramu, kad 'no grokne puške sa svih strana, puče i jedna iz Hadži-Aguševo dućana i pogodi Ragib-agu više pojasa, baš ispod lijeve sise. Odniješe ga kući, da ga vida Nafije, a ona ga i ne zapita, čija je to puška. Dođoše i mejmuri iz konaka, da učine institak, i da zapitaju na samrti Ragiba, na koga mu plače srce, ali Ragib ne reče, čija ga puška ubi. Samo kad dođe sahat, on zovnu Nafiju, da je još jednom poljubi i onda joj reče:

- Dužan sam mu bio... Neka mu je prosto!...

Vida — lijeći; *mejhuri* — činovnici; *konak* — sud; *institak* — ispit, saslušanje.

Lale.

ako je bilo i što je bilo naprijed, neću vi kazivat'. Neću ni ja da griješim dušu! Jedni vele ovako a drugi onako, i koj' će tu znat' kako je baš pravo bilo. A teško ti je i nać' istinu, kad se to ne dešava svaki dan te da mož' reći: ovako beše ovi put a onako oni put, te ovo sad ovako i ovako ne bić'.

De si ti čuo do sad, da je riščanska cura odbegla za Arnatinom, manj' ako je zorom ugrabio. Bar kod nas se to prvi put desi kad ono Cveta Tripkova odbeže u harem Ragib-Agi. Jedni vele: pretio joj zaklaće joj braću, krov će joj upaliti, kuću raseliti, te ona, vele, nek bude što bude s njom a bar svoje da spase, pa otišla mu; drugi vele jok, nego ga milovala i baš ga onako od duše milovala pa sve zaboravila, i r'z i din, te mu otišla na ruke. A to jutro, kad Cveta odbeže, Ćose-Husein u Uzun-Usinoj kavi, kad dosrka četvrti fildžan, ovaku reč reče:

- Znao sam ja e će tu biti neki maskarluk. More čija magaza zapustila: Ragib-agina; koj' se žali na ćesatluk: Ragib-aga. Što ima tuđar u čaršiju, svako podavio noge pa tu, na ćepenak od sabaha do akšama, Ragib-agin ćepenak pust a Ragib-aga ispružio noge te gde je da je, u varoš mahali je. Znao sam ja e će tu neki maskarluk da bude!

I istina bi maskarluk! Što ima starije od mladosti? Ona ne pita već čini što hoće; starija je ona i od pameti i od r'za, pa eto vidiš i od dina!

*

Te prođe laf od jednog kraja kasabe do drugog, pa iziđe iz

Maskarluk — nevaljalo djelo.

kasabe te u nahiju, a iz nahije ode dalje. Ni dlan o dlan nisi udario a pet nahija znalo već za taj maskarluk, de rišćanka odbegla u Arnautina. A lako je lafu sad protrčati za dan i noć, kad i laf ka i čovek, putuje telovima i mašinama, a ne nose ga više kiridžije kao što negda beše. Te i u svih pet nahija jedni vele ovako a drugi onako. Jedni vele beše zor, te Cveta morade a drugi vele: jok, nego htede; učini jalnš'lk, izvara se. Pa izvadi se i pesma:

*Ragib-aga sedi
Na sandaliju
A Cveta mu služi
Ljutu rakiju.*

Pa i ta pesma poteče s jednog kraja kasabe te na drugi, te s kraja na kraj nahije pa ode u svih pet nahija. A ako pitaš i ko prvi pronese laf kroz čaršiju a za lafom ko pronese pesmu, niko drugi do Ćose-Husejin u Uzun-Usinoj kavi. Drugo jutro pošto odbeže Cveta, kad Ćose-Husejin dosrka peti fildžan kafe, reče tu riječ i pesmu, pa još dodade:

- I ne zovu je više Cveta nego Lale!

*

Istina je, nazvali je Lale; obojili joj nokte k'nom; sasekli joj kosu te pustili zolufe, onako elbasanske zolufe; odveli je u hamam te nalepili boju; sakrojili dimije i sve udesila Ragibova majka, da se zaboravi Cveta, a da Lale što ljepša stane. A stala istina lijepa, te u Stambolu je nema takve. Samo što joj oko zamutilo a duša joj se stegla, te nešto boluje a ne kazuje.

- Što je Lale? - pita je Ragib-aga, a pita je lijepim glasom i milosno.

- Teško mi je, žao me je majke i braće...
 - Pa neka ti dođe majka, neka ti dođu braća, dobro su došli!
 - Oni neće doći.
 - Neka dođu!...
 - Za njih je Cveta umrla...
 - Sve će proći, Lale, sve će proći! - teši je Ragib-aga - šta još vakat nije izliječio. Izmirićemo se, pa će doći i ići ćemo im.

Drugi put je opet zateče, pune joj oči suza.

- Što je, Lale? - opet je pita lijepim glasom i milosno.
 - A jutra je bolan Đurđev-dan. Jutra će majka u crkvu pa onda doma, pa će doći roditelji i prijatelji, pa će... - a ono dalje suze nastavi.

- Pa, Lale, ko ti krati. Ja ti ne tražim da mijenjaš veru; ti se eto krstiš kad hoćeš, moliš se Alahu po tvome adetu. Čuvaj tvoju veru ka i ja moju. Ja ti ištem srce a dušu ti ne ištem. Neka duše vjeruju svaka svoju veru, a srca... srca neka nam jednu veru vjeruju.

- Ti si dobar, Ragibe - kroz suze veli Lale i dohvaća mu se ruke te je prinosi ustima i čelu - ali, eto, tu me bole, tu pod srcem; da mi je da odem do crkve, da pomirišem onaj tamnjan; da celivam onu ikonu... Jutra je slava naša, jutra će se rezati kolač u nas, jutra je...

Ragib-aga sav uzdrhta i lice mu se izmeni; oseti kako mu nešto pade na dušu pa je pritište i razdrobi i zemlja se pod njim ugibe a glas mu se u grlu zasuši, te umoran klonu na minder i pritište čelo na jastuk pa se tu pritaja. Lale se čisto preplaši.

- Što ti je, Ragibe?

- Ništa... ništa... - šapće on - proći će, proći će.

Pa osta još dugo tako oborene glave te dahće i uzdiše, samo što mu suze ne poteku. Zatim diže polako glavu i ustade te pođe vratima i uz put još dodade:

- Proći će... sutra će proći!...

A kad sutra svanuo lijep prelijep dan, te ti se čini kao da se Alah kroz taj dan milosno nasmiješio na svoj insan. Zamirisao bagrem otud i odovud, te misliš neka ruka havom pronijela levantu i izmirnu. Što je đumbir i što šerbet, onu havu u lijepom danu da piješ, pa da se bolan liječiš. Nije hava nego misliš mlijeko je! Cvijet izdigao krunu a probudila se ptica. Bubica se razgrijala te se uznosi havom i vodice promiljele te razgovaraju; misliš onaj potočak iz donje mahale šapće ovome iz gornje: "Čist sam kao dijete, bistar kao suza, veseo kao ptica, ako si i ti takav, ajde da se sretnemo pod gradom, te da zajedno tečemo!"

Ih, da je svakad takijeh dana, čovek bi drukčiji bio, jer kad je tako lijep dan a ti se sećaš Alaha i njegove milosti, pa na zlo i ne misliš. A danas još rišćanski praznik, te tamo iz daleka, iz gornje mahale, tiho udara mala kambana, saziva one koji Pejgambera vjeruju da mu se pomole. A kako bi Lale i prežalila današnji dan, danas kad joj je slava? Ali Ragib-aga se jutros rano probudio, obukao je stajaće ruho; mater je i sestru poslao negde još sinoć a ostao sam sa Laletom. Poljupcem je probudio a kad se izmila i udesila, uzeo je za ruku pa, ne govoreći joj ništa, odveo je u onu malu sobicu iza amamdžika, u sarahčanu.

Tamo su veliki sanduci, sve pod ključem i katancem. On otvori jedan veliki sanduk te vadi polako šehove iz njega i slaže ih na drugi a sve ćuti, ni reči ne zbori. Pa kad podiže i poslednje što je bilo, diže sa dna sanduka jednu ikonu.

- U tebe ikona, Ragibe? - pita Lale a obrvice joj se podigle visoko, usta sabrala a šake sastavila.

Ragibu zaigra žilica na slepom oku; sabra mu se suza u oku a zadrhta mu donja usna.

- Pred tom se ikonom... molio Bogu moj ded i svi, svi pre njega... svi...

Lale zadrhta dušom a ne umede jezikom već očima ga pita a

Ragib nastavi:

- Tako... bilo je... sad se više ne povрати!

- Pa sveti Đorđija? - pita preplašeno Lale i krsti se i celiva ikonu.

- Sveti Đorđija, Lale, to je bila slava mojoj kući; moj otac, rahmet ejls'n, - vadio je tu ikonu svaki put o svetom Đorđiju iz sanduka i pripaljivao joj sveću... i slao u crkvu zejtin... i ja tako činim i dan danas...

Lale drhtaše kao prut pred ikonom a suze joj potokom liju, a kad Ragib uze da joj usnom suši suze, ona ga nežno otisnu i kroz suze mu reče:

- I moja je slava... sv. Đorđija je i moja slava...

- Jest i tvoja! - veli bolno Ragib-aga a lice mu se menja i umoran klonu na sanduk i obori glavu na ruke, pa dršće i uzdiše, samo što mu suze ne poteku.

Dugo i dugo tako seđaše a tada se diže, ama muški pogleda u Lale pa, malo drhtavim ali jasnim glasom, joj veli:

- Cveto... mi nismo jedno za drugo... imamo jednu slavu... ne smemo grešiti dušu... nego... po Bogu sestra da si mi od sada... ajde... ajde, spremi se, da te vodim majci i braći...

*

Opet prođe laf s jednog kraja kasabe na drugi, pa izađe iz kasabe te u nahiju, a iz nahije ode dalje a odatle u pet drugih nahija. Opet jedni vele ovako a drugi onako, a mi znamo kako je bilo, te nam nije ni stalo do sokaklakrdije.

A na sve lakrdije ozgo, Ćose-Husejin kad dosrka šesti fildžan kafe u Uzun-Use okrete se te (bilo je devet šajita) reče:

- Ja mišlja Ragib-agi dosta beše jedan maskarluk a on gle, pa dva učini!

POGOVOR

Filip Mursel Begović

Zaboravljeni Nušić: Srca neka nam jednu vjeru vjeruju

U vrijeme kada se u Srbiji zatire osmansko naslijeđe te se gradi neka nova i "bolja" Srbija, pritom se i nesmetano ruši bogata osmanska arhitektura, Branislav Nušić piše panegirik jednoj kulturi koju Srbi u današnje vrijeme uglavnom pripisuju onima koji "nabijaju na kolac". U "Ramazanskim večerima" (napisane 1898., objavljene 1922. u Beogradu), drugoj zbirci pripovijetki Branislava Nušića, najznamenitijeg srpskog komediografa epohe realizma, nema ni natruhe mržnje prema muslimanima i islamu, nema ciničnog podmetanja, nema zle krvi na koju smo već navikli kada govorimo o *previranjima* na južnoslavenskim prostorima. Štoviše, Nušić je dobronamjeran i ne piše iz pozicije *stranca* koji se našao u tuđoj kulturi, piše iz pozicije onoga koji je temeljito istražio islam i koji je boravio s muslimanima. Srpski književni povjesničari vjerojatno nisu znali objasniti zašto i kako je to moguće da vrsni satiričar i kritičar srpskog društva s tolikim ushitom i neskrivenim zalaganjem opisuje ono *muslimansko*. Začudujuće jest to da Nušić u nekim pričama piše iz pozicije muslimana (drsno bi bilo reći da je time istom postao i muslimanski pisac) koji pokazuje nevjerovatnu količinu ljubavi prema onome što opisuje. Iz pozicije *muslimana* piše kada opisuje i kršćanski praznik: "Th, da je svakad takijeh dana, čovek bi drukčiji bio, jer kad je tako lijep dan a ti se sećaš Alaha i njegove milosti, pa na zlo i ne misliš. A danas još rišćanski

praznik...“ Ljubav i ushit se ponajbolje može iščitati iz pisma na početku knjige koje je, kao posvetu, uputio prijatelju i pjesniku Jovi Iliću, ocu pjesnika Vojislava Ilića, čiji je dom bio *sjecište* tadašnjeg književnog Beograda: “Babo! Prostrano je nebo, pod kojim pravedni Alahu klanjaju; golemo je carstvo, što ga je Alah Padišahu podijelio. Sedam mora dršću pod njegovim nogama...” Ako je Nušić štogod i krivo protumačio, a tiče se islamske kulture življenja i vjerskih pravila, onda je to, duboko smo uvjereni, iz neznanja a ne zbog zle namjere. On ipak neće uspjeti ukazati na sve istančanosti islamske kulture, jer je ipak *izvanjski* promatrač, ali nitko tko pročita “Ramazanske večeri” neće ustvrditi da pisac nije naklonjen svojim likovima - muslimanima. U više navrata Nušić će citirati Kur'an i hadise, potkrepljujući napisano i ono što je pročitano.

Možda je upravo zato današnja srpska i nekadašnja jugoslavenska književna historiografija zanemarila Nušićeve “Ramazanske večeri”. Jednostavno nije znala kako se prema njima odnositi, nije muslimane znala promatrati Nušićevim očima, plašeći se, pritom, da će isticanjem “Ramazanskih večeri” umanjiti značaj svome stožernom nacionalnom piscu. U doba realizma mijenja se i polje utjecaja u kojem se razvija srpska književnost. Njemački utjecaj, do tada dominantan, ustupa mjesto ruskoj veličajnoj književnosti. Prevode se i čitaju ponajviše ruski realisti: Gogolj, Turgenjev, Tolstoj i Dostojevski. Kako slijedom toga objasniti Nušićev interes prema muslimanskoj čaršiji i njenom orijentalnom duhu? Upravo stoga i nije čudo da su “Ramazanske večeri” do sada bile zanemarene i da je ovo izdanje prvo samostalno nakon onog objavljenog 1922. godine u Beogradu. Istom, začuđuje da bosanska književna javnost nije prepoznala vrijednost ovih pripovijetki, barem kada je riječ o poticaju međuknjiževnog dijaloga. Nušiću je onodobna srpska kritika počesto neopravdano zamjerala da je zapadao u

nisku, vulgarnu i laku komiku, a nije pokazao razumijevanje za dublje moralne i društvene težnje (neka Nušićeva djela su zbog toga dugo čekala na izdavanje). Glavne odlike prepoznatljivog Nušićevog književnog stila (humoreska, ironija i satira, kritika birokratizma i malograđanštine...) u "Ramazanskim večerima" primjetno izostaju. Naime, Nušić neće zazivati novo doba koje je nastupilo osipanjem Osmanskog carstva, na prijelazu s 19. na 20. stoljeće, neće suprotstavljati novi svijet onome starom koji je na umiranju, već će muslimansku čaršiju opisati u njenom punom vitalitetu bez mračnih i pesimističnih tonova ili žala za minulim vremenima. Tim postupkom je potpuno zanemario glavne postulate srpskog realizma koje je ustanovio Svetozar Marković, prvi ideolog i propagator realizma u srpskoj književnosti: "Izlaz iz krize jeste vraćanje životu i stvarnosti. Književnost mora služiti društvo, ona mora da pretresa i podiže savremena pitanja, da predstavlja istinski život narodni, da govori o njegovim patnjama, sa gledišta savremene nauke, jednom reči da je po mislima i osećanjima savremena."

Književni povjesničar Jovan Deretić ustvrdio je da je druga zbirka Nušićevih pripovijetki napisana za njegovog boravka u Turskoj (1898.), te je "ipak više plod lektire nego neposrednog iskustva". Ova konstatacija, povjesničara književnosti rodnom iz Trebinja, dakle onog koji je morao imati neposredno iskustvo muslimanske čaršije, iz navedenih razloga ne treba čuditi. Nušić jest pisao iz neposrednog iskustva, danas bi rekli u najboljem duhu interkulturalnog književnog i međuljudskog dijaloga. Napisao ih je za vrijeme svojeg diplomatskog služenja u Bitolju, Serezu, Solunu, Skoplju i Prištini, u kojima je proveo preko deset godina, intenzivno se družeći s muslimanima. Iz posvete saznajemo da su pripovijetke vjerojatno nastale (ili su završene) u Serezu, Grčkoj Makedoniji. Protagonisti Nušićevih pripovijetki nisu Turci, zapravo Nušić ih ni jednom prigodom u tekstu tako

ne označuje, već su to Bošnjaci i Arnauti (Albanci) koji su pretežito nastanjivali ta područja. Nušić će u pripovijetkama uspjeti upotrebljavati tadašnji govor muslimanske čaršije, to jest, pokušat će ga imitirati, a jaki upliv turcizama s refleksijama ijekavskog i ekavskog govora tvorit će zanimljivu vrst jezične miksacije, koja, osim arhaizama, neće bosti uho čitatelju.

Iako je u svojim pripovijetkama posvema sklon muslimanima, Nušić kao pisac s istančanim unutarnjim okom neće ostati imun na neke društveno – socijalne i rodne nepravde koje je očito neposredno svjedočio. Za “Ramazanske večeri” slobodno možemo reći da su studija o položaju muslimanske žene Balkana na prijelazu s 19. na 20 stoljeće. Upravo je muslimanska žena glavna Nušićeva preokupacija. Za Nušića je ženski svijet pod feredžom, dakle ono što je mogao samo naslutiti, očito izazovan, fantastičan i tajanstven. On neće kritizirati položaj žene u odveć patrijarhalnom okruženju, on će prije svega s njom suosjećati, ne prekoračujući granice i ne skrnaveći islamske vjerske postulate. Vjerojatno je bio svjestan da nije islam taj koji podjarmljuje ženu već počesto krivo tumačenje nekih muških glava. Uostalom, ono što je u ovim pričama prikazano kao patrijarhalna nepopustljivost na štetu žene, simptomatično je i za kršćansku sredinu toga vremena. Ono što mu nije poznato, dakle intima ženskog harema ili odnos supružnika u bračnoj ložnici, pisac će izbjegavati ili izrazito oprezno opisivati. Spajanje dvoje ljubavnika Nušić će opisivati na sljedeći način: “Ne svira više dolje u Mahmut-begovoj mahali garneta; ne odgovara joj iz Lokač-mahale def... Što će dva razgovora za jedno srce?”

Znatizelja koju osjeća prema pokrivenoj muslimanskoj ženi, ono što pisac samo nazire pa postaje dio mašte, rezultirat će suptilnim erotičnim nabojem, što će ovim pričama dati posebnu obojenost i privlačnost. “A pod onom feredžom i pod gustim pečetom, krije se kažu, blago kakvo u cara nema; kakvo na zemlji

nećeš nać, a ko zna i tamo gore u dženetskim bahćama hoće li je bit, manj ako je zemlja nebu ne pozajmi. Kazuju šarkije njenu ljepotu i njen dilberluk, ama šta znaju šarkije! Bar da polovinu kažu pa bi dosta bilo rećeno. Šarkije će ti napraviti ćeif uhu; otatlisaće ti dušu ama oko, oko... ostaće pusto i prazno, a kad bi mogao Hatidžu sagledat' jednom samo, nek bi i slijepo ostalo, ne žali!“ – samo je jedan od primjera ekstatićkog erotskog naboja kojeg Nušić doćarava kada opisuje žene pod feredžama. Iako je rijeć o piscu epohe realizma, u ovim pričama se šarmanтно uvode odjeci romantizma kroz opise ašikovanja i prirode koja posvemu zrać sevdalijskim duhom.

Svoju zbirku pripovijetki Nušić zapoćinje pričom “Prvi jašmak“ o odveć razigranoj djevojćici Ziniše koja neprestano radi belaje i žustro se svađa sa komšijskim dječakom Jonuzom. Da bi ju primirili majka i tetka predlažu da obuće jašmak, to jest, da se pokrije. Ziniše naivno pristaje ne sluteći da će time za nju trajno završiti razdragani svijet djetinjstva. Ono što joj je bilo dopušteno kao djevojćici nije kao odrasloj djevojci koja je pokrivena te će Nušić uspjeti opisati njenu tugu, ali i novonastale emocije prema Jonuzu. Onaj s kojim se energićno svađala više nije momćić već muškarac u kojeg se zagledala.

U prići “Sevdah“ pisac će ljepotnim opisom akšamskog ugođaja udovoljiti svim pretpostavkama koje su potrebne za sevdalijski ašik. Daut-efendija je mladić kojemu iznad usana *još nije ogarilo* ali već izaziva uzdahe na ćaršiji, a Zilfije je djevojće koja je “tek izrasla, tek se pokrila. A vrijeme je bilo da se pokrije; da je još malo aćik odila, njene bi oći bacile jangiju u ćaršiju pa kraja ne bi bilo sevdahu i jadu.“ Zilfije želi saznati tko je njen budući dragi te će pisac upotrijebiti, ne možemo znati da li svjesno, klasićni motiv iz orijentalne književnosti. Naime, Zilfije će lik Daut-efendije naći u ogledalu putem punog mjeseca i tetke koja joj iza leđa ući suru Ja'sin iz Kura'na. Koristeći elemente

fantastičnog, Nušić će ono što je sudbinsko obistiniti na čudesan način te projicirati u stvarnost. A sudbina se ne može izbjeći, pogotovo kada je riječ o sevdahu. Pisac nas vodi na sam izvor sevdah pjesme, štoviše, ukazat će na koji način ona nastaje. Naime, za Dauta i Zilfije sve je bilo neodređeno dok nisu završili u narodnoj pjesmi. Zilfiji su *izvadili* pjesmu (opjevali njenu ljubav), a nakon što je njena ljubav postala javna više nema šale. Ulog je golem; njen obraz i čast, jer iz pjesme, kada krene, ne može se pobjeći. No, iako je Zilfije u ogledalu vidjela dragoga, on nju nije te je ne želi uzeti dok mu ne pokaže lice. Nušić će motivom skidanja zara, prvog viđenja i prvog ašik poljupca završiti priču koja odiše elementima sevdaha.

Na koji način muslimani teferiče i sijeje Nušić će prikazati u priči "Hatidžin grijeh". O Hatidži gotovo sve saznajemo opisom opuštenog izleta u prirodi gdje se svi zabavljaju a ona tužno postrance gleda. Sada smrtno bolesna, nekad je bila prelijepa djevojka koja se oženila za ne baš tako lijepog efendiju te je zbog toga bila pod stalnim ogovaranjem čaršije koja nije vjerovala da ga je voljela. Tek pred smrt svojoj tetki otkriva istinu i svoj grijeh: muža zaista nije voljela, već nekog drugog. To ne bi bio toliko grijeh da nije voljela đaura (nevjernika). I kako da se pred smrt pokaje kada ga voli i dalje te se uz to svoje ljubavi ne stidi? Nušić ovom pričom ulazi u prostor koji je počesto tabu tema svake muslimanske čaršije. No, on nije ispričao nešto što se nije dogodilo ili se ne događa u našem vremenu. On će čitatelja, bez osude, suočiti s jednom mogućom situacijom i jednom mogućom duševnom boli koja izaziva fizičku bolest sa smrtnim posljedicama. Iako mu je bilo poznato da je u muslimanki takva ljubav zabranjena, to jest da time izlazi iz svoje vjere, Nušić neće osuditi vjerske propise ili ulaziti u opravdavanje takve ljubavi. Moguće je da je Nušić, uslijed svoje očaranosti islamom i muslimanskom ženom, u ovoj priči upravo posvjedočio nemoć

koju je osjećao – da kao nemusliman pristupi muslimanki. Dublja rastrganost glavnog lika, između odanosti vjeri i zabranjene ljubavi, nije vidljiva, a psihološki uvid u lik Hatidže je odveć plošan i romantičan. To ne znači da Nušić nije znao opisati ono što bi se moglo dogoditi kada žena krene putem zabranjenog, smatramo da to iz poštovanja prema islamu nije želio.

U pripovijetkama je razvidno da Nušiću bolje leže duže forme u kojima će moći razviti mrežu suodnosa glavnih likova te dobro postavljenim pripovjednim nizanem zainteresirati čitatelja i držati ga u napetosti. U kraćim formama je odveć lakomisen, neuhodan, banalno didaktičan i predvidljiv, što neće začuditi s obzirom na vrijeme u kojem piše – kratka priča se kao forma razvija puno kasnije te bez modelativnog uzora Nušić i nije mogao bolje. Primjerice, u današnje vrijeme nezamislivo je da se djeca od deset godina žene. Nušić u priči “Mejrem-hanumin berzudar” neće problematizirati slučaj roditeljske samovolje, on će se ponajprije pozabaviti opisom folklornih elemenata svadbenih svečanosti. U spomenutoj priči je opis folklora “svadbe o kojoj se priča i pričat će se” jedino što je zanimljivo – a priča se odnosi na dramu ženidbe dvoje nezrele djece i svim mogućim negativnim implikacijama takvog odnosa. Nešto je bolje izgrađena kraća pripovijest o siromašnom mladom paru Etemu i Nadžije u priči “Bedelj”. Etemu je jedina želja da opremi svoju ženu kako dostoji njenoj ljepoti i da joj sašije prikladnu odjeću, jer “sevdah jednako osjeća i bogataš i fukara”. Etem se žrtvuje i postaje bedelj (zamjena) bogataševom sinu koji treba poći u vojsku. Za to dobiva novac kojim će dostojno opremiti Nadžije, ali nakon njegovog odlaska pripovjedač se sažalijeva nad Etemom i sugerira da se Nadžije odala nemoralnom životu.

U priči “R'z” (obraz) čitatelj bi očekivao da će pisac krenuti konvencionalnim putem – dvoje mladih koje se voli ali to roditelji zabranjuju, a ljubav ništa ne može spriječiti – ali pripovijedanje

kreće neočekivanim smjerom. Đulsime je mezimica svoga oca koji je poštovan u čaršiji, ali djevojka se zagleda u Šerifa koji je pijanica, kartaš i nevaljalac. Bez opisa kako je do sljublivanja došlo, Džulsime ostaje trudna i ne želi otkriti tko joj je dijete napravio te je otac isprva želi ubiti da spasi svoj obraz, ali uz pomoć oštroumne majke ona uspijeva pobjeći. Nušić će u ovoj priči s tragičnim krajem (u dramskom opusu pokazao se i kao uspješan pisac tragedija) zagrepsti nekoliko *vrućih* tema: što obraz znači u patrijarhalnom društvu i da li se može spasiti jedino oduzimanjem života, temu neželjenog djeteta i odricanje od vlastite kćeri. Tragičnost ovakvih slučajeva Nušić će dodatno razraditi u dojmljivoj priči “Sali pič“ o Ilvije-hanume koja je lijepa i vrijedna, ali je u čaršiju donijela Saliju koji je pič (vanbračno dijete). Kada odraste, uz stalno zadirkivanje ostale djece, Sali počinje razumijevati što znači *pič* te je tragični kraj neizbježan. Zanimljiv je podatak da je ova priča zaintrigirala i inspirirala Stanislava Biničkog, autora poznate srpske koračnice “Marš na Drinu“, da komponira prvu srpsku operu. Po odlomku iz dramatične i tragične priče o vanbračnom djetetu Saliju, Nušić je napisao libreto za operu “Na uranku“. Binički je zapisao da je teškom mukom nagovorio Nušića na taj posao: “Obratio sam se Nušiću i molio ga da mi napiše libreto za operu. On isprva nije hteo ni da čuje za moj predlog. Konačno sam ga ipak slomio. Ali je išlo teško; reč po reč morao sam mu, tako reći, otimati ispod pera...”

U jednu od najdojmljivijih priča zasigurno spada ona o robinji (džariji) Zelhi koju kupuju šarmantni Halil i Hatuše, da bi im rodila toliko željeno dijete. Nušić potpuno izbjegava opis spolnog čina, a time gubi na mogućem opisu Hatušine ljubomore i dvojbe, ali i Zelhine nemoći pred voljom robovlasnika. U ovoj priči se, za današnje vrijeme, krije i pedofilna situacija jer je Zelha bila tek petnaest godina stara kada joj je Halil začeo dijete.

Sličnu dramu je dramatičnije i uvjerljivije opisao B. Stanković u svojoj "Nečistoj krvi". U tadašnje vrijeme dobna granica za spolni odnos je počinjala od prvog ženskog krvarenja te je to bio običaj i u drugih vjerskih i etničkih skupina. Iako nije krenuo u smjeru ljubavno-spolnih međudnosa, ne ugađajući time znatiželji čitatelja, Nušić se neočekivano bavi socijalno-društvenim statusom jedne robinje u Osmanskom carstvu na izdisaju. I u tome je itekako uspio, jer, iako je Zelha majka njihovog djeteta, Halil i Hatuše neće dvojiti da ju prodaju da bi u potpunosti ispunili svoje snove i poslali dječaka na školovanje u vojnu školu. Pisac je uspio u čitatelja izazvati zavidnu razinu empatije te će on, zajedno s likom robinje, proživljavati tugu, bol i prije svega nepravdu. Bez toga da eksplicitno iznese svoj sud, pisac će dojmljivo prikazati sebičnost bračnog para, koji će se poigrati sudbinom jedne žene.

O položaju žene toga doba, osveti i ukaljanom obrazu Nušić je progovorio u jednako dojmljivoj priči pod naslovom "Talaki selase". Sam naslov znači rastava pod određenim uvjetima koji su za današnje vrijeme smisleno i izvedbeno teško shvatljivi. Naime, po šerijatu, prenosi Nušić, muž "kad pusti prosto ženu, može je uzeti natrag kad hoće, a kad je pusti na talaki-selase, ne može je uzeti natrag, osim ako bi se ona, kao puštena, za koga drugog udala, pa je i onaj pusti na talaki-selase, te je onda prvi muž može uzeti, jer je ne uzima kao svoju puštenu ženu, već kao tuđu ženu, koja je puštena." Upravo je takav slučaj bio s Nafije, koja je kod muža Emina izazvala pogubnu sumnju i ljubomoru kada ga je nevino ispitala o tome "da li svi muškarci jednako ljube", uvjerena da on ljubi najbolje. Emin traži rastavu na talaki selase, ali još uvijek je voli i kada se uvjeri u Nafijinu nevinost i saznaje koliko još uvijek za njime pati, odluči je vratiti pod izrazito kompliciranim uvjetom da se ona ponovo oženi za drugoga i da ju taj muškarac ostavi. Međutim, potrebno je da

jednu noć provede s njegovim prijateljem od povjerenja, koji je dao riječ (besu) da je neće dirati i da će mu je sljedeće jutro vratiti. Priča kreće neočekivano jer je prijatelj Ragib ustuknuo pred Nafijinom ljepotom. Kada je Nafije otkrila da svi muškarci ne ljube jednako i da Ragib ljubi bolje od Emina, tragični završetak priče sa snažnim erotskim nabojem je neminovan.

U priči “Hadži Jakub” pisac svjedoči iz prvog lica te prijemčljivo opisuje ljepote ramazanskih večeri. Jakub je vidio svijeta te je autentični čaršijski usmeni pripovjedač. On će pričom zabavljati muslimane za vrijeme posta i kratiti im tako vrijeme. Nušić će pripovijedajući o Jakubovim dogodovštinama s hadža, uz vješto korištenje priče u priči, obilato koristiti fantastične elemente – zmija (žena) koja ima ljudske osobine i zavodi muškarca te ga odvodi u carske odaje u kojima se hadžiji sve prikazuje kao lijepo i bajno, ali zmija postavlja uvjete... Nušić će u “Hadži Jakubu” pokazati koliko je upio atmosferu sijela, muhabeta i sohbeta za ramazanskih noći. Pričajući iz prvog lica, ne onog koji gleda izvana, već onog koji sudjeluje (moguće je da je i postio zajedno s muslimanima), Nušić nimalo neće zaostajati za ponajboljim uzorima bogate pripovjedne tradicije orijentalnih *hikaja*.

U priči “Dušmani” poslužiti će se Shakespearovskim motivom o dvije suprotstavljene obitelji tj. komšijske begovske kuće koje se mrze naočigled čitave čaršije, trujući je svojim inatom. No, između njih živi hodža čija žena smisli plan kako ih pomiriti – prevarom, tako da ne znaju iz čijih su obitelji, te će navesti njihovu djecu da se zavole. Priču odlikuje izvrstan opis nevjerice i zbunjenosti dvoje ljubavnika koji ne znaju kako ustuknuti pred ljubavi – kada se, ni sami ne znajući zašto, njihove kuće mrze. Kada zajedno pobjegnu to će izazvati šok čitave čaršije a ponajprije njihovih očeva koji “drhte i bijesne kao povrijeđene zvijeri”. Mladi par živi u siromaštvu i dobiva dijete te će hodža, na jednom ramazanskom iftaru, pričajući poučnu sufijsku hikaju

razriješiti nesuglasice i zlu krv između dvije obitelji. Nušić je kroz lik hodže, koji je djedovima pokazao unuka, postavio suštinsko pitanje: može li se Allahov amanet dijeliti? Dijete koje je pomirilo dvije begovske kuće ne može se dijeliti i u sebi je poništilo zle krvi.

Priča o dušmanima i zagriženom inatu tek je uvod u završnu priču ove knjige. Ragib-aga je oteo (njenom voljom) kršćansku djevojku Cvetu i dao joj novo ime – Lale po kojem ova priča nosi ime. On je Albanac i musliman te se slučaj proćuo čitavim krajem. Za njenu obitelj Cveta je umrla kada je pošla za muslimana, ali on joj ne brani da ostane kršćanka i da ide u crkvu, jer, za razliku od žena muslimanu je dozvoljeno da se ženi za nemuslimanke pod uvjetom da su monoteističke vjere. Ragib će joj poručiti da ide u crkvu jer srca im ionako “jednu veru vjeruju”. Cveta želi u crkvi proslaviti svoju obiteljsku slavu Đurđevdan, ljubiti ikonu svoje obitelji, ali joj je jasno da je to sada praktički nemoguće. Što je ovom završnom pričom želio poentirati Nušić nije posve jasno, tj. nije vidljivo da li je Ragib na kraju postao kršćanin ili nije, jer kako reče Nušićev lik na kraju knjige: nije mu dosta jedna nevolja već je učinio dvije. Naime, Ragib Cveti otkriva da je i njegova obitelj nekada bila kršćanska i da je njihova slava također bila Đurđevdan te iz kovčega vadi obiteljsku ikonu koju su nekada obožavali njegovi djedovi, zaključujući pritom da će Cvetu morati vratiti jer su od sada brat i sestra. Teško je povjerovati da je Nušić želio poručiti muslimanima da su, kako to danas često rade oni neskloni im i neuki, etnički i vjerski neprihvatljivi kao poturice koji su “nekada ionako bili ili Srbi ili Hrvati”. S obzirom na ostatak knjige bit će da je Nušić želio naći neki zajednički jezik, pomiriti i pobratimiti dvije kulture i vjere, dvije civilizacijske vrjednote. To će se razotkriti u Ragibovoj konstataciji o dva srca i jednoj vjeri. Upravo je to suštinska poruka islama – o Jednom i Jedincatom Bogu kojega

obožavaju mnoga srca i mnoge vjere, i Koji je Nedjeljiv. Na našim južnoslavenskim prostorima, kako nekad tako i u današnje vrijeme, ova je ideja jedino moguća i održiva. Svi oni koji su zagovarali suprotno – jednu naciju s više vjera ili jednu naciju s jednom vjerom (na uskratu drugih) nisu opstali te su njihove ideološke zamisli urodile krvoprolićem. Nušić je, stoga, u svojim “Ramazanskim večerima” revolucionaran i uzoran, barem kada je riječ o interkulturalnom dijalogu onih koji su uvriježeno vjerski i etnički suprotstavljeni. Koliko je identiteta u sebi nosio Nušić, uz to što je neosporno srpski nacionalni pisac, to samo on zna. To što je po Deretiću bio grčkog podrijetla (neki tvrde cincarskog ili Grko-cincarskog) te je svoje pravo obiteljsko ime promijenio, govori samo u njegov prilog. Nije nipošto usamljen primjer interkulturalnog i međuidentitarnog prožimanja u južnoslavenskim književnostima, a bilo bi drsko, i za samog Nušića neprihvatljivo, iako mnogi na našim prostorima ne prezaju od raznih oblika otimačine književnih identiteta, da ga odjednom nazovemo muslimanskim piscem. To nije suštinski duh “Ramazanskih večeri” koje će, ovim izdanjem, nadamo se, dodatno ukazati na prijeko potreban dijalog južnoslavenskih naroda.

Biografija autora

Branislav Nušić (Beograd, 8. 10. 1864. - Beograd, 19. 1. 1938.), dramatičar, pripovjedač, satiričar, romanopisac, putopisac. Završio je pravne studije na Univerzitetu u Beogradu (1886.). U srpsko-bugarskom ratu (1885.) sudjelovao je kao dobrovoljac. Pokretač je i suurednik časopisa "Preodnica" (1891.); član redakcije "Zvezde" J. Veselinovića (1899.). Zbog jedne pjesme u kojoj je uvrijedio kralja

dospio je u zatvor, a poslije zatvora upućen je u konzularnu službu u krajeve pod tadašnjom turskom vlašću (Bitolj, Serez, Solun, Skoplje, Priština), u kojima je proveo preko deset godina. Po izlasku iz diplomatske službe obavljao je razne poslove, najviše u pozorištu: bio je dramaturg i zamjenik upravnika Narodnog pozorišta u Beogradu, šef odsjeka za nacionalnu propagandu, vrlo aktivan za vrijeme aneksione krize, direktor Narodnog pozorišta u Novom Sadu, prvi sreski načelnik u Bitolju, organizator pozorišta u Skoplju, poslije Prvog svjetskog rata upravnik je pozorišta u Sarajevu, bibliotekar Narodne skupštine itd. Proživio je strahote srpskog povlačenja preko Albanije, u ratu je izgubio sina jedinca. Vratio se u zemlju skrhan i ostario te gotovo dvije decenije, od 1911. do 1929. nije dao ništa novo u svom omiljenom žanru, komediji. Pobijedio je ipak njegov vitalizam, vedrina njegova duha. U posljednjoj deceniji života vratio se književnim težnjama i idealima svoje mladosti: kao

pisac sav se posvetio komediji te se politički približio Narodnom frontu, javno istupajući protiv fašizma. Za člana SANU izabran je 1933.

Najznačajniji srpski komediograf posle J. Popovića Sterije, Nušić je njegovao sve dramske vrste, od tragedije do farse. Njegove drame s nacionalno-historijskim temama, "Knez Ivo od Semberije", (1902.) i "Hadži Loja" (1908.), imale su široku popularnost, ali nisu se uspjele održati na repertoaru. Sličan je slučaj i s tragedijom "Nahod" (1923.), rađenoj po narodnoj pjesmi. Talent humoriste i satiričara nalazio je najbolji izraz i najuspješniju primjenu u komediji: slika Srbije s kraja XIX. i početka XX. vijeka, u brzim historijskim promjenama i složenim društvenim, političkim, ekonomskim i kulturnim kretanjima - ima sugestivno autentičnih crta jedne sredine s prikazom atmosfere i mentaliteta vremena u kojem je živio. U svom radu na komediji Nušić se nadovezuje na ranije srpske komediografe, Steriju i Trifkovića. Veze s njima su mnogostrane i ogledaju se ne samo u tome što je on često govorio o njima, odavao im priznanje (njegova pristupna akademska beseda 1933. bila je posvećena Sterijinom radu) ili u preuzimanju komediografskih tema od njih nego i na dubljem planu, koji otkriva kontinuitet razvoja srpske komediografije. U svojim najboljim komedijama Nušić je sjedinio značajnost Sterijine komediografske tematike s virtuožnošću Trifkovićeve scenske tehnike te je, premda po nekima nije dosegao dubinu najboljih Sterijinih komedija, stvorio najprostraniji, najraznovrsniji i najživopisniji komični svijet u srpskoj književnosti.

Nušić je osjetljiv književni svjedok i otkriva se kao poznavalac jedne epohe koji je izoštrio vid i sluh za karakteristične, a ponekad presudne disfunkcionalne pojave svoga vremena. Ponajbolje se nalazi u tekstovima koji hvataju ritam srpskog građanskog uspona u historijskim grčevima mlade države. Već u

svojim prvim komedijama on je slikar jednoga društvenog stanja čije će stožerne elemente - vlast, birokratizam, novac i protekcija obilježavati i osvjetljavati kao trajnije simbole mučnine prelaznog perioda. Sasvim mlad, sa devetnaest godina, on je u komediji "Narodni poslanik" (napisana 1883.) prikazao parlamentarizam kao lažnu fasadu beskrupulozne borbe za vlast primitivnih ljudi koji vlastiti interes identificiraju sa narodnim. Policijske metode nasilja, prevare, falsifikata i drugih postupaka, kojima režim osigurava parlament sastavljen od poslušnih i odanih članova, ljudi bez političkog vidika i bez moralne snage, samo su oznake iskvarenog mehanizma vlasti. U komediji "Sumnjivo lice" (1888.), duhovitoj slici policijskog samovlašća, prikazuju se ograničenosti i suženosti vidika koji karakteriziraju duh birokratizma. Cijela ta slika jedne kancelarije kao mikročelije jedinstvenog policijskog organizma ostvaruje svoje najživlje boje u vedroj šali, smijehu, lakrdiji i neusiljenom humoru. Komedija "Protekcija" (1889.) također ide u red onih koje su obilježile jednu od djelujućih sila tadašnjega društva.

"Gospođa ministarka" (1931.) je najprodornija i najživlja Nušićeva drama koja opisuje neutaživu i neukrotivu ljudsku pohlepu za vlašću, novcem i ugledom. U drami "Svet" (1906.) i komediji "Ožalošćena porodica" (1934.) pisac je ulazio u analitička osvjetljavanja ljudskih mana i nesavršenosti u različitim manifestacijama, ali je i ukazao kako nadvladati hipokriziju, lažni moral i surovost egoističkih nagona. Nušićeva komedija "Pokojnik" (1937.), koju je napisao pred smrt, označila je dublji prodor u svijet već nepopravljivo izopačen strastima i iznevjeravanjima ljudskosti: tu je sinteza naučnog, političkog, društvenog nemorala u sprezi sa negativnim pojavama ljudske prirode. Pažnju zaslužuju i Nušićeve pripovijetke, koje su ispunjene izrazito živim likovima i svježinom autentične društvene atmosfere. Zbirka "Pripovetke jednog kaplara" (1886.), prva knjiga

koju je Nušić objavio, inspirirana srpsko-bugarskim ratom, i danas zbog svog antiratnog stava djeluje moderno. Njegove humorističke pripovijetke, kojih je napisao veliki broj, su uz Sremčeve i Domanovićeve prepoznate kao najznačajnije u tom žanru ("Ministarsko prase", "Dobrotvor", "Posmrtno slovo", "Kikandonska posla" i dr.). U humorističku prozu spadaju i njegovi mnogobrojni feljtoni i šaljivi roman, kao i njegova čuvena "Autobiografija" (1924.), jedinstven primjer životopisa koji je od početka do kraja pisan u humorističnom ključu.

BIBL.: "Listići" (pripovijetke, 1889.); "Kraj obala Ohridskog jezera" (putopis, 1894.); "S Kosova na sinje more" (putopis, 1894.); "Ramazanske večeri" (pripovijetke, 1898.); "Običan čovek" (komedija, 1902.); "Tako je moralo biti" (drama, 1900.); "Ljiljan i omorika" (bajka, 1910.); "Šopenhauer" (humoreska, 1902.); "Pučina" (drama, 1902.); "Opštinsko dete" (roman, 1902.); "Rastko Nemanjić" (poz. komad, 1906.); "Danak u krvi" (drama, 1910.); Ben-Akiba (feljtoni, 1907., 1932., 1935.); "Put oko sveta" (komedija, 1910.); "Knjiga druga" (drama, 1910.); "Velika nedelja" (drama, 1920.); "Devet-sto petnaesta" (memoari, 1921.); "Autobiografija" (1924.); "Muva" (komedija, 1931.); "Analfabeta" (komedija, 1931.); "Pripovetke" (1931., 1932., 1936.); "Mister Dolar" (komedija, 1932.); "Beograd nekad i sad" (komedija, 1933.); "Hajduci" (roman za djecu, 1934.); "Ujež" (komedija, 1935); "D-r" (komedija, 1936.); "Vlast" (komedija, nedovršena).

РАМАЗАНСКЕ ВЕЧЕРИ

ПРИПОВИЈЕТКЕ

БРАНИСЛАВА Ђ. НУШИЋА

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА НАПРЕДАК
1922

Naslovnica prvog izdanja na ćirilici

Sadržaj

7	Prvi jašmak
18	Sevdah
30	Hatidžin grijeh
38	R'z
55	Hadži-Jakub berber
67	Sali Pič
74	Mejrem-hanumin Berđuzar
82	Džarije
98	Bedelj
106	Dušmani
126	Talaki-selase
142	Lale
149	Pogovor: Filip Mursel Begović Zaboravljeni Nušić: Srca neka nam jednu vjeru vjeruju
161	Biografija autora

Ову књигу посвећује писац старини пјеснику,
господину

ЈОВУ ИЛИЈЋУ

уз ово писмо:

Бабо!

Пространо је небо, под којим праведни Алаху
клањају; големо је царство, што га је Алах
Падишаху подијелио. Седам мора дршћу под његовим
ногама; седамдесет и седам милнета робују му а
седам стотина седамдесет и седам градова окитили
су му царство и, преко тога још, Стамбол легао
на два мора и на два свијета. Па у тако пространоме
царству, има ти и горостаснијех планина и чаробнијех
језера; мудријех дервиша и лијепијех жена; блиста-
вијех шедрвана и хладовитијех теферича; мириснијех
бахча и тијеснијех сокака; високијех минарета и
нискијех тороња; тајанственијех харема и топлијех
хамама; шаренијех наргила и срмали алтипатлака;
ћетене халве и руменијех портокала; маснијех
пилава и модријех маслина. И већ што ти нема,
и зенђина и фукаре и бијесна и покорна и рзлија
и р'суза и инсана од сваке руке и од свакојака
адета и дина.

Е, па под тако широкијем кровом, као што је
Падишин, гдје се сав тај инсан комеша; гдје се
све те слике виђају и привиђају, што ти се није
десило и што ти се неће десити, и оно што
је писано и оно, Алаха ми, што нигдје писано
није било.

Ако сам што и забиљежио, нијесам све још,
а и оволико што сам могао и умио, у тебе сам,
бабо, књигу изучио, па за то теби нека је ова
књига и намијењена.

Халали, бабо!

У Серу, 1898. године.

Нушић.

KDBH PREPOROD

Cijena 100,00 kn

ISBN 978-953-6192-32-8

9 789536 192328